

Imperializem.

Prof. dr. Jos. Srebrnič.

Imperialistične težnje so na svetu že od nekdaj. V zadnjem času se pojavljajo kot boj za prvenstvo med posameznimi narodi. Imperializem je v bistvu do skrajnosti razvito narodnostno načelo. Sedaj se govori ne samo o imperializmu Angležev, Amerikancev, Nemcev, ampak tudi Francozov, Italijanov, Rusov, Japoncev, Mažarov. Imperializem izraža d a n d a n e s večalimanj stremljenje, s katerim hoče en narod preko lastnih mej dobiti moč nad drugimi, da bi jih s svojo namišljeno višjo kulturo bodisi v Evropi bodisi v prekomorskih kolonijah »povzdignil« ter jih — če le mogoče — v njej potopil, hkratu pa da bi jih še v svojo korist gospodarsko izrabljaj, tudi če naj se pri tem ugonobe. Ne javlja se pa imperializem povsod na enako krut in brutalen način. Dasi pomenja zmerom gospodstvo nad drugimi, vendar so oblike gospodstva različne; zavisé pač od značaja in duha zadevnih narodov. V najhujši obliki nastopa imperializem po militarizmu in absolutizmu. Tu ne pozna »gospodujoči« narod nobenih нравnih načel več. Moč, ki jo ima, mu je edini pravec vsega dela; pozna le mir meča; on je gospodar, drugi sužnji ali popolni ali vsaj politični in gospodarski ter kulturno vedno ničvredni in brezpravni; kdor hoče svobodno dihniti, je tu že veleizdajalec. Gorjé svetu, če mu zavlada tak imperializem!

Imperializem se pripisuje še posebej državam, ki imajo izven zemljine, kjer se same nahajajo, velike posesti drugod. Njih politična moč se razteza na velike in razne dele sveta. Tu pridejo v poštev posebno Nemška, Ruska in Angleška, vsaka s svojim spremstvom manjših in šibkejših držav in državic. V imperialističnih težnjah te trójice temeljijo razlogi, ki so izzvali konflikt sedanje svetovne vojske.¹

¹ Prim. R. Kjellén: Die politischen Probleme des Weltkrieges. Teubner, Leipzig-Berlin, 1917; str. 9, 44 in drugod.

Imperializem.

Prof. dr. Jos. Srebrnič.

Imperialistične težnje so na svetu že od nekdaj. V zadnjem času se pojavljajo kot boj za prvenstvo med posameznimi narodi. Imperializem je v bistvu do skrajnosti razvito narodnostno načelo. Sedaj se govori ne samo o imperializmu Angležev, Amerikancev, Nemcev, ampak tudi Francozov, Italijanov, Rusov, Japoncev, Mažarov. Imperializem izraža d a n d a n e s večalimanj stremljenje, s katerim hoče en narod preko lastnih mej dobiti moč nad drugimi, da bi jih s svojo namišljeno višjo kulturo bodisi v Evropi bodisi v prekomorskih kolonijah »povzdignil« ter jih — če le mogoče — v njej potopil, hkratu pa da bi jih še v svojo korist gospodarsko izrabljaj, tudi če naj se pri tem ugonobe. Ne javlja se pa imperializem povsod na enako krut in brutalen način. Dasi pomenja zmerom gospodstvo nad drugimi, vendar so oblike gospodstva različne; zavisé pač od značaja in duha zadevnih narodov. V najhujši obliki nastopa imperializem po militarizmu in absolutizmu. Tu ne pozna »gospodujoči« narod nobenih нравnih načel več. Moč, ki jo ima, mu je edini pravec vsega dela; pozna le mir meča; on je gospodar, drugi sužnji ali popolni ali vsaj politični in gospodarski ter kulturno vedno ničvredni in brezpravni; kdor hoče svobodno dihniti, je tu že veleizdajalec. Gorjé svetu, če mu zavlada tak imperializem!

Imperializem se pripisuje še posebej državam, ki imajo izven zemljine, kjer se same nahajajo, velike posesti drugod. Njih politična moč se razteza na velike in razne dele sveta. Tu pridejo v poštev posebno Nemška, Ruska in Angleška, vsaka s svojim spremstvom manjših in šibkejših držav in državic. V imperialističnih težnjah te trójice temeljijo razlogi, ki so izzvali konflikt sedanje svetovne vojske.¹

¹ Prim. R. Kjellén: Die politischen Probleme des Weltkrieges. Teubner, Leipzig-Berlin, 1917; str. 9, 44 in drugod.

Toda ugotovljeno bodi že sedaj, da imperializem po svojem pojmu nikakor ne mora izražati krutega tlačenja malih narodov; ta pomen je dobil šele dandanes, ko se izvečine povsod dejansko javlja tako.

Pojavi imperializma v zgodovini.

Prvi duh, ki se je povzpел do resnično imperialističnih višin, je bil Aleksander Veliki. Prostrane vlasti so sicer ustanavljali že drugi pred njim: Nabuhodonosor (605—561 pred K.) ima svojo veliko asirsko-babilonsko državo, Cir (558—529 pred K.) svojo Perzijo, v kateri je prejšnja država postala le pokrajina. Cirova moč je segala od Inda do Egejskega morja; najbolj oddaljeni narodi so prišli po njem v stik in medsebojno občevanje. V napisu njegovega nagrobnega spomenika so bajé nekda j vsi lahko čitali besede: »Tu počivam jaz, Cir, sin Kam-bizov. Jaz sem Perzijcem priboril nadvlado v Aziji.« To ni bil še imperializem, ki hoče gospodovati v vseh delih sveta. Njegovi nasledniki so skušali sicer prodirati v Afriko in tudi v Evropo, toda namena niso imeli, da bi lastno kulturo zanesli na zapad in da bi sebi podrejene ali od sebe odvisne narode preobrazili v enotno neizmerno vlast.

To idejo je prvi izrazil Aleksander Veliki (336—323 pred K.). Dostopnost za velike ideje sploh je dobil pri Aristotelu, ki je bil njegov učitelj. Kmalu je postal Aleksander gospodar Grške, Egipta in Azije. A ni bil samo osvaja telj. Njegova vojna podjetja so bila tudi znanstvena podjetja; prometu in trgovini je povsod odpiral nova pota: ob Kaspiškem morju, ob Eufratu, ob Perzijskem zalivu, v Egiptu. Iz vseh pokrajin svoje neizmerne evropske, afrikanske in azijske oblasti je hotel napraviti eno samo veliko enotnost; zato je ustvarjal vezi med njenimi deli; zato si je snoval grško-perzijske armade; zato se je poročil, sam Grk, z barbarko - Perzijanko; zato so se po njegovi volji tisoči Makedoncev odločili k enakemu koraku. Tako naj bi nastal »imperium mundi«, kjer bi bil on vladar! Take velike ideje stari svet ni še poznal. Sam Plutarh se je divil njeni veličini, ko je pisal: »Če izraža stoik Zenon s svojim naukom o državi v bistvu misel, da bi ljudje ne smeli stanovati ločeni po mestih in narodih, kjer je vsak svoj gospodar, temveč da bi morali imeti vsakega človeka za člana istega naroda in

iste države, kjer bi vladal en način življenja in en red v vseh rečeh, kakor v družbi narodov, ki so podrejeni istim zakonom, tedaj je Aleksander to načelo presadil v dejanje in resnico. On ni skrbel za nekatere, kakor se skrbi za prijatelje in družinske člane, druge pa smatral za živali in rastline. On je s a m e g a sebe imel za bogoposlanega skupnega p o s r e d o v a t e l j a sprave med narodi. On ni ločil Helenov in barbarov po obleki in orožju; njegov nauk je bil, da je čednost sploh helenska, hudobija in pregreha pa sploh barska. — Aleksander je prezgodaj umrl, da bi bil mogel osnutek tega imperija izvesti popolnoma. Bilo je tudi preveč njegovo o s e b n o delo, da bi se mogel vzdržati. Plutarh tako-le žaluje za njim: »Ako bi božanstvo, ki je duha Aleksandra poslalo v ta svet, njega ne bilo zopet tako hitro odpoklicalo, bi bila ena postava objela vse ljudi in eno pravo bi se bilo kakor solnčna svetloba razlilo nad njimi. Tako pa je ostal oni del zemlje brez luči, ki Aleksandra ni videl.²

Tedaj ko je stal Aleksander na višku svoje moči, se je R í m komaj ustalil na zapadni strani Apeninov srednje Italije. Toda predstavljal je že takrat čudovito silo. Demokratska misel je bila zmagala v njem in iz patricijev ter plebejcev napravila eno samo ljudstvo, ki je imelo zmerom le eno dušo in eno srce za svoj skupni dom, za svoj Rim. V stoletnih bojih za svoj obstanek so si sčasom Rimljani privzgojili tistega vojaškega duha, tisto vojaško disciplino in tehniko, ki so jih vsposobili, da so s pomočjo čudovite politično-vojaške organizacije premagali narod za narodom ter ustvarili državo, ki je gospodovala vsemu tedaj znanemu svetu. Bila je v resnici imperium mundi. Železna volja, pravo močnejšega je vladalo nad posamezniki in nad množicami. Vsak poskus, to silo izpodkopati ali se ji izviti, je izzval maščevanje, ki ni mirovalo, dokler ni bil nasprotnik razbit na tleh. Imperializem rimske vlasti je gotovo eden naj-silovitejših pojavov v dosedanji svetovni zgodovini.

Dolga stoletja pozneje ne vidimo nikjer več kaj podobnega v življenju človeštva. Spomin na rimsko državo seveda ni izumrl nobenkrat. Justinijan (527—565) jo je hotel spet obnoviti,³ toda njegovo delo se ni moglo vzdržati.

² Holzwarth, Weltgeschichte I^o, Mainz 1884; str. 533 s.

³ Prim. Gfrörer, Byzant. Geschichten, Graz 1873, II., str. 315 ss.

Tristo let po razpadu rimske države je zavladal Karl Veliki (768—814). Cerkev ga je postavila na prvo mesto med krščanskimi vladarji zapadne Evrope. Bil je res prvi in zato pravi imperator, dasi je njegova vlast obsegala le četrtno nekdanje rimske države. Ž njim je Cerkev obnovila v novi obliki idejo rimskega svetovnega gospodstva ter s tem uvedla idejo imperializma posebne vrste. Bila je ideja krščansko pojmovanega »imperium mundi«, ki se nam kaže v zgodovini kot »res publica christiana« srednjega veka. Karla Velikega nasledniki pa se v to idejo niso mogli oziroma niso hoteli živeti ali ji sploh niti kos niso bili. Zato so jo papeži sami prevzeli.

Pri srednjeveških nemških cesarjih se javlja težnja po prvenstvu med vladarji od Otona I. (936—973) dalje do Friderika II. (1212—1250). Svojo moč so si hoteli razširiti osobito na škodo Cerkve ter z osvajanjem slovanske zemlje ob Labi in Sali ter dalje proti vztoku. Toda nemškimi cesarjem je vedno manjkalo trdnega ustavnega temelja za imperialistične smotre. Rimski imperij in centralizacija sta nerazločljivo skupaj vezana. Nemška država pa je temeljila na fevdalnem sistemu, ki je v svojih partikularističnih težnjah nujno nasproten ustvarjanju mogočne enotne vlasti. Fevdalizem ne daje sicer ljudstvu nobenih političnih pravic, a na drugi strani je vendar čisto naravno vodil do velike množice manjših državnih tvorb, ki so vse stremile po popolni neodvisnosti.⁴ Te državne tvorbe, ki jih je bilo n. pr. početkom francoske revolucije na stotine in stotine⁵, so morale najprej izginiti, da je potem pričela nastajati iz njih sedanja enotna nemška imperialistična država. Toda razvoj do sem obsega vso dobo od Karla Velikega dalje.

Velike imperialistične države, v katerih solnce nobenkrat ne zahaja, se pričenjajo porajati z novo dobo, ki nam je odkrila Ameriko in odprla ves svet. Dne 3. maja l. 1493. je papež Aleksander VI. vsa na novo odkrita ozemlja razdelil med Špance in Portugalce. Ta dva naroda sta takrat zavladata na svetu.

⁴ Ratzel, Politische Geographie, München & Leipzig, 1897; str. 195.

⁵ Pravtam, str. 181.

Tristo let približno so ostali Španci v posesti svojih velikih kolonij, ki so obsegale okoli 11.000.000 km², torej za 1.000.000 km² več nego je vsa Evropa velika. Največ so jih imeli v Ameriki; pa tudi Filipine v Aziji in druga otočja v Tihem oceanu so bila njihova. Potem pa so kolonije odpadle. Že leta 1655 je Jamajka postala angleška; v letih 1697 in 1795 pa Española ali Haïti francoska. Splošen odpad je nastal pred sto leti. Španska je izgubila tedaj vsa posestva na ameriški zemljini.⁶ Leta 1898 je morala še svoje zadnje pomembnejše kolonije odstopiti Zveznim državam v Ameriki. Izgubila je Kubo, Portoriko in Filipine.⁷

Zakaj je velikanski španski imperij razpadel? Človek bi tega skoraj ne bil pričakoval, kajti kolonije so dobile od dežele-matice krščansko vero in španski jezik ter s tem odprta pota do vse evropske kulture. Toda Španska je bila svojim kolonijam mačeha; hotela je od njih le koristi zase, njim samim pa v gospodarskem oziru ni privoščila ničesar.⁸ — Tudi je v 18. stoletju v Španiji zavel kulturnobojni vihar, ki je leta 1767 jezuite pregnal iz vsega njenega, tudi prekomorskega ozemlja. In vendar so bili ravno jezuiti najtrdnjša opora avtoritete španske vlade v Evropi.⁹ — Prišla je potem še francoska revolucija ter boji z Napoleonom na Španskem, končno državljanska vojska. Njene kolonije so bile skoraj prisiljene, da so se same vladale. To priliko so porabile, da so se v resnici popolnoma osamosvojile. — Iz približno istih razlogov je odpadla tudi Brazilija od Portugalske.

Problem je bil, kako bodi razmerje med deželo-matico in kolonijami. Ni ga umela rešiti ne Španska ne Portugalska. Absolutizem, v katerem se je javljal imperIALIZEM obeh držav, je navzlic velikanskim dobrinam, ki so jih kolonije dobile od njih, te nekaj tako mogočne svetovne vlasti razbil. —

Stopili so drugi narodi na njih mesto; v prvi vrsti Holandci, Angleži, Francozi in Rusi, od leta 1883 dalje še Nemci. Prvi so

⁶ Dr. W. Sievers, Amerika; Leipzig u. Wien, 1897, str. 256 ss.

⁷ Prim. Dr. Alfr. Zimmermann, Die Kolonialreiche der Großmächte, Berlin 1916, str. 128 ss.

⁸ Sievers, Amerika, o. c. str. 256 s.

⁹ Herder, Staatslexicon 1912, V², str. 135.

bili na višku svoje moči ob času westfalskega miru. Potem pa so svoje prekomorske posesti pričeli izgubljati na Angleže.

Angleži so ljudstvo svoje vrste. Označuje jih neizčrpna žilavost, vztrajnost in podjetnost. Otoška lega v morju jim je te lastnosti še bolj razvila. V pridobivanju kolonij se vedno odlikujejo po čudovito premeteni in smotrni politiki. Do leta 1700 niso storili na tem polju skoraj ničesar, potem pa jim kar zaporedoma in kakor sama po sebi prihajajo prostrana ozemlja onstran oceanov v roke.

Mir v Utrechtu 11. aprila 1713 jih je napravil lastnike Gibraltarja, ki so si ga bili kot zavezniki Habsburžanov v španski nasledstveni vojski v bojih proti Ludoviku XIV. že leta 1704 osvojili. Z Gibraltarjem so si Angleži postavili temelj tisti pomorski sili, ki jih dela še vedno v tem oziru prve na svetu. Kanado so dobili Angleži od Francozov v pariškem miru leta 1763. Skoraj istodobno so si ob času sedemletne vojske od leta 1757 dalje začeli osvajati Indijo, ki so si jo v bojih s Francozi, Holandci in Portugalci do leta 1820 spravili približno vso v svojo odvisnost.¹⁰ Mir dunajskega kongresa leta 1815 je prinesel Angležem Malto in zopet mnogo francoskih in holandskih kolonij, med njimi posebno Kapland in Ceylon. James Cook je od leta 1768 dalje svojim rojakom odkril Novo Zelandijo in Avstralijo, kjer so si Angleži leta 1788 ustanovili Sydney kot svoje prvo izhodišče za osvojitve te zemljine. Seveda so leta 1783 morali priznati neodvisnost Zveznih držav v Ameriki in izgubili so v njih dragoceno posest. Toda za Angleže ni bila to končno nikaka prava škoda. Kajti z novo državo so ostali vseeno še naprej vezani po skupnem jeziku in skupni kulturi. Izguba sama pa jih je naučila, kako treba reševati problem imperialistične politike: ne v obliki absolutizma, ampak v obliki svobode in tolerance.

Značilno pri Angležih je tudi to, da so skoraj vse kolonije dobili iz druge roke, torej že vsaj deloma pripravljene in kultivirane.¹¹ To velja do burskih republik v Južni Afriki leta 1901 in do Egipta, ki so si ga v sedanji vojski anektirali. Angleži so sčasom tudi svoje kolonije zvezali drugo z drugo in vsako izmed

¹⁰ Prim. Sievers, *Asien*, str. 577 ss., 588 ss.

¹¹ Zimmermann, o. c. str. 55 s.

njih zopet z deželo-matico po celi vrsti najboljših opiralnih točk, prometnih križišč in počivališč, ki so raztresena po vseh treh velikih oceanih in ob vseh važnih prometnih potih.¹²

»Tako je« — pravi vseučiliški profesor Alfred Hettner v Heidelbergu — »britanska vlast postala tekom treh stoletij naj-mogočnejša državna tvorba na zemlji. Njena obsežnost se ne dá niti natanko določiti, ker nam kaže pripadnost k skupni vlasti najrazličnejše stopinje od neposredne posesti do ozemelj, ki so po imenu neodvisna, dejansko pa podrejena angleškemu vplivu.«¹³ Imela je že pred vojsko v vseh zemljinah na svetu 34·1 mil. km² s 441 milijoni prebivalcev. Obsegala je več kot četrtno vsega onega ozemlja, ki je človeškemu bivanju dostopno; nad 26·6 %, torej več kot četrtna vsega človeštva, če je cenimo na 1657 milijonov duš, je spadalo v angleško območje.¹⁴ Svetovna zgodovina ni še videla kaj podobnega.

»Ustanovitev te vlasti je brez vsakega dvoma veličasten uspeh angleškega naroda« — ugotavlja zopet Hettner.¹⁵ Če vpoštevamo še Amerikance Zveznih držav z njih kolonijami, mora vsak dobiti vtis, da je Anglež v resnici ne samo neomejen gospodar na vesoljnem morju, ampak tudi prvi gospodar na našem planetu sploh.

Francoska je napravila prve male korake na potu k mogočni kolonialni vlasti v 15. in 16. stoletju. Toda šele od leta 1610 se je v tej smeri pojavila izrazita težnja. Takrat je zasedla Guyano v Južni Ameriki, potem naselila Kanado; leta 1682 je zavladovala ob Mississippiju do njegovega izliva. V vojskah 18. stoletja je silno mnogo izgubila, posebno na Angleže. Največ ozemlja imajo sedaj Francozi v Afriki: Algier, Tunis, Marokko, sploh ves neizmerni zapadni in srednji del Severne Afrike od Sredozemskega morja doli do Guineje;¹⁶ poleg tega še kolonije ob Kongu in ves Madagaskar. Skupaj obsega francosko kolonialno ozemlje v Afriki (Sahara je tudi zraven) nad 9·64 mil. km² s 40 milijoni prebivalcev.

¹² Prim. Alfred Hettner, *Englands Weltherrschaft und ihre Krisis*. Teubner, Leipzig u. Berlin 1917, str. 76 ss.

¹³ Pravtam, str. 81.

¹⁴ Pravtam, str. 81 ss.

¹⁵ Pravtam, str. 83.

¹⁶ Zimmermann, o. c. str. 48 s.

Precej prekomorskih posesti imajo dalje Francozi v Aziji in Tihem oceanu, ki so bodisi kot pridobitne naselbine, bodisi kot opirališča lastne trgovine zelo raztresene.

Toda z Angleži se ne morejo meriti. Nimajo razmeroma ne toliko dobička od njih kakor Angleži, ne potrebnega podjetnega duha, kakor ga imajo Angleži, pa tudi — kar je najvažnejše! — ne toliko preobilja na domačem prebivalstvu, da bi se v kolonije selilo.¹⁷ Francozi sami doma izumirajo! Navzlic temu je Francoska velika kolonialna država. Velikega pomena za vso njeno moč je okolnost, da se ji nahajajo afrikanske posesti kar pred hišo. To jo dela podobno Rusiji.

Rusija se je pričela širiti preko Urala po Aziji že koncem 16. stoletja. V času od leta 1577 do leta 1639 — tekom 60 let — je zasedla vso Sibirijo do Ohotskega morja.¹⁸ Peter Veliki se je lotil Osrednje Azije. Omsk in Semipalatinsk sta bila tedaj tukaj ustanovljena. Sprva so pošiljali kot naselnike v Sibirijo zločince. Pridobivanje redke in žlahtne kozuhovine, dragoceni rudniki, trgovski interesi so vabili tudi poštene ljudi v velikem številu tja proti vztoku. Nove naselbine so kar vidoma rastle iz zemlje; stare pridobitve so se utrjale ter širile na vse strani. Celo v Ameriko so Rusi šli ter si osvojili Alasko; do leta 1811 se je razširil ruski vpliv do Kalifornije in leta 1815 so se poskušali ustaliti na otočju Sandwich v Tihem oceanu. Toda umakniti so se morali Zveznim državam. Zato so pa šli dalje v notranjost Azije v bojih, ki so jih zmagavno vodili proti Perziji, proti emirjem in kanom v Turkestanu in proti Kitajski. Istočasno je Rusija od Petra Velikega naprej pridobivala tudi v Evropi vedno več ozemlja.

Potov do odprtega živega morja je hotela dobiti. Dasi bi bila morda njena avtarkija (politična in gospodarska samozadostnost) na tako razsežnem nepretrganem ozemlju tudi brez morja popolna, bi bila navzlic temu v svojem gibanju zelo ovirana. Le odprto nepregledno morje ustvarja neposredno sosedstvo med državami, ki imajo dohod k njemu, četudi so drugače ločene med seboj in se nahajajo celo v različnih zemljinah na severni ali južni poluti. Odprto živo morje je torej vsaki

¹⁷ Sievers, Afrika, str. 386.

¹⁸ Sievers, Asien, str. 13 ss, 525 s; Zimmermann, o. c. str. 75 ss.

državi nujno potrebno, da postane v resnici neovirana in svobodna. To velja sploh za vse čase, a še najbolj za čas vojske. Lahko rečemo, da ni nobena država popolno suverêna, ako ne leži ob odprtem živem morju. Zato je naravno, da si hoče vsaka država pridobiti dohod k morju. Kdor želi v resnici mir v svetovni družbi držav, jim mora tudi pravico do takega dohoda priznati, oziroma celo pomagati, da pridejo čim prej do njega. Kakor je zrak skupna last vseh ljudi, tako bi moralo biti tudi morje skupna last vseh narodov ali vseh držav.

Umevno je torej, da Rusija miru ne dá, dokler nima lege ob odprtem živem morju. Temelje miru v Evropi izpodkopa tisti, ki Rusiji ali sploh drugim državam to odrekuje.

Leta 1898 je Rusija dobila Port Arthur. Šest let pozneje so ji ga Japonci zopet vzeli. Dohod k velikemu živemu morju na daljnem vztoku ji je bil zaprt.¹⁰ Že prej so si hoteli pridobiti Bender Abbas ob Perzijskem zalivu kot izhodišče k Indijskemu oceanu. Toda leta 1907 so se na ljubo Angležem tej misli morali odpovedati. Zopet ni šlo. Tudi leta 1913 za časa balkanske vojske je bila Rusija pripravljena, da bi skozi turško telo prodrla do Alexandrette k Sredozemskemu morju. A Nemčija in Angleška sta ugovarjali in Rusija je obstala. Tako se je spet obrnila k staremu idealu na Bospor in Dardanele! Pot do morja na tej strani in pot do morja iz Poljske do ustja Visle na zapadni strani je bil eden glavnih smotrov, ki ga je Rusija v sedanji vojski hotela doseči. Ni dobila ničesar. Še bolj so jo zaprli in zadržnili, kakor je bila pred dvesto leti.

Nad Rusijo leži tragična usoda. Dolga stoletja se peha že za svobodo. Kakor Tantalus steguje svoje roke po njej. Ko jo že misli imeti, pa se zopet odmakne daleč proč od nje. Razbila je pod Ivanom III. v drugi polovici 15. stoletja jarem mongolski, a obtičala je na tleh še nadalje pod jarmom absolutizma in cezaropapizma. Razbila je lani tudi te okove, a prišla je za to v odvisnost tujcev! Tolikokrat si je hotela otvoriti vrata svobode na morje; povsod so ji ta vrata zapirali ali odrekali.

Toda hrepenenje po svobodi je človeku in narodom pri-

¹⁰ Kjellén, o. c. str. 10 ss.

rojeno. To hrepenenje umre le tedaj, ko neha človek ali narod za vedno živeti. Zato polaga potek sedanje grozne vojske že sedaj razloge za nove boje v Evropi. To pa zato, ker ima vsak narod pravico do svobode...

Nemčija nas uči, kaj zmore edinstvo v narodu! Napoleon, ki je Nemce za par let tako hudo potlačil, jim je postal pravzaprav največji dobrotnik. Do francoske revolucije so bili Nemci razkosani v kar nepregledno vrsto brezpomembnih držav. Napoleon je ogromen del te razkosanosti Nemcem odvzel. Drugo uslugo jim je napravil, da so se Nemci našli ene in edine v bojih za osvoboditev iz njegove železne roke v letih 1813 do 1815. Nikdar v svoji zgodovini se niso našli tako edine kakor tedaj. Po tej poti so šli naprej. Bismarck jim je 18. januarja 1871 pod vodstvom Prusije pripravil vseobče politično zedinjenje. Z milijardami, ki jih je dobil od Francozov, je mogel novo stavbo Nemčije še dalje graditi in zaokroževati. Ko je tako postala Nemčija notranje močna in edina, se je ozrla po našem planetu okrog, kje bi se mogla dalje razširiti. Bilo je to takrat, ko so si evropske države pričele Afriko deliti.

Leta 1883 je zasedla Nemčija Angro Pequeno; leta 1884 Kamerun in Togo ter severno obal Nove Guineje. Šli so dalje. Leta 1898 so si od Špancev kupili Karolinske, Marijanske in Palau otoke v Tihem oceanu; še isto leto so Kiauču na kitajskem obrežju Rumenegega morja »vzeli v najem«.

Poleg tega so si postavili še silen imperialističen ideal, ki je moral vznemiriti i Angleže i Ruse. Nemčija se je namreč pričela obračati proti jugovztoku daleč preko svojih mej v orient. Cesar Viljem II. je dal tej smeri odkrit izraz, ko je 8. novembra 1898 na grobu Saladina v Damasku slovesno obljubil, da hoče za vse čase biti prijatelj tristo milijonov mohamedancev.²⁰ Sledila je pogodba nemškega kapitala s turško vlado glede železnice do Bagdada in Perzijskega zaliva. S to železnico je silno mnogo v zvezi! Politični ideal obsega prvomočje Nemčije na ozemlju Avstro-Ogrske, Balkana in Turčije z Malo Azijo, Sirijo, Mezopotamijo, Palestino in vsem Egiptom, potem tudi Osrednje Afrike, kjer naj bi se dosedanja nemška posestva izpopolnila, zaokrožila do velikosti Evrope ter spravila v stik z Egiptom in potom Egipta z deželo-matico. Laba—Eufkrat, Laba—Kongo! To

²⁰ Kjellén, o. c. str. 31.

je politični ideal Nemcev.²¹ Na poti mu je Bospor; zato je bil spor z Rusijo neizogiben! Na potu mu je dalje Suez, zato je bil spor tudi z Angleško neizogiben.²² Sedanja vojska nam kaže, kako brezobzirno ima nemški imperializem svoj smoter pred očmi. — —

Tudi druge države prihajajo radi svojih kolonij in radi svojih osvojevalnih teženj kot imperialistične države v poštev: Italija, Zvezne države v Ameriki in Japonska. Italija je napravila že več poskusov, toda preveč uspehov ni imela. Glavni vzrok je pač v še nerazvitih gospodarskih razmerah države matice same. Poleg tega izvira težnja po pridobivanju novega ozemlja bolj iz spomina na nekdanjo rimsko državo, ki bi jo rada v moderni obliki zopet obnovila.²³ Toda to ni nobena realna podlaga ne za kolonialno, še manj pa za imperialistično politiko.

Velikega pomena je vloga Japonske in Amerike.

Dne 2. dec. l. 1823 je predsednik Zveznih držav James Monroe slovesno izjavil: »Zvezne države odklanjajo vsak osvojevalni poskus tujih vlasti v Ameriki. Njih stališče je, da je vsak tak poskus naperjen proti njim samim, ki ga bodo z orožjem v roki zavračale!«²⁴ To je slovita »Monroe-doktrina«. — Tega načela so se Amerikanci držali vse preteklo stoletje. Niso se pa držali drugega, ki ga je isti Monroe pri isti priliki proglasil: »V kolonialne zadeve evropskih vlasti, oz. v amerikanske zemlje, ki so odvisne od njih, se ne bomo vmešavali.«

L. 1867 so Amerikanci kupili Alasko od Rusije. L. 1897 so si osvojili otočje Sandwich v Tihem oceanu. Potem so se lotili Špancev. Brez pravega povoda so l. 1898 začeli vojsko ž njimi ter jim odvzeli že prej omenjene kolonije v Velikih Antilah in Filipine. Ustanovili so se tudi ob Panamskem prekopu ter v letih 1899 in 1902 dotično ozemlje s prekopom vred spravili v svojo posest.²⁵ Njih pota gredo v tej smeri še vedno naprej.²⁶

Največja bodočnost se odpira gotovo Japonski. Japońska ima vse pogoje za veliko ekspanzivno politiko: silno

²¹ Pravitam, str. 41 ss.

²² Pravitam, str. 43 ss.

²³ Zimmermann, o. c. str. 143.

²⁴ Pravitam, str. 117.

²⁵ Pravitam, str. 133.

²⁶ Pravitam, str. 139.

razvito nacionalno samozavest v narodu; ljudstva v preobilju; veliko vojaško moč; lastno industrijo; najboljšo zemljepisno lego! L. 1905 je premagala Rusijo ter se odkrivala prvega nevarnega soseda. V sedanji vojski si je osvojila Kiauču ter tako Nemčijo izrinila iz Azije. Ostanajo še Angleži v Ameriki, Avstraliji in po otokih Tihega oceana. Ni dvoma, da bo imperilizem tudi tukaj izzval konflikte. In šlo bo za življenje in smrt, kakor gre sedaj v Evropi.

Nravna stran imperializma.

Nastane zanimivo vprašanje: so li imperialistične državne tvorbe upravičene ali ne? Imajo li zadostne moralne razloge za svoj obstanek?

Ekspanzivnost kakega naroda izvira lahko iz različnih vzrokov. Lahko so nujnostni; narod je k ekspanzivnosti prisiljen. Lahko so materialni, a svobodno izbrani, narod hoče svoje nacionalno imetje pomnožiti ter priti na tak način k veliki moči, zato se obrača k industrijskim podjetjem, išče po svojih zastopnikih trgovskih zvez po svetu ter ustanavlja razna gospodarska podjetja v tujih zemljinah. Lahko so idealni, ko hoče n. pr. kak narod iz prekipevajoče samozavesti druge s svojo kulturo pridobiti in jih sčasom sebi vtelesiti ter tako svojo osebnost razširiti. Najidealnejši so verski razlogi, ko se narodove moči uporabljajo, da se ohrani in razširi lastna vera, in se v ta namen iščejo in osvajajo tuja ozemlja. Najslabši izmed vseh so pohlep po dobičku in po moči ali nadvladi.

Kadar je ekspanzivnost politično organizirana, prehaja na pota imperializma. Nujnosten razlog ekspanzivnosti je dostikrat velika gostoba prebivalstva. Kitajska, Japonska, Italija, Velika Britanija itd. nam dajejo zglede za to. Ljudstvo ne more več dobiti kruha, mora si ga iskati drugod in se izseljuje. Poljaki, Rusini, Slovaki, Rumuni pa tudi Jugoslovani bi znali cele knjige o tem napisati. Tudi gospodarske uime, posebno če se vrsté več let zaporedoma, bi spadale semkaj. Irci so se v letih 1827—1848 prav iz tega razloga kar trumoma selili v Ameriko. Podobne pojave povzročuje tudi nerodovitnost ali prepričla rodovitnost zemlje.

Ako je izseljevanje politično organizirano, ako se vrši v gotovi smeri, tedaj pridobiva tudi država

matica na prostoru; narodovo ozemlje se kar naravnim potom večja in pričenja dobivati oblike kolonialne vlasti. Seveda pogoj je, da je narod že v deželi-matici državno organiziran, da se izseljevanje vrši na take kraje, ki podnebno približno odgovarjajo domačim razmeram in da izseljenci dobe na novi grudi s poljedelstvom stalno bivališče in dom. Tu je ekspanzivnost popolnoma upravičena. Že v starem veku vidimo taka izseljevanja pri Grkih. V novem veku so se širili tako Angleži po Severni Ameriki, v Južni Afriki, v Avstraliji, v Novi Zelandiji; zato prevladuje tukaj povsod angleški živelj.

V zadnjem času se nam kaže podoben razlog v preobilju kapitala, ki išče izven domovine obrestonosnih tal. Mora najti taka tla, sicer grozi nacionalnemu premoženju škoda in polom. Ker jih doma v dovoljni meri ne najde, se seli tudi on v tujino in pričenja ustanavljati trgovske in nasadne kolonije. Tudi kapital je dostikrat politično organiziran, ali vsaj rabi nujno politične zaščite. Naravno, da jo dobi najprej v domovini pri državi-matici. Tako prehajajo nova ozemlja, ki se nahajajo navadno v obsegu vročega pasa, s svojim grudorodnim (eingeboren) prebivalstvom potom kapitala v politično odvisnost države-matice. Tako so pričeli Angleži v Prednji Indiji, Nemci v Afriki. Nemci so zadnja leta šli s svojim kapitalom v Malo Azijo, Sirijo in Mezopotamijo, a tu je stvar še v razvoju.

Tudi industrija vzbuja enake težnje kakor preobilje kapitala. Industrija rabi sirovine ter proizvaja tovarniške izdelke. Poleg tega silovito kupiči in zadržuje prebivalstvo na domačih tleh. Zato so industrijske države naravnost primorane, da si iščejo kolonij prvič radi cenejšega pridobivanja sirovin, drugič radi ugodnejše razprodaje lastnih tovarniških izdelkov, tretjič radi preskrbe domačega prebivalstva s potrebno hrano. Bismarck n. pr. ni imel nobenega zmisla za imperialistično politiko v Nemčiji;²⁷ toda Nemčija se je po letu 1871 pričela preobrazovati v industrijsko državo; nastale so v njej pravkar omenjene razmere; poleg tega se je še obstoječemu prebivalstvu vsako leto najmanj 800.000 duš naravnim potom primnožilo; in leta 1900 so mogli že vsi nad vhodom nemškega mornariškega paviljona na razstavi v Parizu čitati besede, ki

²⁷ Kjellén, o. c. str. 30 s.

jih je Viljem II. dal napisati: »Naša bodočnost je na morju!«²⁸ Industrija vodi nujno k ekspanzivnosti in imperializmu. Nobena industrijska država ne more izhajati brez kolonij. Celò Belgija, ki doma nima niti 30.000 km², ima samò v državi Kongo kolonijo z nad 2.250.000 km²!

Ekspanzivnost idealne vsebine imamo n. pr. pri Špancih. Versko navdušenje jih je cela stoletja vodilo v boje proti Mavrom, dokler jih niso iz svojega polotoka pregnali. Versko navdušenje je tudi bilo, ki jih je po srečno končanih bojih z Mavri nagibalo, da so se v velikih množicah podajali preko oceana v Ameriko, kjer so si iskali ozemlja za širjenje katoliške vere.

Podobne razloge opazamo pri onih Angležih, ki so se v Ameriko selili, ker so bili v domovini politično nezadovoljni ali celò radi verskega prepričanja preganjani. Katoličani in puritanci so radi tega tja odhajali. Pravtako republikanci za časa Stuartov, monarhisti za časa Cromwella.²⁹ Vse to je tudi prispevalo, da je Severna Amerika dobila angleško nacionalni značaj ter prišla v okvir britanske kulture.

Ni li v vseh teh slučajih ekspanzivnost naravna in zatoorej upravičena, četudi morda sili k imperializmu?

Toda težnja po ekspanzivnosti izvira tudi iz prekipjavajoče narodne samozvesti, iz pohlepa po vladi. Kako pa tukaj?

Pri narodih oziroma državah je kakor pri človeku posamezniku. Nekateri imajo socialne nagone zelo razvite, drugi ne. K socialnim nagonom spada tudi želja, druge vladati ali drugim biti voditelj na potih k lastno izbranim smotrom bodisi v politiki, znanstvu, umetnosti ali kjerkoli. Nimajo vsi tega nagona; navadno ga imajo izrazito razvitega le malokateri. Sam na sebi je ta nagon nekaj npravo indiferentnega, a gotovo nekaj izredno velikega, posebno če se javlja kot genialnost. Lahko služi dobrim, a tudi slabim namenom.

Ta nagon je pri nekaterih tako silno razvit, da se mnogokrat niti ne zavedajo, kako pod njim sami sebe uničujejo. Njih ne more upogniti nič na svetu kakor le smrt. Krščanstvo more ta

²⁸ Pravtam, 109 s.

²⁹ Herder, Staatslexicon, o. c. III.², str. 644 ss.

nagon neizmerno oplemenititi ter ga postaviti iz službe lastnega »ego« popolnoma v službo Cerkve, v službo Kristusa. Kdo se tu ne spominja takih čudovitih osebnosti med papeži in škofi katoliške Cerkve: Leona I., Gregorija Velikega, Nikolaja I., Gregorija VII., Inocenca III. in tudi Leona XIII. ter Pija X.? Ali pa Atanazija, Bazilija, Ambrozija, Avgušтина, Karla Boromeja itd.? Tudi ustanovitelji redov v katoliški Cerkvi spadajo semkaj: Benedikt, Bernard, Frančišek Asiški, Dominik, Ignacij, Vincencij Pavlanski itd. Grandiozni duhovi! Katoliška Cerkev jih sploh mnogo ima od apostola Pavla do Frančiška Ksaverija in naprej do danes.

Seveda tudi na Cerkvi nasprotni strani jih ni malo. Arij, Focij, Hus, Luter itd.; te povzročitelje razkolništva in početnike herezij, kdo jih more vse pregledati?

Pri narodih je nekaj sličnega. Egipčani, ki so se s svojo kulturo v Nilovo dolino zaprli; Kitajci, ki so si postavili celo zid krog sebe, pač niso imeli nagona, drugim narodom vladati. Vse drugače so nastopali Atenci pod Periklejem, Makedonci pod Aleksandrom, Rimljani pod Cezarjem, Franki pod Karlom, Normani pod svojimi kralji, Nemci pod Hohenstaufi, Rusi pod Petrom, Francozi pod Napoleonom! So sicer posamezniki, ki vodijo svoj narod; toda oni so vendar le plod svoje g a n a r o d a; v njih se najlepše odsevajo značilne lastnosti naroda, čigar sinovi so. Zakaj pa nimajo afrikanski rodovi takih osebnosti?

V katoliški Cerkvi vidimo prav mnogo velikih in sila iniciativnih duhov, ki so kar cele kroge človeške družbe, da, večkrat celo družbo uklonili pod silo svojih idej. V nobeni drugi verski družbi ne opaziš kaj podobnega. Od kod to? Cerkev je sama po svoji naravi iniciativna, agresivna, imperialistična. »Idite, učite vse narode...!« To je duh, ki vlada v Cerkvi in ki ustvarja velike osebnosti v njej.

Torej so nekateri narodi, ki imajo v sebi na poseben način razvito agresivnost ter nagon, drugim vladati. Je li ta nagon upravičen? Ali ga smejo narodi dejstvovati? Načelno more biti odgovor le pozitiven, toliko bolj, če se morda tak nagon istodobno javlja z zgoraj obrazloženo ekspanzivnostjo.

Nekaj čisto drugega je pa način, kako se tak nagon

dejansko javlja. To pa spada v poglavje o razmerju malih narodov do imperializma.³⁰

Novo vprašanje! Donaša li imperializem svojemu ozemlju kake dobrine? Gotovo! Donaša najprej mir, ki vojsko vsaj na lastnem ozemlju izključuje. Kako neizmerno razsežna je bila rimska država! V vsem njenem obsegu je vladal skoraj 300 let mir. Koliko vojskâ se je pa že odigralo na prav istem prostoru med narodi, ki so si nekdanjo rimsko državo med seboj razdelili! Rusija je pred vojsko obsegala skoraj 23 milijonov km². Tu je bil mir. Britanska vlast obsega nad 34 milijonov km², prostora torej za skoraj tri in pol Evrope; na tem prostoru, kjer prebiva več kot 440 milijonov ljudi, se vojska s puškami in topovi ne pozna. Naj bi bila Rusija razdeljena na celo vrsto držav in prav tako britanska vlast; koliko prelivanja krvi bo tam, kjer je bilo prej vse to izključeno! Koliko neprestanih vojskâ je bilo n. pr. med indijanskimi rodovi na prostoru sedanjih Zveznih držav v Ameriki! Sedaj je tam mir. Tu vidimo res veliko dobrino, ki jo imperialistične države podajajo lastnemu ozemlju, dobrino velike npravne vrednosti. Ni čuda, da vidijo pacifisti svoj ideal v eni sami državi, ki bi obsegala vso našo zemljo; v njej — menijo — bi bila vojska izključena.

Druga dobrina! V velikih imperialističnih državah je mnogo lažje, nove ideje širiti med ljudstvom. Sicer je to dvo-rezen meč; toda če vlada prava svoboda, se dobre ideje nimajo kaj bati. Pa tudi če bi take svobode ne bilo, je delo tudi za dobre ideje mnogo lažje radi lažjega prometa, radi lažjih pogojev pri potovanju in pri jeziku. Rimska država s svojo prometno organizacijo, s svojim enotnim jezikom je apostolom in njih učencem prav gotovo zelo lajšala razširjevanje Kristusovih nauk. Krščansko pojmovanje zgodovine vidi prav v tem oziru poseben izraz previdnosti božje pri skrbi za mladostno Cerkev! — Isto se nam kaže v španski svetovni vlasti v 16. in 17. stoletju. Prav pravi Tomaž Bocius v svoji knjigi »De signis Ecclesiae Dei« iz l. 1591: »Še nikoli ni toliko mož odšlo ven iz domovine, da bi širili Kristusov nauk, kakor prav to stoletje. Še nikoli ni eno ljudstvo od Adama dalje toliko drugih narodov, tako različnih po veri in npravnosti, privedlo k

³⁰ O tem v posebni razpravi. Op. pis.

enemu samemu veroizpovedanju, kakor Španci.³¹ Pokristjanjenje Južne in Osrednje Amerike, Mehike in Filipinov bi se ne bilo moglo izvršiti, če bi vsa tista ozemlja ne bila pripadala eni vlasti, in sicer vlasti, ki jih je *h o t e l a* napraviti krščanska. In tudi dandanes bi li bilo mogoče, da bi se mogli misijonarji tako prosto gibati na ozemlju, mnogo večjem kakor tri Evrope skupaj, če bi to ozemlje ne bilo podrejeno vladi, ki je — kakor vsa misijonska poročila iz predvojnega časa v tem soglašajo — nasproti misijonarjem zelo dobrohotna. »Krščanski misijoni so dobili polno svobodo in država je njih prizadevanja najizdatneje podpirala,« tako poročajo misijonarji gledé Indije *š e l e t o s* o tej vladi.³² Ta vlada je angleška. — Lahko rečemo, da imajo svetovne vlasti posebne providencialne naloge. Neizmerno lajšajo razširjevanje enotne kulture in velikih idej. V tem imajo svoj občečloveški pomen; v tem zopet en razlog za upravičenost svojega nastopa. —

Imperialistične države so dalje nacionalne države. En narod se je tukaj potom države povzpел do najvišje moči, ki je na zemlji mogoča. Pečat svojega bivanja vtiska razsežnim ozemljem in milijonom ter zopet milijonom, iz katerih se sestavljajo druga od njega odvisna ljudstva. Lahko se zgodi, da njegovi sledovi ostanejo in trajajo še vedno, ko je njegova politična moč že davno prenehala in je nehal bivati morda celo on sam. Rimljani so zapustili take sledove, ki jih noben čas ne bo mogel več izbrisati. Prav tako Angleži, Španci in Portugalci v Ameriki. Že dolgo niso več tam »gospodujoči narod«, toda gospodujoča sta ostala njih vera in njih kultura.

Ako premišluje to stran imperializma, je pač za vsak narod, ki se zaveda svoje velikosti in svoje kulture, silno mikavno, da si postavi kot ideal svojega bivanja vodstvo sveta ali vsaj prvenstvo med mnogimi drugimi narodi. To stremljenje nam razodeva hkratu tudi način, v katerem se imperializem pri različnih narodih javlja.

Pri človeku je ta način lahko brutalen; ni pa, da mora biti tak; lahko je tudi dobrohoten in plemenit, če se javlja na teme-

³¹ P. Ant. Freytag, *Spanische Missionspolitik im Entdeckungszeitalter* v *Zeitschrift f. Missionswiss.* 1913, III., str. 12.

³² *Die kath. Missionen*, 1917/1918, str. 31.

lju svobode pod vplivom osebnosti in njenih idej. Tako je nastopal O' Connell pri Ircih, tako dr. Lueger na Dunaju, tako dr. Krek pri nas. Dasi se človek že po naravi protivi katerikoli podrejenosti, takim voditeljem sledi brez pridržka. — Isto pri narodih, ki stremijo po vodstvu na svetu; le žal, da bi v zgodovini zastonjiskali primere, kjer bi kak narod svoj imperializem res vsestransko plemenito dejstvoval. Je pač naravno tudi to. Imperialistične težnje so izraz pohlepa po vladi. Ta pohlep pa zahteva že v posameznikih dostikrat prav mnogo heroičnega zatajevanja, da se ne izprevrže v slavohlepe in častilakomnost ter dalje v absolutizem in terorizem. Ni ga mogoče brzdati brez nadnaravnih nagibov. Kaj pa šele v narodih, ki obstoje iz milijonov posameznikov! Zato je imperializem dejansko skoraj vedno nasilen in krivičen proti drugim; v svojem nasprotstvu do drugih narodov gre celo tako daleč, da jim niti obstanka ne privošči več, temveč jih hoče zasušniti in uničiti. Imperializem bi bil lahko res ideal vsakega naroda, toda pošast nasilja, ki redno gospoduje v njegovem srcu, ga dela tirana, ki ga zameta in zavrača vse, karkoli čuti le od daleč njegovo bližino.

Sicer pa ima tudi vsak imperializem ne glede na način, kako se javlja, svoje senčne strani. Sem kaj spada n. pr. enostranski razvoj duševnih sil v narodu. Velikanska razsežnost lastne vlasti zahteva od naroda, da mora prav za njeno ohranitev napeti vse svoje moči. Posledica je omejen kulturni razvoj. Že Rimljani so nam zgled za to. Nimajo ne velikih pesnikov, ne velikih umetnikov. Njih izobraženstvo je posvečalo svoje moči skoraj izključno vojaškim in državnim poklicem, oziroma takim, ki nanje pripravljajo. Ti so tudi največ nesli. Materialna zunanja kultura, kultura udobnosti, kultura moči je gospodovala. Spale pa so tiste sile, ki človeka dvigajo nad vsakdanjost in ga blažijo. Isti pojavi tudi v novem veku. Španci n. pr. so silili le k višjim poklicem, ki so bili povsod po kolonijah zanje prihranjeni. Niso se pa brigali za trgovske in sploh gospodarske poklice, dasi jih je časovni razvoj zahteval. Z nekakim preziranjem so jih prepuščali tujcem, Angležem in Holandcem, ki so jim počasi

v kolonijah tla izpodkopavali, kar je bilo zopet en razlog, da so kolonije pozneje od dežele-matice odpadle.³³ Tudi pri Angležih podoben pojav, ki pomenja pri njih skoraj skoraj znak pričenjajočega propadanja. Tudi njih izobraženstvo se posveča le preveč poklicem, ki so dobro honorirani ali imajo velike dohodke. Zanimarja pa se znanost in umetnost. Škoda se je brzo pokazala. Nemci so jih ne samo tukaj prehiteli, ampak tudi na polju tehnike. Pričeli so jim kmalu delati veliko in zelo občutno konkurenco v vseh industrijskih izdelkih.³⁴ Pri Angležih pa gre z industrijo in trgovino za življenje in smrt. Isto pri Rusiji. Neizmerno velika je, a kako razmeroma malo velikih umetnikov, pesnikov in znanstvenikov more pokazati!

Imperializem torej zanemarja višjo duševno kulturo ter potiska narodovo stremljenje le preveč v materialnost, kar je v škodo narodu samemu pa tudi vsemu človeštvu.

Druga senčna stran. Imperializem je moč, ki se more le z močjo vzdržavati. Zato je prisiljen, da si v svojo ohranitev ustvarja velikanske armade in velikanska brodovja. Nujna posledica je militarizem in ž njim davčno breme. Neizmerne vrednote gredo ali za prazen nič ali za vojsko in ž njo za podivjanost ter uničevanje najlepših proizvodov duševne kulture. —

Zopet senčna stran. V imperialistično nadahnjenih državah se osredotočuje skoraj vedno vse življenje v velikih središčih. London, Pariz, Petrograd, Tokio, Budimpešta itd. so nam zgledi za to. Posnemajo pri tem živalske organizme, kjer so vsi deli celoti podrejeni in od življenjskega središča odvisni. Toda državni organizem ima za svojo dobrobit bistveno drugačno uredbo; on zahteva kolikor mogoče mnogo samoodločevanja za posamezne dele. Proti temu imperializem zavestno ali nezavestno greši. Zato se kar naravno porajajo spori med središčem in posameznimi deli. Središče hodi svoja pota, deli zopet svoja. Avstrija, ki stoji pod imperialističnim vplivom nemštva, nam to jasno kaže. Dunaj ne razume ne Jugoslovanov, ne Čehov, ne Poljakov. Taki spori in tak razvoj pa so v veliko

³³ Herder, Staatslexicon V., str. 135.

³⁴ Prim. Hist. pol. Bl. 1901, I., str. 369 s.

škodo celote ter izpodkopujejo njen obstanek sploh. Rusija nam je priča za to.

Tudi drugače imajo središča slab vpliv. Deli se namreč navadijo svojo duševno kulturo prejemati od njih, izgube svojo umsko samostojnost ter postanejo tako za kulturni razvoj človeške družbe brez pomena. Kaj se je n. pr. v rimski državi velikega godilo izven Rima; kaj sedaj v britanskem imperiju izven Londona, ali v francoski vlasti izven Pariza? Gotovo je delo Angleške neizmerno — kdo si more na polju politike misliti večje kakor je n. pr. že samo vzdrževanje take svetovne države! — toda vse to delo izhaja iz Londona. Koliko več življenja izkazuje nekdanja mala Grška, razcepljena na tolike našim okrajem podobne državice, in sicer življenja, ki ga ves kulturni svet občuti! Kdo more tudi pregledati kulturne vrednote, ki jih je za človeštvo pripravila Italija tedaj, ko je za časa renesance vsako večje mesto v njej pomenjalo samosvojo vlast?

Če se torej zdi, da je imperializem že iz navedenih dejstev i lastnemu narodu i celi človeški družbi v škodo, velja to še bolj v slučaju, da se gotove idejne smeri iz središča celoti kar nalagajo, kakor n. pr. kulturni boj katoliški Cerkvi na Francoskem; nestrpnost pravoslavja na Ruskem; prisilna vzgoja inorodnih otrok za »gospodujoči narod« na Nemškem ali Mažarskem itd. Tu je imperializem radi svojega absolutizma kar naravnost nemoralen! —

Preostaja še odgovor na vprašanje, kaka idejna izhodišča imajo te ali one imperialistične težnje.

Pri Aleksandru Velikem imamo pravzaprav sprva le njegovo slavohlepje, ki ga vodi kot zastopnika vseh Grkov v Azijo. Šele pozneje se povzdigne iz njegovega dela veličastna ideja, strniti zapad in vztok v eno veliko kulturno celoto. Imperializem Aleksandra Velikega je dobil s tem vso svojo upravičenost.

Pri Rimu je domovinska ljubezen, ki spočetka kar nehote širi meje države. Rimljani hočejo vedno le ohraniti, kar imajo; so v obrambi proti Etruskom, proti Latincem, proti Samnitom, proti Piru, proti Hanibalu. Toda njih

obramba je taka, da ne mirujejo, dokler ni sovražnik popolnoma poražen. To jih vodi brez konca dalje. Kaj je hotel Rim? Rim je hotel — kakor se dandanes nemško glasi — »dihati«; je hotel biti popolnoma neoviran. Toda to more biti pravzaprav le Bog. No, zato si je tudi rimska država v svojih cesarjih dala izkazovati božje časti. Bog je dalje vseмогоčen. To lastnost, a le to, si je tudi Rim in njegov imperator prisvajal. Njemu je moč ideal, taka moč, da se ji mora vsakdo ukloniti. Jezik, pravo, organizacija, kultura je Rimu zmerom sredstvo, da si moč ohrani, utrdi, razširi. Velik je rimski imperializem, a njegovo srce je grozota. —

Ideje španskega imperializma spoznavamo iz izjav domačih kraljev. Privesti mnoga nova ljudstva k resnici evangelija, s tem geslom sta poslala Ferdinand in Izabela Kristofa Kolumba na morje.³⁵ Španski osvajatelji so v tujih zemljah najprej prapor križa v tla zasajali. Filip II. (1556—1598) je bil pripravljen, dohodke cele španske žrtvovati, da pomaga ljudstvu na Filipinih do krščanstva.³⁶ Španski kralji so sami vzdržavali — kjer je bilo treba — v kolonijah misijone, celo škofo, stolne kapitelje in cerkve. Evo vodilno idejo španskega imperializma: bila je širjenje kraljestva božjega na zemlji! »Španci so med modernimi narodi edini« — pravi znani nacionalni ekonom Paul Leroy-Beaulieu —, »ki so poskušali, da bi pri sebi podrejenih narodih uveljavili zahteve človečanstva, pravičnosti in religije.«³⁷ Zato so tudi oni edini, ki grudorodnih ljudstev niso iztrebili, ampak jih znali sebi priljučiti (asimilirati).

Karla Velikega in Napoleona tukaj pravzaprav ne moremo vpoštevati. Njiju državne tvorbe so bile osebno delo, ne pa delo sistema in tradicije kakor pri Rimu, pri Špancih, Rusih, Angležih in dalje sedaj pri Nemčiji, Japonski in Zveznih državah v Ameriki. Zato so tudi razpale, kakor hitro so jim bili njih ustanovitelji odvzeti. Obe sta bili imperialistični, ampak vsaj v eni ideji sebi nasprotni. Karol Veliki je hotel biti in je dejansko tudi bil Cerkvi pokrovitelj. Še v svoji oporoki je to nalogo lastnega življenja oddajal kot najsvetejšo

³⁵ Anton Freytag, o. c., Zeitschrift f. Kath., str. 15.

³⁶ Pravtam, str. 23.

³⁷ V. Cathrein: Die Kongofrage v Stimmen a. M. L., 71. B., 1906, str. 265.

dolžnost svojim sinovom. Seveda je z ustanavljanjem pograničnih okrajev spravljal obmejne narode v odvisnost od germanstva, toda to se ni vršilo iz razlogov germanizacije, ampak iz razlogov državne obrambe. Celotno je njegov imperializem sad res velikih plemenitih idej. — Napoleon Cerkvi ni bil ne pokrovitelj ne prijatelj; njemu so bili Cerkev, papež in škofje le sredstvo, da je mogel namene svojega nenasitnega slavo-hlepa uresničevati. Ideja njegovega imperializma je bila v resnici le moč. Zato toliko okrutne trdosti in brezobzirnosti celo proti najbolj častitljivemu starčku, ki je živel tedaj na svetu, proti Piju VII. Zato tudi taki bojni pohodi proti Špancem, ki so hoteli le svojo svobodo!

Prej omenjeni Leroy-Beaulieu je s svojimi besedami tudi ugotovil, kaj je izven Špancev smoter imperialističnih držav. Njih smoter je moč in dosledno večje ali manje zatiranje odvisnih narodov.³⁸ Izjeme ne delajo niti Rusi in Angleži. Rusi so se sicer smatrali tudi za nositelje in zaščitnike pravoslavja. To bi jim dajalo pri njih imperializmu gotov idealen polet, češ, verski razlogi so jih nagibali k vedno večjemu širjenju političnih mej. Toda pravoslavje ima pri njih le prevelik nacionalen pomen. Delo za pravoslavje, delo za Rusijo! To je bilo skoraj istovetno in obratno pravtako: delo za Rusijo, delo za pravoslavje. Saj je pri Nemcih prav isto, kjer se protestantizem in velenemštvo istovetita. V tem zmislu so se sicer Rusi mnogo žrtvovali, da so priborili Grkom, Rumunom, Srbom in Bulgarom samostojne vlasti, toda smoter njih stoletne tradicije je bilo vendarle prvenstvo na Balkanu, da bi pridobili ključ v Sredozemsko morje: Carigrad z Bosporom in Dardanelami. Torej še večja moč! Kako bridko so jo morali občutiti Poljaki pa grško-katoliški Ukrajinci prav radi tega, ker so stali zunaj pravoslavja, se lahko bere v vsaki zgodovini. — Angleži so res mnogim delom svojega imperija podelili popolno samoupravo; toda kar so podelili, so dali več ali manj samim sebi: v Kanadi, v Avstraliji, v Novi Zelandiji, v Južni Afriki ne gospodujejo samo Angleži, ampak tam tudi stanujejo ter tvorijo velik, tu in tam celo pretežen del prebivalstva. Drugod, celo doma na Irskem, so razmere drugačne. Smoter njih imperializma je moč lastnega plemena.

³⁸ Prim. Hist. pol. Bl. 1901, I., str. 81.

S tem smotrom nastopajo Evropejci povsod tudi v tropičnem pasu, kjer se sami ne morejo naseljevati. Grudorodno prebivalstvo mora delati in služiti njim. Nekdanje izkoriščevanje Indijancev; suženjstvo s črnci; lovi na zamorce v Afriki; trgovina ž njimi ima tu svoj zadnji razlog. Kolonialna politika je na tem polju brez srca; ona pozna tukaj le hladen račun. — »Sklep,« pravi n. pr. znani Rohrbach, »da bomo Južno Afriko kolonizirali, ne pomenja prav nič drugega kakor to, da se domači rodovi morajo umakniti iz ozemlja, kjer so do sedaj sami svojo živino pasli, da more potem belokozec na prav istem ozemlju imeti svojo živino.«³⁹

Razlastitvene postave v Prusiji nam pravijo, da vladajo podobna in enaka načela tudi v Evropi. Torej tudi tukaj le moč lastnega naroda, ki jo nosi in vzdržuje imperializem! In vendar narodov in človeške družbe ne urejujejo zakoni fizične moči, ampak urejujejo jih le zakoni npravnosti, zakoni pravičnosti, ljubezni in svobode.

Kaj bi ob teh dejstvih malim šibkejšim narodom preostalo kakor obupati ali izginiti v krvi vojskâ za zmerom, če bi jih ne držala po koncu zavest, da si mrzla brezobzirna moč počasi a gotovo sama sebi grob pripravlja, da je torej i njim življenje zagotovljeno, kakor je zagotovljena večna veljava besedam velikega Avgušтина, da je le: *Justitia fundamentum regnorum!*

³⁹ Paul Rohrbach: *Deutsche Kolonialwirtschaft*, I. B., SW-Afrika, Berlin, 1907, str. 286.

Večni krogotok v vsemiru.

Dr. A. Prešeren S. J.

4. Ali je svet neskončen?

Ako svet ni neskončen, tedaj se bo vsled izžarjevalnega pritiska svetovna ura enkrat ustavila. Zato trdi A. z vso odločnostjo, da je svet neskončen. A je vsaj to dokazal? Poglejmo njegove dokaze za neskončnost sveta.

Glavni dokaz za neskončnost in večnost sveta zre A. v dejstvu, da si ne moremo predstaviti mejá prostora in časa. Mislimo si najbolj oddaljeno, zadnjo zvezdo, za njo se še razteza svetovni prostor; naše misli naj hitijo nazaj v preteklost kolikor hočejo, vedno je bil čas; tudi konca časa si ne moremo misliti. Torej, — sklepa A., — prostor je neskončen, čas je večen.⁴¹

Res je, da si ne moremo predstaviti mejá prostora in časa, toda iz tega ne sledi neskončnost in večnost sveta. Svetovni prostor ni identičen s stvarjo, zato ne sledi iz tega, da si ne moremo misliti omejenega svetovnega prostora, neskončnost stvari. Ravnotako ne sledi iz tega, da si ne moremo misliti omejenega časa, da je tudi tvar, ki biva v času, časovno brez mejá; prostor in čas nista bitji, ki bi bivali izvan stvari, ki so v prostoru in času.⁴² Ta »glavni« A. dokaz torej prav nič ne dokaže. A. ima še en dokaz za neskončnost sveta; poskuša ovreči znani Olbersov dokaz za končno število zvezd, in s tem misli, da je dokazal neskončnost sveta.

»Ako bi bilo na nebu neskončno število zvezd,« tako pri-

⁴¹ Mag ein Stern, wie der Sirius, noch so weit entfernt sein, so gibt es doch Sterne, die noch weiter sind, und wenn wir uns auch dächten, daß ein Stern der allerentfernteste und der letzte sei, so würden wir uns doch noch den Raum dahinter fortgesetzt denken, so weit wir nur wollen. Eine Begrenzung des Raumes können wir uns nicht vorstellen, ebensowenig eine Begrenzung der Zeit. Wie weit wir auch zurückdenken mögen, wir müssen uns doch vorstellen, daß es vorher noch eine Zeit gab. Ebensowenig können wir uns ein Ende der Zeit vorstellen, m. a. W., der Raum ist unendlich und die Zeit ist ewig.« B. 168.

⁴² Prim. Klimke, Der Monismus, 139—140.

bližno izvaja Olbers,⁴³ bi celo nebo žarelo kot solnce;« to se ne godi, kaj sledi? Dva slučaja sta mogoča: število zvezd je končno, ali pa bivajo na nebu telesa, ki absorbirajo svetlobo solnc. A. pravi, da se večina astronomov nagiblje k »nefilozofičnemu« naziranju o končnem številu zvezd; toda ta nazor je nevzdržljiv. Zakaj? Pod vplivom izžarjevalnega pritiska bi bila v neskončnem času vsa solnca razpršena v neskončno vsemirje.⁴⁴ Ta dokaz proti končnemu številu zvezd predpostavlja, da je svet večni. (A-eve dokaze za večnost sveta bom pozneje ovrgel.)

Na drugem mestu⁴⁵ podaja A. isti dokaz takole. Če bi bil svet končen, kakor so preje mislili, tedaj bi se bila v neskončnem času vsled izžarjevalnega pritiska vsa tvar izgubila v vsemirje; razvoj sveta bi se bil že končal. Toda ta nazor ne zadovolji; to je pokazal Spencer, ki zatrjuje, da se mora vršiti večni krogotok. To naj bi bil torej dokaz za neskončnost sveta: večni krogotok mora biti; a to ni mogoče, ako svet ni neskončen, torej je svet neskončen. A. možnost večnega krogotoka dokazuje s tem, da je svet neskončen in večni. Tukaj se vidi v pravi luči logika monizma!

Pravi razlog, zakaj celo nebo ne žari kot solnce, akoravno bi bilo število zvezd neskončno, vidi A. v tem, da meglice, ki imajo po njegovem nazoru večjo razsežnost kot goreča solnca, absorbirajo svetlobo in gorkoto solnc. Te meglice se pri tem, kakor smo videli, ne ogrejejo, ker oddajo svojo gorkoto novim solncem. »Torej,« zaključuje A. svoj dokaz, »ne preostaje nam drugega, kot da priznamo, da je število zvezd v neskončnem prostoru neskončno.«⁴⁶

A. pravi: »Novejša raziskavanja so pokazala, da se ta čudna nebesna telesa, t. j. meglice, nahajajo kratkomalo povsod

⁴³ Prim. Charlier, Ist die Welt endlich oder unendlich in Raum und Zeit? Archiv für systematische Philosophie 1896, 485—486; Gutberlet, Der Kosmos, 1908, 44—48.

⁴⁴ B. 171.

⁴⁵ A. 204—205.

⁴⁶ B. 171. Tudi Olbers sam skuša omajati svoj dokaz za končno število zvezd s hipotezo, da se nahaja med zvezdami in našimi očmi neprozorna tvar, ki absorbira svetlobo. Prim. Charlier, o. c. 486, Gutberlet, o. c. 45—48.

na nebu.«⁴⁷ A katera so ta novejša raziskavanja, tega A. ne pove, nobenega astronoma ne imenuje. Ravno nasprotno trdi astronom Scheiner.⁴⁸

Ta dva dokaza za neskončnost sveta, ki jih navaja A., prav nič ne dokazeta, in s tem je ovržen večni krogotok, ako svet ni neskončen, ker A. prizna, da se bo razvoj sveta končal. Toda kako je vendar mogoče, da A. na tako slabo dokazovano podlago, neskončnost sveta, postavlja ves svoj sestav? Odgovor na to vprašanje je v dejstvu, da monisti sploh predpostavljajo, kot da bi to bilo po sebi umevno, da je svet neskončen. Pravim predpostavljajo, ker dokazov za to nimajo; njihov sestav to nujno zahteva, ker ako bi bil svet končen, tedaj bi morali priznati tudi neko višje bitje, vzrok sveta, ko je končnost najočividnejši dokaz za to, da svet ni bitje od sebe. To je zadnji razlog, da monisti s toliko odločnostjo trdijo, da je svet neskončen; s tem stoji ali pade njih sestav.

Ali moremo neovržno dokazati, da je svet končen? To vprašanje je velikega pomena, zato poglejmo, kaj se more trditi z manjšo ali večjo gotovostjo.

Pred vsem, kdo mora pravzaprav dokazati svojo tezo, mi ali monisti? Zdi se, da monisti. Zakaj? Ako gledamo stvarni svet, vidimo, da so stvarna bitja v vseh svojih lastnostih omejena: imajo omejeno razsežnost (extensio), omejene sile in zakone, zato se zdi samo na sebi neverjetno, da bi bila neomejena glede na število in tvar. Poleg tega so zvezane nepremostljive težkoče s pojmom neskončne razsežnosti; dà, kar je velikega pomena, prirodoslovne znanosti računajo vedno s končnimi masami in silami, z neskončnimi ne morejo ničesar opraviti.⁴⁹ Raditega

⁴⁷ A. 120. »Neuere Untersuchungen haben gezeigt, daß sich diese merkwürdigen Himmelskörper, kurz gesagt, überall am Himmelsgewölbe befinden.«

⁴⁸ »Nach den bisherigen Ergebnissen ist es als feststehend anzusehen, daß die Zahl der Sternhaufen bei weitem größer ist, als diejenige der Nebelflecken.« Scheiner, *Populäre Astrophysik*², 558.

⁴⁹ Charlier, o. c. 486—487, piše: Newtons Gravitationsgesetz nämlich führt zu einer sehr merkwürdigen Schlußfolgerung, wenn wir dasselbe auf ein unendliches Weltall übertragen. Dieser Schluß ist zuerst von Seeliger gezogen worden in einem Aufsatz in den »Astronomischen Nachrichten« vom vorigen Jahr (1895). Er zeigt daselbst, daß das Newtonsche Gesetz, auf das unermesslich ausgedehnte Universum angewandt, auf unüberwindliche Schwierigkeiten und unlösbare Widersprüche

tudi vsak, ki ni že a priori prevzet gotovih predsodkov, sodi, da je svet končen. Ako je to res, bo rekel kdo, tedaj bi morali imeti za končnost sveta lahko umljive in neovržne dokaze. To ne sledi nujno; pri mnogih težkih modroslovnih problemih se godi isto; stvar se nam zdi jasna, da mora biti tako in tako, ali strogo dokazati je težko. Tako je tudi tukaj, dokazi za končnost sveta niso tako lahki, posebno raditega, ker je tudi naš um omejen in spoznava neposredno le omejena bitja, in pojem neskončnosti je le analogen, pridobljen iz omejenih bitij z negacijo omejenosti in končnosti.

Dva empirična dokaza, Olbersov dokaz in dokaz iz Newtonovega zakona privlačnosti smo že omenili; Gutberlet misli, da ta dva dokaza neovržno dokazeta končnost sveta., drugi pa mislijo, da tega spolno gotovostjo ne dokazeta.⁵⁰ Kaj pa spekulativni dokazi? Tudi teh najdemo pri filozofih precejšnje število, toda tudi tukaj so nazori glede njih vrednosti med samimi katoliškimi filozofi različni.⁵¹ Tukaj hočem omeniti samo dva dokaza za

führt, wenn man die im Weltall zerstreute Materie unendlich groß ansieht.« — Nato sledi precej obširno izpeljan dokaz za končnost sveta iz zakona privlačnosti. Prim. Gutberlet, *Der Kosmos*, 48 do 56, kjer je dokaz iz Newtonovega zakona gravitacije prav lepo izpeljan in ugovori ovrženi. Ed. v. Hartmann, *Die Weltanschauung der modernen Physik*⁹ (1909), 35: »Die Physik hat jedenfalls keine Gründe, die Endlichkeit der Welt in Zweifel zu ziehen.« Weinstein, *Welt- und Lebensanschauungen*, 466: »Ist nun die Welt wirklich endlich? Die meisten werden der Ansicht sein, daß das nicht der Fall sei. Indessen haben William Thomson (Lord Kelvin) und Ritter Berechnungen über die möglichen Geschwindigkeiten der Himmelskörper angestellt, aus denen sich ergibt, daß die materielle Welt nicht wohl unendlich angenommen werden kann.« — Isti: *Der Untergang der Welt und der Erde*, 48: »... die Berechnungen aus der Gravitationskraft ergeben eine endliche Welt, endliche Menge von Materie, soweit die Gravitationskraft überhaupt herrscht.«

⁵⁰ Prim. Gutberlet, *Der Kosmos*, 44—56, *Naturphilosophie*⁴ (1913), 73—83; Donat, *Cosmologia* (1915), 204; Gatterer, *Ist das Universum ein perpetuum mobile?* *Phil. Jahrb.*, B. 27 (1914), 376—378.

⁵¹ Prim. Gutberlet, *Naturphilosophie*⁴ (1913), 83—86; isti: *Der mechanische Monismus*, 34—35; Donat, *Cosmologia* (1915), 204—205; isti: *Ontologia*, 124—129; Tongiorgi, *Institutiones philosophicae* (Romae 1861), II., 149—153; Nink, Kaspar, S. J., *Über die Möglichkeit einer aktual unendlichen ganzen Menge von existierenden Dingen; ebenso einer aktual unendlichen Größe*, v. *Phil. Jahrbuch*, B. 25 (1912), 462—476; Inauen, o. c. 2. Artikel, 5—6.

končnost sveta. Prvega najdemo pri sv. Tomažu in ga je v novejšem času porabil Dressel. Glavne misli tega dokaza so: Vsako poedino nebesno telo je popolnoma določeno in tudi omejeno; vsa nebesna telesa skupaj, t. j. vsota je zato tudi popolnoma določena množina; če je pa določena množina, je tudi končna množina ali število. Kaj pa je pravzaprav določena množina? Nič drugega kot določena količina ednic, torej omejena množina ednic.⁵²

Od vseh spekulativnih dokazov za končno število stvarnih bitij v svetu se je sledeči Gutberletov dokaz, kakor je razvidno iz literature o tem predmetu, doslej še najbolj obnesel. Ko bi bilo število stvarnih delov sveta neskončno, tedaj bi bila tudi razsežnost sveta brez mejá, neskončna. Vsaka črta, ki si jo mislimo potegnjeno od nas v daljavo, bi bila brez konca; na

⁵² 1 q. 7 a. 4 c. »Sed hoc est impossibile (actu esse multitudinem infinitam in rebus), quia omnem multitudinem oportet esse in aliqua specie multitudinis. Species autem multitudinis sunt secundum species numerorum. Nulla autem species numeri est infinita, quia quilibet numerus est multitudo memorata per unum.« — Dressel, *Der Gottesbeweis auf Grund des Entropiegesetzes*, Stimmen aus Maria Laach, B. 76 (1909), 155—156. Skratka: »Denn die existierende Sternenwelt ist eine völlig bestimmte Gesamtheit tatsächlich vorhandener Einzelkörper, also diskreter Einheiten. Das Verhältnis dieser Gesamtheit zur Einheit muß deshalb auch ein ganz bestimmtes Vielfaches, eine begrenzte Summe von Eins sein. Dieses ist aber nichts anderes als eine endliche angebbare ganze Zahl, ganz gleichgültig, ob wir alle die Einzelkörper zählen können oder nicht.« Dressel, o. c. 156. — Isenkrahe, *Energie, Entropie, Weltanfang, Weltende* (1910, 33), trdi, da je ta dokaz »petitio principii«, ker v trditvi, da je množina nebeških teles popolnoma določena, se že predstavlja, da je omejena množina. A to ni res. Kaj predpostavlja ta dokaz? Nič drugega kot popolnoma gotovo dejstvo, da je skupnost nebeških teles popolnoma določena množina, ker je vsako telo zase popolnoma določena ednica. Ako bi pa ta skupnost bila neskončna, tedaj bi bila nedoločena, t. j. njeno razmerje od ednice bi bilo nedoločeno. Prim. Dressel, o. c. 156². — Sv. Tomaž navaja poleg omenjenega dokaza še en dokaz za končnost sveta iz dejstva, da so vse stvari ustvarjene. »Item omnis multitudo in rerum natura existens est creata, non enim creatum sub aliqua certa intentione creantis comprehenditur, non enim in vanum agens aliquod operatur. Unde necesse est, quod sub certo numero omnia creata comprehendantur; impossibile est ergo, esse multitudinem infinitam in actu.« — Ta dokaz ni »petitio principii«, ker ustvarjenje se lahko dokaže brez ozira na to, ali je svet končen ali neskončen.

tej črti bi bil prostor za neskončno število tvarnih delcev. Vzemimo, da so na eni taki črti postavljeni vojaki drug pri drugem kot lastovke na brzojavni žici. Na ukaz se vsi pomaknejo za 10 metrov naprej, t. j. k nam. (To je brez dvoma mogoče, četudi bi imeli neživa bitja, ker tedaj se ta proces vrši v mislih, in to zadostuje za naš dokaz; mi hočemo namreč dokazati le protislovje, ki se nahaja v neskončnem številu tvarnih bitij.) Kaj sledi iz tega? Ta črta v daljavi ni več neskončna; prikrajšana je za 10 metrov, torej je tam omejena: a črta, ki je na obeh koncih omejena, ni neskončna. Kar velja o eni črti, velja o vseh; število tvarnih bitij v svetu ne more biti neskončno, zakaj drugače se zapletemo v nerazvezljiva protislovja.⁵³

Kako se torej glasi odgovor na naše vprašanje, ali je svet neskončen? Z zadostno gotovostjo lahko trdimo: svet je končen, omejen. Monisti bi morali pravzaprav dokazati svojo trditev o neskončnosti sveta, a nimajo za to ne enega res vpoštevanja vrednega dokaza; mi pa imamo dokaze za končnost sveta, ki jih monisti niso ovrgli; končnost sveta je torej zadostno dokazana, ako namreč vpoštevamo težkočo tega predmeta.

S tem sem tudi odgovoril na najresnejši ugovor proti zakonu entropije. Če bi bil svet neskončen, tedaj bi izenačenje gorkote nastalo šele v neskončnem času, t. j. nikol, svet ne bi imel konca. Če je pa svet končen, tedaj je tudi energija v svetu končna in v končnem času bo prišlo do izenačenja gorkote, razvoj sveta se bo končal.⁵⁴

⁵³ Gutberlet, *Lehrbuch der Apologetik*³ (1903), 209—210; prim. ugovore proti temu dokazu: Isenkrahe, *Das Endliche und das Unendliche* (1915), 229—232; odgovor na te ugovore: Hartmann, dr. Ed., Isenkrahe, *Das Endliche und Unendliche* v *Phil. Jahrbuch*, B. 29 (1916), 77—79.

⁵⁴ Konrad (o. c. 24) trdi, da tudi v slučaju, ko bi bil svet neskončen, zakon entropije dokaže konec sveta: »Wir sehen von der Menge der Himmelskörper ganz ab und sagen: Jeder der Himmelskörper erleidet Energieverlust vor allem durch Abgabe an den Weltraum und zwar so lange, als ein Umtausch gegenüber diesem vorhanden ist. Diesem Schicksal ist jeder einzelne Himmelskörper unterworfen ob die Menge der Himmelskörper endlich oder unendlich ist.« Isto misli Hontheim, *Institutiones Theodiceae* (1893), 195. Arrhenius je istega nazora; on trdi, da bi po zakonu entropije tudi v neskončnem svetu, ako bi ta zakon veljal splošno v vsemiru, vsi pojavi prenehali; zato se trudi, da dokaže, da ta zakon nima v vsemiru splošne veljave.

5. Panspermizem.

A-eva teorija o panspermiji podstavlja, da bivajo organizmi manjši od 0'00015 mm; ker le tako male organizme bi mogel izžarjevalni pritisk, premagavši privlačnost, goniti od sveta do sveta. Je li ta podmena tudi dokazana? A-ev dokaz je pač slab; računa s samimi možnostmi.⁵⁵ Kaj pa pravi objektivna znanost o tem? Najmanjša do sedaj znana vrsta živih stanic so trosi od *Bacillus olivae*, ca. 0'0003—0'0005 mm, torej dvakrat večji, kot bi po A-evih računih morali biti. Bavink sodi, da manjši organizmi sploh ne morejo bivati.⁵⁶ S tem bi padla A-eva teorija o panspermiji.

Bavink⁵⁷ navaja še več drugih težkoč proti panspermiji. Mraz v vsej vesiri bi zamoril vse življenjske kali na njih dolgi poti, ker do najbližjega solnčnega sestava (Alpha Centauri) bi rabile ca. 9000 let. Te kali bi se popolnoma osušile in bi poginile; ultra-violetna svetloba bi jih umorila. Pred vsem pa predpostavljajo ti trosi že visoko razvite organizme, na katerih se pojavljajo. Zato je umevno, da velika večina učenjakov zavrača panspermijo. Ali panspermija sploh more rešiti vprašanje življenja? Nikakor ne; isto vprašanje imamo tedaj v vsej vesiri: od-

⁵⁵ Nun ist die erste Frage: gibt es wohl lebenden Samen von solch außerordentlicher Kleinheit? Darauf antworten die Botaniker, daß die sogenannten Dauersporen vieler Bakterien eine Größe von 0'0003 bis 0'0002 mm haben und es ohne Zweifel (?) noch kleinere gibt, wenn wir sie mikroskopisch auch nicht entdecken können. — Es ist daher sehr wahrscheinlich (?), daß es so kleine lebende Organismen gibt, daß der Strahlungsdruck der Sonne sie in den Raum hinaustreiben könnte, wo sie auf Planeten, die ihrer Entwicklung günstigen Platz böten, Leben erwecken könnten.« A. 215. To je res klasičen zgled A-evega dokazovanja!

⁵⁶ »Jedenfalls fehlen uns in der Erfahrung vorläufig derartig kleine Lebewesen ganz, obwohl die mikroskopischen Methoden fein genug sind, um uns solche erkennen zu lassen, wenn sie vorhanden wären. Es hat nach allem den Anschein, als ob die Grenze der Kleinheit, die für die verwickelte Struktur einer lebenden Zelle nicht unterschritten werden darf, bereits bei ca. 0'0003 mm nahezu erreicht ist. Das ist der entschieden bedenklichste Punkt der Arrheniusschen Deduktion.« Bavink Bernhard, Allgemeine Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaft, Leipzig (1914), 211. J. v. Wiesner tudi zavrača A-evo hipotezo (Erschaffung, Entstehung, Entwicklung, Berlin 1916, 83—84).

⁵⁷ Bavink, o. c. 211—212.

kod življenje? A-ev odgovor: življenje je večno, ne zadovolji duha.

Kako se pa potem iz teh življenjskih kalí polagoma razvija življenje od najenostavnejših do najpopolnejših bitij? A. predpostavlja razvojno teorijo v najširšem smislu, in dokazov ne navaja nobenih. Njegova monistovska teza mu je dokaz!

6. Arrhenius in stvarjenje.

A-eva teorija o večnem krogotoku, kakor smo videli, sloni na popolnoma nedokazanih podmenah. A vzemimo, da je A. dokazal, da v vsemiru tvar, sila in življenje spreminjajo neprenehoma le oblike, se vendar z vso silo vsiljuje vprašanje: odkod tvar, odkod sila, odkod življenje? Odgovor A-ev se glasi: »Ljudje so poprej špekulirali o postanku stvari, no, to so opustili, ko so spoznali, da je tvar nerazrušljiva, da se more le spreminjati. Iz sličnega razloga ne vprašamo več, odkod energija gibanja; navadili se bomo (?) počasi tudi na misel, da je življenje večno; zastonj je vse preiskovanje o postanku življenja.«⁵⁸ Torej tvar in sila sta od vekomaj, to sledi iz zakonov konstance stvari in sile, o življenju pa lahko isto trdimo. To so dokazi, ki jih monisti splošno rabijo za dokaz, da sta tvar in sila od vekomaj in da bivata od sebe. Kaj pa v resnici trdita ta dva zakona? Ta dva zakona sta (eksperimentalna) izkustvena zakona: pri vseh poskusih, kjer delujejo tvarni vzroki, ostane masa stvari in množina energije ista,

⁵⁸ »Wie die Menschen früher über die Entstehung der Materie spekulierten, das aber aufgegeben haben, seit die Erfahrung gezeigt hat, daß die Materie unzerstörbar ist und nur umgewandelt werden kann, wie wir aus ähnlichen Gründen niemals die Frage nach dem Ursprung der Bewegungsenergie stellen, ebenso können wir uns wohl an den Gedanken gewöhnen, daß das Leben ewig, und es deshalb zwecklose Arbeit ist, nach seinem Ursprung zu forschen.« A. 213. »Die Ansicht, daß Materie aus irgend etwas Unmateriellem, durch einen Willensakt, einen Befehl oder einen Gedanken, entstehen kann..., muß mit gutem Grund als »übernatürlich« oder »unnatürlich« bezeichnet werden. Wie sie dem heutigen Stand der Naturforschung widerspricht, wonach die Menge der Materie unveränderlich ist.« — B. 2. »Die Unzerstörbarkeit der Energie und ihr Bestehen von Ewigkeit zu Ewigkeit ist dadurch (zakon konstance energije) für alle Zukunft festgestellt worden.« B. 176.

konstantna. Iz tega, da mi pri svojih poskusih ne moremo ne pomnožiti, ne uničiti stvari in energije, pa nikakor ne sledi, da sta sploh nerazrušljivi in da ne moreta nastati. Zakaj? Kdor to trdi, ta že predpostavlja, da ni drugih vzrokov in bitij razen stvarnih, da ni nadsvetovnega bitja in da je stvar bitje od sebe. A to je »petitio principii«; iz zakonov konstance in stvari hoče dokazati, da ni treba nadsvetovnega bitja, a to dokaže iz teh zakonov le tedaj, če predpostavlja, da tega bitja ni.⁵⁹

Večnosti stvari A. ni dokazal. A vzemimo, da bi bila stvar v resnici večna, ali bi sledilo tedaj, da je bitje od sebe in da ni treba iskati njenega vzroka? Ne. Spencer pravi: »Nihče ne bo trdil, da je sedanje bivanje enega predmeta lažje umljivo, če si mislimo, da je ta predmet bival pred eno uro, pred enim dnevom, pred enim letom. Če si tudi mislimo, da je to bitje bivalo že od vekomaj, tudi tedaj nam njegovo sedanje bivanje ni bolj razumljivo. Ateistična teorija ne dá nobenega odgovora na naše vprašanje. Trditev: svet obstoji sam od sebe, nas ne privede niti korak bližje k umevanju njegovega sedanjega bivanja; ta trditev ni drugega kot priznanje, da tiči tukaj neka skrivnost.«⁶⁰ To je popolnoma resnično: ako stvar nima sedaj v sebi zadostnega razloga za bivanje, ga tudi nima, ako si jo predstavljamo v večnosti; gremo od stoletja do stoletja nazaj, toda pred seboj imamo vedno isto stvar.

Ali nima stvar v sebi zadostnega razloga za bivanje? A. trdi, da je stvar večna, in to po njegovem nazoru pomeni, da ima sama v sebi zadostni razlog za bivanje. Pretresimo malo bolj natančno to trditev.

A. priznava, da bivata stvar in energija v vsemiru, t. j. atomi in njih sile, iz teh se vse razvija brez konca in kraja. Vzemimo, da je ta materialistična hipoteza resnična, ali ima tedaj stvar v sebi zadostni razlog za bivanje? Ne; to sledi iz splošnih lastnosti stvari, ki jih tudi A. priznava.⁶¹

⁵⁹ Prim. Klimke, *Der Monismus*, 131 nasl. Gutberlet, *Der mechanische Monismus*, 25 nasl.

⁶⁰ Spencer, *System der synthetischen Philosophie* (übersetzt von V. Carus), I.², 28—29.

⁶¹ Prim. Donat, *Theodicea*² (1914), 27 nasl. Da dokažemo, da stvar nima v sebi zadostnega razloga za bivanje, ni treba, da bi popolnoma spoznali njeno bistvo, to zaključimo lahko iz njenih splošno priznanih lastnosti ako se postavimo na materialistično stališče.

Bitje, ki ima v sebi zadosten razlog za bivanje, t. j. ki biva samo od sebe, mora tudi imeti samo v sebi vse, kar potrebuje za svoje bivanje, mora od sebe imeti vse določbe (modi), brez katerih ne more bivati, mora biti popolnoma neodvisno od vsakega drugega bitja, mora tudi vse, kar ima samo od sebe, imeti nujno in zato nespremenljivo. Ali ima tvar vse to sama od sebe? Atomi so sami od sebe indiferentni glede miru in gibanja; če se gibljejo, so indiferentni glede vrste in smeri in hitrosti gibanja — to sledi iz zakona vztrajnosti —; atomi so indiferentni glede stanja agregacije: se lahko nahajajo zaporedoma v plinastem, tekočem in trdem stanju; atomi so indiferentni, da li se nahajajo v tem ali onem prostoru, kar je po sebi umevno. Toda tvar je nujno ali v miru ali se giblje; tvar je nujno v tem ali drugem stanju agregacije; tvar je nujno v tem ali onem prostoru: drugače sploh ne more bivati; ako torej od sebe nima ne ene od teh različnih določb, brez katerih ne more bivati, tedaj tudi bivanja sploh nima od sebe, ni »ens a se«, bitje od sebe; nima v sebi, ampak v drugem bitju zadostni razlog svojega bivanja.⁶²

To isto sledi nujno iz vsestranske medsebojne odvisnosti poedinih atomov. V svojem bivanju in delovanju so nujno drug na drugega navezani, drug od drugega odvisni. Ta odvisnost se posebno očitno kaže v A-evem sestavu: vsa tvar v vsemiru tvori eno celoto, ves razvoj je odvisen od tega, da dvoje nebesnih teles trči vkup, da energija potuje od meglic k novim solncem, povsod medsebojnja odvisnost. Ko bi tvar imela sama v sebi zadostni razlog svojega bivanja, ako bi bila absolutno bitje, tedaj bi morala biti v svojem bivanju popolnoma neodvisna od drugih bitij. Odvisnost je očitni znak kontingence: odvisno bitje ne more biti od sebe.

Kar ima kako bitje samo od sebe, to ima nujno, nespremenljivo, ker to ima vsled svoje bitnosti, ki je nespremenljiva. Ako bi torej tvar imela od sebe tiste določbe, brez katerih ne more bivati, tedaj bi nujno imela od vsake vrste le eno določbo in to nespremenljivo; n. pr. če bi se gibala, bi vsaka tvar v svetu imela isto gibanje in to neprenehoma.

⁶² Prim. Gutberlet, *Der mechanische Monismus*, 15 nasl.; isti: *Der Kosmos*, 14 nasl.; isti: *Die Theodicee** (1909), 34 nasl.; Reinhold, *Die Welt als Führerin zur Gottheit* (1902), 44 nasl.

Iz vsega tega jasno in nujno sledi, da tvar, kakršno sam A. predpostavlja, nima v sebi zadostnega razloga za bivanje; ko pa v resnici biva, mora imeti zadostni razlog, ta je torej v drugem bitju.

To bitje, ki je zadnji razlog tvari, ne more biti samo zopet stvarno. Če bi to bitje namreč bilo tvar, tedaj bi tudi ta tvar morala imeti razlog svojega bivanja v drugem bitju, ko tvar, kakor smo videli, ne more v sebi imeti zadostnega razloga za bivanje; ako je to bitje zopet tvar, nastane isto vprašanje itd. brez konca in kraja. Ne najdemo zadostnega razloga za bivanje tvari v tvari, torej zadostni razlog mora biti v bitju, ki je neodvisno od tvari, t. j. netvarno bitje ali duh.

Ali ne bi moglo to bitje, ki je zadnji vzrok tvari, biti vezano na tvar in v svojem delovanju od tvari odvisno, kot »duša sveta«? To ni mogoče. To bitje je zadnji vzrok tvari, tvar ima od njega svoje bivanje. Kako naj bi to bitje povzročilo tvar? Ali naj izhaja tvar iz njega po emanaciji? Nemogoče, iz netvarnega ne more stvarno po emanaciji izhajati. Ali naj povzroči tvar iz sebe s svojim delovanjem? To tudi ni mogoče; ker njegovo delovanje je — to je naša supozicija — od tvari odvisno, predpostavlja tvar v svojem delovanju, je ne more šele povzročiti. Torej zadnji vzrok tvari je bitje, ki je v bivanju in delovanju popolnoma neodvisno od tvari, t. j. čisti duh (*purus spiritus*).

Še eno vprašanje nam ostane: kako je duh, zadnji vzrok tvari, povzročil tvar? Trije slučaji so mogoči: ali jo je naredil iz druge tvari, — toda tvari še ni, ker iščemo njen zadnji vzrok; — ali pa iz svoje podstatí (*substance*), — zgoraj smo že omenili, da iz netvarnega bitja ne more izhajati stvarno bitje. Kaj ostane? Samo to, da jo je naredil iz nič, t. j. *ustvaril*; to sledi nujno iz naših izvajanj.

A. ugovarja in trdi, da nam je stvarjenje popolnoma neumljivo.⁶³ Priznati moramo, da je pojem stvarjenja precej težak,⁶⁴ toda logično sledi iz omenjenih premis. Tvar biva, imeti

⁶³ A. 190.

⁶⁴ Grška filozofija, tudi sam Aristotel, ne pozna pojma stvarjenja; zdi se, da sploh modroslovje ni prišlo do tega pojma, imamo ga iz razodetja. Vzrok tega dejstva je na eni strani razmerna težkoča tega pojma, nam so

mora zadosten nazlog svojega bivanja; sama v sebi ga nima, ima ga zato v drugem bitju; to bitje ne more biti stvarno, je torej netvarno; a netvarno bitje ne more drugače povzročiti stvari nego tako, da jo ustvari.

A. navaja še ugovor proti stvarjenju, in sicer iz Spencerja. Ta pravi: »Stvarjenje stvari iz nič je nekaj popolnoma neumljivega. To predpostavlja zamišljeni odnos (relatio) med nič in nekaj, odnos, ki naj bi bil med dvema predmetoma, od katerih enega ni, odnos, ki je nezmisel.«⁶⁵

Ali je res stvarjenje tak nezmisel? Ustvariti se pravi, storiti, da stvar, ki preje ni bivala, sedaj začne bivati, in to z ozirom na njeno tvar in obliko. Nezmisel je le tedaj, ako kdo že predpostavlja, da je stvarjenje nemogoče, in da je edino mogoče le spreminjanje stvari iz ene oblike v drugo; seveda tako preminjanje bi bilo nezmisel, ako bi kdo trdil, da se vrši brez stvari, tedaj bi imeli nezmisljeni odnos med dvema predmetoma, od katerih enega, t. j. stvari, ni. Stvarjenje se pa ravno od takega preminjanja v tem razlikuje, da ne predpostavlja stvari, ampak tvar šele iz nič postavi v bivanje.

Na ta ugovor, ki se A-u zdi posebno močan, lahko odgovorimo z zgledom. Prešeren ni mogel nikoli spesniti »Krsta«. Zakaj? Imeli bi odnos med nekaj in nič, odnos med dvema, od katerih enega ni, nemogoč odnos. »Krst« ni bival, preden ga Prešeren ni »spesnil« ali ustvaril, tudi svet ni bival, preden ni zadonel »fiat« vsemogočnega Boga. Ako je pa Prešeren navzlic temu, da »Krsta« preje ni bilo, vendar mogel ustvariti »Krst«,

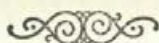
znani le pojavi, kjer se tvar spreminja iz oblike v obliko. Glavni vzrok, zakaj se grška filozofija ni povzpela do tega pojma, tiči v načelu, ki je od nekaj veljalo v grški filozofiji: *ex nihilo nihil fit; quidquid fit ex prae-existente materia fit.* (Prim. Geyser, Jos. dr., *Das philosophische Gottesproblem*, Bonn 1899, 7.) Iz tega načela sklepa Aristotel, da je tvar večna; vsako spreminjanje predpostavlja podmet (subjekt), t. j. tvar. (Prim. Geyser, o. c. 168—171.) Čudno je, da Aristotel ni dalje vprašal, odkod tvar, ima li v sebi zadosten razlog svojega bivanja, ali ne; po tej poti bi bil brez dvoma prišel do pojma stvarjenja.

⁶⁵ »Manche glauben vielleicht, daß ein neuer Organismus aus nichts geschaffen wird; wenn dem so ist, so nimmt man eine Schöpfung von Materie, etwas vollkommen unfassbares, an. Diese Annahme setzt nämlich ein gedachtes Verhältnis voraus zwischen nichts und etwas, ein Verhältnis, das ganz sinnlos ist. Das Erschaffen von Energie ist ganz ebenso undenkbar wie das Erschaffen von Materie.« B. 36.

je pa tudi vseмогоčni Bog mogel svet, čeravno poprej ni bival, s svojo neskončno močjo poklicati iz nič k bivanju.⁶⁶

Ali je Arrhenius dokazal, da »tvar«, energija in življenje spreminjajo le obliko in prostor v vsemiru«, ali je dokazal, da vlada večni krogotok v vsemiru, ali je dokazal, da se more razložiti bivanje in razvoj svetov brez vsakega višjega bitja? Odgovor se glasi: Arrhenius ni dokazal, da bi zakon entropije ne bil splošen. Arrhenius tudi ni dokazal, da bi bil svet neskončen. Če pa zakon entropije in zakon izžarjevalnega pritiska splošno velja in če je svet končen, tedaj se bo svetovni razvoj nekdanj nujno končal. Če se bo pa končal, se je začel. Če se je začel, vlada nad vsem svetovnim razvojem pravzrok — Bog: monizem je sojen in obsojen.

⁶⁶ Prim. Hammerstein, Gottes-Beweise, Trier 1892, 225.

O ozemlju južnih Slovanov.

Napisal —č.

Uvod.

Pravniki smatrajo državno ozemlje za element države; narodoslovcem je narodno ozemlje ali ozemlje, na katerem prebiva kak narod, zunanji činitelj narodovega razvoja.

Gotovo ima ozemlje velik vpliv na narodnogospodarski razvoj, na prosveto naroda, na moč in na politični razvoj države. Obljudenost kakšne dežele je v ozki zvezi z njenim zemljepisnim značajem. Mnoga mesta so dosegla velik pomen v prvi vrsti vsled ugodnega položaja; tudi svetovni pomen Carigrada ima zemljepisne vzroke.

Ne da bi hotel zemljepisni moment pretiravati, želim nekaj vprašanj, ki se tičejo južnih Slovanov, osvetliti s strani zemljepisne vede.¹

¹ Pisal sem ta spis izven domovine, kjer mi ni bilo mogoče uporabljati slovenskih del, kolikor bi sicer lahko zahtevali od spisa, ki je pisan v slovenskem jeziku.

Pojem jugoslovanskega ozemlja.

Izhodišče tega prispevka za boljše poznanje naše domovine je dejanskega značaja. Ne nameravam se pečati z javnopravnimi razmerami, ki vladajo na slovanskem jugu, marveč le z dejansko, rekli bi: z narodno posestjo (Nationalterritorium, Nationalbesitz) sveta, na katerem prebivajo Jugoslovani že mnogo stoletij, ga obdelavajo in na njem trpe.

Samo ta posest je v pravnem pomenu dejanska; javnopravne določbe ustvarjajo sicer prava, a ne morejo izbrisati zemljepisnih in narodopisnih dejstev, o katerih nam je tu govoriti. Nekaterih pravnih vprašanj se bo treba dotakniti; rešiti jih bo mogel samo oni, ki bo znal, prožet z duhom pravice in zaupajoč v njeno moč, stoletnim, dà, tisočletnim dejstvom pridobiti tudi pravno moč. — —

K jugoslovanskemu ozemlju nam je prištevati vse dežele in države (kakor je napravil slično o ukrajinskih deželah Rudnyčkyj), kjer prebivajo južni Slovani v kompaktnih množinah. K južnim Slovanom moramo iz zemljepisnih, narodopisnih, jezikoslovnih in zgodovinskih razlogov prištevati tudi Bolgare, čeprav so se Bolgari, kakor pravijo nekateri (slično tudi A. E. Lux), ostalim Slovanom odtujili. Sedanji Bolgari so po krvi in jeziku Slovani. Ker so pa od zapadnih narodov precej oddaljeni, je bilo o njih še v začetku preteklega stoletja dokaj malo znanega.

Rudnyčkyj prišteva tudi Ukrajince k južnim Slovanom,² ko poudarja, da je spoznal že Reclus bližjo sorodnost Ukrajincev z Jugoslovani, da je dalje Hamy razdelil proti koncu 19. stoletja vse Slovane v dve skupini, v skupino Slovanov visoke rasti, temnih las in brahikefalnih, kamor da spadajo poleg Hrvatov, Slovencev in Čehov tudi Ukrajinci, ter v skupino Slovanov male rasti, svetlih las in manj brahikefalnih (Polabci, Poljaki, Beli Rusi, Rusi), in da prišteva naposled Deniker Ukrajince k takozvanemu jadranskemu (dinarskemu) plemenu, katero je, kakor nekateri trdé, »specifično slovansko«.

Toda popolnoma jasno je, da vežejo Velikoruse in Maloruse zgodovina, tradicija, zemljepisni položaj, jezik in kultura bolj,

² Dr. Stephan Rudnyčkyj, Ukraina, Land und Volk, Dunaj 1916, 184 in na priloženem narodopisnem pregledu vzhodne Evrope.

kot pa Maloruse in južne Slované; tudi se ni Rudnýcký potrudil, da bi jugoslovanski značaj Malorusov ali Ukrajincev vsaj nekoliko orisal — pač zato ne, ker ni potrebnega temelja. Malorusov ali Ukrajincev (novejše geografsko ime) nam ni prištevati k južnim Slovanom; torej tudi ne Ukrajine, katere zemljepisno enotnost si Rudnýcký posebno prizadeva dokazati, k jugoslovanskemu ozemlju.

Pripomniti pa moramo, da meji malorusko narodno ozemlje (ali vsaj ozemlje maloruske kolonizacije) na več krajih neposredno na bolgarsko narodno ozemlje (na ozemlje bolgarske kolonizacije), zlasti na severni strani Donave. Nekaj maloruskih narodnih otokov je tudi na južni strani Donave.

»Ukrajina« spada po svojem zemljepisnem značaju k vzhodni Evropi.³ Temeljni značaj zapadne nasproti vzhodni Evropi je, kakor pravi n. pr. Philipsson,⁴ bogata členovitost zapadne Evrope v obrisih in v reliefu. Tudi jugoslovansko ozemlje spada iz tega razloga k zapadni Evropi; saj je to ozemlje izredno členkovito in bogato velikih razlik v plastiki. Z vzhodnoevropsko ravanjo je v zvezi samo ravnina dolenja Donave, ki jo imenujejo »vrata balkanskega polotoka«; poleg te zemljepisne vezi so bili že v prazgodovini, kakor tudi pozneje, kulturni stiki »severno-pontskih« in »ilirskotraških« dežel prav živahni. Te fizično-zemljepisne in zgodovinske stike »Srednje Evrope« v z mislu starih Grkov ali stike ilirskotraških dežel s severnopontskimi ali z deželami južne vzhodne Evrope poudarja tudi Kiepert.

V kulturnem pogledu prištevajo tudi staroplaninski ali balkanski polotok k vzhodni Evropi; dočim počiva kultura zapadne Evrope na rimski ter temelji kultura staroplaninskih narodov na grški (helenski) in bizantinski kulturi ali na kulturi »vzhodnega sredozemskega morja«, je kultura vzhodne Evrope »staroslovansko-azijsko-bizantinskega« značaja.

Za eno izmed najbolj značilnih razlik med vzhodom in zapadom smatrajo okolnost, da je na vzhodu vsem skupna oblika občevarja, da rabijo vsi enake družabne fraze in da je »kapital misli« vsem skupen; vzroka te skupnosti nam ni iskati samo

³ Rudnýckýj, Ukraina, 5.

⁴ Dr. Alfred Philipsson, Landeskunde des europäischen Rußlands nebst Finnlands, Lipsko 1908, 5.

v starih, splošnih običajih ter v majhnih razmerah (kakršne so bile n. pr. grške, dočim so za vzhodno Evropo značilni obširni prostori), marveč v posebnem socialnem razvoju vzhoda in zapada; na vzhodu so se razvile močne države, dočim se je družba iznivelirala, izenačila; na zapadu pa so se razvili močni družabni stanovi v slabi državi. Ojačanje državne moči in izenačanje družbe opazamo v vzhodnorimski državi že v dobi, ko se je rimsko pravo »povzhodilo« (»zorientaliziralo«).

Te vzhodne kulture niso postali deležni vsi Jugoslovani. Saj pravi Ivan Mazovec, da se je »prvi del slovenske zgodovine razvil bolj pod praporom češko-slovenske vzajemnosti«, da smo bili Slovenci šele po bitki pri Suhih Krutih »definitivno potisnjeni na Balkan« in postali šele tedaj — Jugoslovani.⁵

Iz kulturno-zgodovinskih in zemljepisnih razlogov bi bilo tedaj mogoče razdeliti južne Slovane na dve skupini: na skupino jugovzhodnih ter na skupino jugozapadnih Slovanov. Politična stremjenja za enotnostjo Jugoslovanov so se do sedaj pojavljala, kolikor mi je znano, le med jugozapadnimi Slovani. — To se mi je zdelo potrebno pripomniti, da se izognemo zamenjavanju jugozapadnih Slovanov z južnimi ali Jugoslovani, ki je sedaj navadno.

Površen pogled na zemljevid nas lahko presvedoči, da se je mogel proces zraščanja in zlivanja jugoslovanskih plemen vršiti le ob velikih zaprekah, ker so ločila posamezna jugoslovanska plemena visoka gorovja. Lažje so se strnila v en narod posamezna plemena na Ruskem, kjer ni bilo sličnih naravnih zaprek. Tako pravi tudi dr. Niko Zupanič: »Plastika zemlje in zemljepisna lega balkanskega polotoka med vzhodom in zahodom, potem od dveh različnih strani dohajajoči kulturni struji — to so bile ovire, da se ni mogla osnovati skupna država Jugoslovanov; razdrobili so se v več malih državic, ki so skoro izgubile svojo svobodo in prišle pod tuje gospostvo.«⁶

Ali je tedaj mogoče govoriti o jugoslovanskem ozemlju? Dà; kljub vsem navedenim razlikam imajo te jugoslovanske ali »ilirsko-traške« dežele veliko vezi, na katere opozoriti je namen tega spisa.

⁵ Ivan Mazovec, Vzajemnost med Slovenci in Hrvati, Čas 1912, 27.

⁶ Dr. Niko Zupanič, Macedonija, Zbornik Sl. M. 1904, 75.

Obseg, razdelitev, svetovni položaj in svetovni pomen.

Jugoslovansko ozemlje, ležeče med narodopisnimi mejami Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov, obsega okolu 350.000 kvadratnih kilometrov. Pripada mu del Podonavja, del alpskega ozemlja in del staroplaninskega ali balkanskega polotoka; tako govorimo o podonavskih (»zadunajskih«), o alpskih, jadranskih in »balkanskih« Slovanih.

Iz enotnega zemljepisnega razloga (vidika) bi morali, kakor smo že omenili, razdeliti staroplaninski polotok kakor celo jugoslovansko ozemlje na vzhodni del, kot nadaljevanje Karpatov, in na zapadni del, kot nadaljevanje Alp (ter na Alpe same); mejo med obema deloma tvori črta Belgrad—Solun.

Iz narodopisnih ozirov delé jugoslovansko ozemlje na ozemlja Slovencev, Srbohrvatov (Hrvatov in Srbov) in Bolgarov; med posameznimi jugoslovanskimi narodnostmi se nahajajo prehodni pasi. — Razdelitev v političnem oziru je splošno poznana.

Glavni del jugoslovanskega ozemlja leži na takozvanem balkanskem polotoku, ki spada med »odrasle« polotoke, ker je s široko podstavo zrasel z evropsko celino, tako da so njegova gorovja v glavnem samo nadaljevanje gorstev celine, na zapadu Alp, na vzhodu Karpatov.

V znanstvenem svetu vlada nesoglasje glede imena tega polotoka. Ime »Balkan« je najbrž turško in pomeni »gorovje«. Velika francoska enciklopedija pojasnjuje besedo Balkan s »strmim pogorjem« (*un chène de montagnes escarpées*),⁷ a Redhousov slovar s »prelazom skozi gozdnate in skalovite goré« (*a pass through wooded and rocky mountains*). Egli pravi:⁸ »Balkan = Gebirge, vom alttürkischen balak = hoch, groß (Peterm. G. Mitth. 37, 265«; slično razlagajo Alpe iz keltškega alp = visok), »Ortsnamen zweimal, a) für ant. Haemus in der Balkan — oder griechischen Halbinsel, in Kodscha oder Chodscha (= alter), Küçük (= kleiner) u. Wodo-, eigentlich Wodeno (= wasserreicher) Balkan geteilt, — die erste dieser Sektionen übersetzt aus bulg. Stara Planina = altes Gebirge, b) für die Berge am alten Oxuslaufe in 2 Zügen Böyük = großer

⁷ Francozi pravijo tudi »les Balkans«.

⁸ Nomina geographica, 75.

u. Kūčūk B.«(alchan) = »kleiner B.« — Dr. A. Wirth pravi, da je ime Balkan morda v zvezi z imenom »Belchen« v Vogesih in v Črnem lesu.⁹ Isti pisatelj prišteva (Der Balkan, 268) neke Savrine in Veršine k Slovincem; v opombi k Savrinom pa pravi: »Sabir, Kernstamm der Hunnen«. Wirth spada med one nemške politiške antropologe, o katerih piše dr. I. Stroh al v Radu, knj. 182, 66 sl., v članku »Priroda in država« (131). — Imena »balkanski polotok« nekateri ne odobravajo, ker je mlajšega izvora in neznanstveno, češ da je morda nastalo iz predstave o »catena mundi«. Prof. dr. Robert Sieger pravi, da ni umestno, prenašati imena Balkan iz Srednje in Sprednje Azije na tuja tla Pinda in traške mase. Ime »Balkan« da je mlado in nastalo le po slabi navadi (»eine Unsitte«);¹⁰ zato graja prof. Sieger naslov na novo ustanovljenega »balkanskega ustava« (»Balkaninstitut«) na graški pravni fakulteti. — A tudi v Sarajevu obstoji »Balkaninstitut«, ki si posebno prizadeva, dvigniti znanje o balkanskem polotoku; o delovanju tega zavoda piše dr. J. M. Baernreither v svojem spisu: »Ein Herbstausflug in die Dinarischen Alpen«, Dunaj 1913. — Tudi c. i. kr. akademija znanosti na Dunaju ima svojo »balkansko« komisijo. — Wirth pravi, da ime Balkan gotovo ostane; dr. I. Hoić pa pravi: »Mi čemo ipak pridržati staro« (?), »ma i nepravdano ime, jer je najviše rašireno.«¹¹

Kiepert je imenoval ta polotok: vzhodni polotok južne Evrope¹² ali z etnografskim imenom grško-ilirski, poleg zapadnega ali iberskega in srednjega ali italskega. Za njim ga imenujejo drugi »jugovzhodnoevropski«, »jugovzhodni polotok«, jugovzhodna Evropa. Ime »jugovzhodna Evropa« (jugovzhodnoevropski polotok) se mi ne zdi točno, ker pomeni lahko južni del vzhodne Evrope (severnopontske dežele, »Südliches Osteuropa«, Kiepert, 338) ali pa vzhodni del južne Evrope, kar je v obeh slučajih nekaj čisto različnega.

O »vzhodnem« značaju staroplaninskega polotoka pravi prof. dr. Šišić, da sega severozapadni del polotoka zelo da-

⁹ Der Balkan, Stuttgart—Berlin—Leipzig 1916, 2. in 3. izd., 235.

¹⁰ Tagespost, podlistek z dne 25. septembra 1917.

¹¹ Slike iz obćega zemljopisa, knj. IV., 283. — Naj še navedem, da imenujejo Malorusi »balke« od dežja izrite jarke.

¹² Kiepert, Lehrbuch der alten Geogr., Berlin 1878, 227. Kiepert rabi tudi ime »Balkanländer«.

leč na zapad; saj leži Zader nekoliko bolj na zapadu, kot Mesina v Siciliji; lega Hrvatske pa je ista, kot lega Italije. »Po dolgem kolebanju med vzhodom in zapadom je podleglo naposled hrvatsko ozemlje (enako kot južna Italija), posebno ob obali, zapadnemu vplivu.«¹³

Ime »vzhodni« je dobilo tekom časa najrazličnejšo vsebino; naj omenim samo »vzhodno vprašanje«, o čigar velikem pomenu v državni, cerkveni in narodni politiki so si vsi edini. Državopolitično vzhodno vprašanje je — cela vrsta vprašanj, in sicer za vsako izmed prizadetih držav posebe ter zadeva politične interese »od Krete do Koreje« (R a t z e l, Die orientalischen Fragen, Kleine Schriften, Monakovo in Berlin II., 355 sl.).

Z vzhodnimi vprašanji imajo stike tudi j u g o s l o v a n s k a v p r a š a n j a, tako zlasti s cerkvenopolitičnim vzhodnim vprašanjem, s turškim vprašanjem, z mednarodno prometno vzhodno politiko; sem spadajo tudi balkanska vprašanja, izmed katerih je velike važnosti m a c e d o n s k o vprašanje. Vobče radi poudarjajo, da je v avstroogrski monarhiji ozemlje Slovencev in Srbohrvatov primeroma še najbolj čistonarodno. Na staroplaninskem polotoku pa vidimo »mozaik narodov, ver in držav«; tu živé različni narodi ob periferiji polotoka; v njegovi sredini, M a c e d o n i j i, se stekajo vse narodnosti, tako da je postala Macedonija — »jabolko razdora narodov«.¹⁴

Vzhodna vprašanja so mednarodnopravnega značaja. Tako pravi n. pr. prof. Strisower, da je a r m e n s k o vprašanje, na katero je, kakor naj omenim, države zopet opozorila sv. Stolica, predmet mednarodnih intervencijskih prav.¹⁵ — Prof. Strisower pa seveda tudi pristavlja, da je bil ta »mednarodnopravni« značaj uravnave gotovih vprašanj zelo občutljiv za dotične vzhodne države, na katerih ozemlju se je to mednarodnopravno poseganje vršilo.¹⁶ — Slično bi utegnilo veljati tudi glede jugoslovanskih držav.

Ime jugovzhodni polotok vpoštevá s v e t o v n i z e m l j e p i s n i p o l o ž a j p o l o t o k a; na tem polotoku se je začela

¹³ Šišić, Geschichte der Kroaten, Zagreb 1917, 22; enako v »Pregledu povijesti hrvatskoga naroda«, Zagreb 1916, 10.

¹⁴ Iščirkov, Bgarija, Sofija, 1910, 6—7.

¹⁵ Čwikliński, Balkan und naher Orient, Dunaj in Lipsko 1916, 346.

¹⁶ Čwikliński, 351.

zgodovina Evrope; po njem je prišla v Evropo prosveta z vzhoda. »Kot širok most med Azijo in Evropo si segata nasproti balkanski polotok in Mala Azija.« Philippson označuje svetovni položaj staroplaninskega polotoka obenem z Malo Azijo kot vzhodno sredomorsko ozemlje, ki leži v vzhodni kotlini Sredozemskega morja. Isti zemljepisec pravi, da je igrala razlika med vzhodom in zapadom, ki ima svoje zadnje temelje v zemljepisnih vzrokih, veliko vlogo v zgodovini: Aleksandrova država, zapadno- in vzhodnorimska, turška država; romanizem in helenizem, rimska in grška cerkev.¹⁷ Tudi meni Philippson, da je bil temeljni pogoj obstoja turške države: pomorska oblast nad vzhodnim Sredozemskim morjem; zato zahteva prof. dr. pl. KraELITZ-GreIFENHORST, da si ustvari Turčija (po vojski) veliko brodovje.¹⁸

Besedi »vzhod« in »zapad« nimata tedaj samo zemljepisnega pomena, temveč predstavljata dve različni kulturni, socialni in politični vrednoti.

Poleg imena »jugovzhodnoevropski polotok« nahajamo še nadaljnja imena: jugoslovanski, grški, grško-slovanski (L a m a n s k i postavlja med vzhod in zapad poseben »srednji mir«, ki je grškoslovanski), turško-grški, turški polotok, evropska Turčija, ilirski in grško-ilirski, ilirsko-traški, vzhodnorimski in Haemus-polotok; »Haimos« so namreč imenovali Staro planino (Balkan) Grki (avests. aesma = gozd); ime »ilirski« bom poskusil pojasniti, ko bodem govoril o skupnem imenu jugoslovanskih dežel.

Pripomniti je, da prištevajo nekateri k balkanskemu polotoku tudi Rumunsko, na severozapadu tudi Kranjsko in Istro, ali tudi samo južni del Kranjske, drugi mu stavijo za severno mejo Donavo, Savo, Kolpo in črto prek Risnjaka do najbolj severno ležeče točke kvarnerskega zaliva; zopet drugim je na severozapadu meja Balkana bosenska meja; na jugu pa prišteva n. pr. dr. M a t k o v i ć k balkanskemu polotoku samo »severno polovico jugovzhodnega evropskega polotoka«.¹⁹

Ker leži na staroplaninskem polotoku le del jugoslovan-

¹⁷ Philippson, Das Mittelmeergebiet, seine geographische und kulturelle Eigenart, Lipsko 1904, 206.

¹⁸ Čwikliński, Balkan und naher Orient, 216.

¹⁹ Matković, Putovanja po balk. pol. za srjed. vijeka, 4.

skega ozemlja, ki so mu meje zunanje narodopisne meje južnih Slovanov (t. j. meje proti nejugoslovanskim narodom), ima vprašanje o obsegu polotoka manjši pomen; priznati pa je treba, da tvori staroplaninski polotok zemljepisno enoto, »geografski individuum«; o takšnih zemljepisnih enotah pravi pisatelj (Oskar Peschel?): »Es konnte kaum anders kommen, als daß Spanien, die britischen Inseln, Skandinavien, Italien, die Balkanhalbinsel, daß Frankreich mit natürlichen Grenzen auf drei und Deutschland mit natürlichen Grenzen auf zwei Seiten geschlossene Staaten oder Gesellschaften bilden sollten.«²⁰ — Staroplaninski polotok meri 468.000 km².²¹

Severno mejo staroplaninskega polotoka tvori, ako ne štejemo zraven Rumunske, od svojega izliva v Črno morje pa do pritoka reke Save veletok Donava, ki tvori obenem mejo jugoslovanskega ozemlja med Bolgarsko in Rumunsko. Dolenji tek Donave je tanka celinska podoba Sredozemskega morja (Hoernes). Grki so prištevali Podonavje k Srednji Evropi; enako tudi novejši zemljepisci, ki prištevajo vse ozemlje do dolenjega donavskega razvodja k »Srednji Evropi«; ozemlje, ležeče na jugu donavskega razvodja, bi tedaj spadalo k južni Evropi. Na staroplaninskem polotoku si tedaj podajata roke: vzhod in zapad, sever in jug; polotok je odprt na sever in jug.

K »Srednji Evropi« spada tudi alpsko ozemlje. — Kljub temu, da pripada precejšen del jugoslovanskega ozemlja k »Srednji Evropi«, moramo prištevati jugoslovansko ozemlje med ozemlja v bližini morskega obrežja (»küstennahe Gebiete«), kar je važno pripomniti, da se zadostno označi njega svetovni položaj.

V natančno spoznanje položaja mnogih (preko 4000) točk na slovanskem jugu nam služi delo dr. Gj. Pilarja: Geografske koordinate²² ali položaji glavnijih tačk Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i delomice susjednih zemalja, imenito Bosne i Hercegovine, Istre, Kranjske itd.;²³ dobro bi bilo, da bi kdo izpolnil to delo tudi za vzhodne jugoslovanske dežele. — Skraj-

²⁰ Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen, Dunaj—Pešta—Lipsko 1892, 666.

²¹ Penck, Morphologie der Erdoberfläche, Stuttgart 1894, I., 118.

²² To so zemljepisna širina, dolžina in nadmorska višina.

²³ Izdala jugosl. akad. znanosti i umjetnosti, Zagreb 1890.

ne točke jugoslovanskega ozemlja leže približno na $41^{\circ} 30'^{24}$ ter skoro do 47° severne širine²⁵ ter na $13^{\circ} 20'$ in 29° vzhodne dolžine od Greenwicha.

Meje jugoslovanskega ozemlja nam je najbolj začrtal prof. dr. Niederle v svoji knjigi: »Slovanský svět, Praga 1910 (na slovenski jezik je to delo prevel dr. Glonar); tam je navedeno tudi sem spadajoče slovstvo in je podana kartografija. (Meje Slovencev nam podaja prof. Niederle v § 26., meje Srbohrvatov v § 30. in Bolgarov v § 34.)

O nezanesljivosti narodopisnih statističnih podatkov v obmejnih krajih govori brošurica: *Die nationale Abgrenzung im Süden. Von einem Südslaven, Zagreb 1917.* — Da je za časa vojske nemogoče določiti jugoslovanske meje, je lahko razvidno. To delo bi moralo biti organizirano po globoko proučenem programu; potrebna so v ta namen popotovanja, ekskurzije, točni zemljevidi z velikim merilom, kar je sedaj vse nemogoče, oziroma nedostopno.

Tudi bi bilo treba oceniti naše narodopisne meje s fizikalnega stališča ter jih proučiti s stališča antropo- in kulturne geografije. Precej »velikopotezno« je to poskusil napraviti za »Srednjo Evropo« G. Braun v svoji knjižici: *Mitteleuropa und seine Grenzmarken*, Lipsko 1917, kjer dokazuje, da je »Srednja Evropa« ozemlje sklenjene, zaključene naseljenosti Nemcev z malo tujimi primesmi, da je nastala jezikovna meja iz obmejnega kraja (roba) med germansko in negermansko kulturo, da so stale in še stoje ob tej meji fizikalne ovire: obmejne visoke ravni in obmejne pustinje (*Grenzwildnisse*), kakor so n. pr. Alpe, kjer so nemška plemena potisnila Slovane skoro do roba; pisatelj poudarja pomen obmejnih krajin (mark), ki še niso zadosti zavarovana ozemlja, ležeča izven prave obmejne črte, ter pomen obmejnih grofij, ki so ozemlja zavedne nemške narodne kolonizacije; sem spadata tudi Koroška in Štajerska nad Dravo in do srednje Mure. Srednja Evropa da ima svoje južno-vzhodne »marke«: Moravsko, avstrijska marka (»politisch Ober- und Niederösterreich«), Štajersko, Kranjsko; te dežele da ostanejo

²⁴ Pri Krupištu na (grški) Bistrici.

²⁵ Pri Dol. Saniku (Alsószőlőnk).

tudi nadalje obmejne krajine nemštva proti jugovzhodu.²⁶ — Pojem »obmejne krajine«, pravi Braun, označuje celo bistvo kakšne pokrajine.

Opis svetovnega položaja jugoslovanskega ozemlja ne bi bil popoln, ako ne bi poudarili, da je bilo to ozemlje več stoletij zaradi svoje zemljepisne lege oni del Evrope, ki je najbolj trpel pod turško silo, pod neprestanimi navali Turkov; na jugovzhodni meji tega ozemlja gre še danes meja med krščanstvom in izlalom.

Ko smo si ogledali svetovni položaj staroplaninskega polotoka in jugoslovanskega ozemlja, ocenimo še njiju svetovni pomen. Za Evropo je važnejši staroplaninski polotok, kot pirenejski, ker jo bolj veže z Azijo, kot jo veže pirenejski z Afriko; tudi odlikuje ta »višinski« polotok največja členovitost obrežja. V stari zgodovini se je stopnjevala civilizacija z zapada proti vzhodu. V prvih zgodovinskih časih je odlikovala ravno južnodonavske (ali alpske) dežele posebna kultura. Težišče halštatske kulture leži na ilirskem ozemlju. Sem je spadala takrat tudi Beneška, »zmanjšana slika Egipta«, dočim nas spominja Istra — Sinajskega polotoka in otrantska cesta Bab el Mandeba; v obeh slučajih je dosegla kultura svoj višek na severozapadu, tam v Egiptu, tu na Beneškem, kjer je bil Oglej trgovsko in kulturno središče podonavskih Ilircv.²⁷ V Ogleju sta se stikala severnosredozemski kulturni pas in kulturni pas južnodonavskih dežel.²⁸

Kakor preko Jadranskega morja, tako je prihajala kultura po dolini Donave v Evropo. Po Donavi pa so tudi vnikali vzhodni narodi v — srcé Evrope.

Danes tvori to ozemlje najvažnejše evropsko križišče, po katerem iščejo Nemci zvezo z Bagdadom, Angleži zvezo z Indijo in s perzijskim zalivom, Carigrad zvezo z Dunajem in z zapadno Evropo ter obratno, da ne omenim zveze Soluna preko Ogrske s Hamburgom, Jadranskega morja²⁹ s srednjo Donavo

²⁶ Dunaj, pravi Braun, je središče jugovzhodnih mark. Zadnja jugovzhodna nemška marka da je Kranjska (»der Staat Krain«), kjer prebivajo »že« Slovenci, starodavna »slovenska krajina« (windische Mark, n. n. m. 153).

²⁷ Τοῖς περὶ τὸν Ἰστρον (Donava) τῶν Ἰλλυρικῶν ἔθνεσι.

²⁸ Hoernes, n. n. m. 573.

²⁹ O brodarstvu prim. A. Frankfurter-jevo razpravo: Schiffahrtsverhält-

preko Krasa ter dalje z Vislo in Labo ter zveze Italije preko Drača s Solunom in Carigradom, — poleg važnih prekomorskih zvez in potov, med katerimi ni najmanjše važnosti prosta pot Rusije v Belo (Egejsko) in Sredozemsko morje. Tako je postalo to ozemlje torišče boja »živiljskih interesov« različnih držav.

A zgodovina zgradbe »orientskih« železnic je postala za staroplaninske države, zlasti za Bolgarsko, a še bolj za Turško največjega finančnega pomena (v zvezi s temi železnicami so »turške srečke«). Rudolf Friedrich³⁰ pravi sam, da so zgradili mesto 2342 km železnic (kakor se je glasila pogodba) — samo 1320 km, torej skoro samo polovico; finančnik baron Hirsch se je vsekako čuval izgub. — Tako je postal svetovni pomen teh železnic prav velik tudi z ozirom na finance in seveda tudi na politiko staroplaninskih držav.

Površje, morja, podnebje, rastlinstvo in živalstvo.

Na jugoslovanskem ozemlju opazamo v glavnem sledeče geološke pasove, ki si slede s smerjo sz.—jv., počenši na zapadu: kreda, trias (z vlogami jure, eocena in krede), kristalinski škriljevci, ki jim sledi na severovzhodu zopet kredna tvorba (formacija). Ob rekah ter na severu se raztezata diluvij in aluvij.

Kredna tvorba tvori ugodna tla za — Kras; tu je zemlja neplodovita, zato vlada na Krasu siromaštvo. Kraški značaj spaja južne dežele naše monarhije in zapadne dežele staroplaninskega polotoka v enotno ozemlje, ki ga imenujemo (južni) Kras. Kraška formacija obsega južno in zapadno Kranjsko, Istro ter severno jadransko Primorje, zapadno Hrvatsko, Dalmacijo, jugozapadno Bosno in Hercegovino, Črno goro in Albanijo ter se proži dalje ob vzhodni obali Jadranskega morja v Epir in Grško. Kras se pojavlja tudi v Srbiji, kjer prevladuje na vzhodu. Delé Kras v pomorski ali nadbrežni pas, v pas kraških polj ali notranji Kras ter v posavski ali bosensko-hercegovski Kras. Kras nastane tam, kjer se nahaja kamenje (apnenec), ki propušča vodo, katera ga mehanično in (vsled obilne ogljenčeve kisline) kemično razkraja; obilne mase takšnega nagromadenega

nisse Österreich-Ungarns in der Levante und in den Balkanstaaten bis zum Ausbruche des Weltkrieges, Čwikliński, 297 sl.

³⁰ Istotam, 277.

kamenja tvorijo kraška gorovja;³¹ naš Kras je takšno 180 km široko gorovje.

Kraški značaj ima velik vpliv na podnebje (ostre zime, burja, pomanjkanje vode vkljub obilni padavini, — zato so tu tako potrebni vodnjaki, ki so poleg bogomilskih gomil po Bosni in Hercegovini tako značilni za kraško pokrajino, — velika vročina poleti), na rastlinstvo in živalstvo, na narodno gospodarstvo, na značaj prebivalstva, na odpornost človeka in zemlje. Značilna je plastika Krasa: goli bregovi, ostre, jasne slike, zlasti ob morju; »pokrajina leži, rekli bi lahko, kakor geološki zemljevid pred nami«. ³² — Ta jasnost reliefov odseva, kakor pravi T a i n e, v — jasnem mišljenju grškega duha (filozofa in umetnika), ki stavi svoja svetišča na vrhove, tako da jih je daleč videti na morje; tudi južni Slovani grade radi svoje cerkvice na gorah.

Vendar pogrešamo na Krasu izrazitih gorskih hrbtov v večji množini, kar zmanjšuje preglednost, ter izrazitih dolin, kar otežuje promet.

Izven kraških dežel ima poleg Črne gore, Hercegovine in Dalmacije največ neproduktivne zemlje Koroška (9 %), vsled svojega gorskega značaja; malo je primeroma polja na Kranjskem (14.8 %), dočim ga je na Hrvaškem in v Slavoniji (diluvij in aluvij) 32 %; »Bolgari stanuje povsod, kjer je rodovitna črna zemlja in hrastovje,« je dejal neki kmet Ofejkovu, ki je povpraševal po Bolgarih pred Carigradom.³³

Jugoslovanske dežele pa so kljub siromašnosti precejšnjega dela zelo bogate rud, tako Koroška (svinec, železo), Kranjska (živo srebro, ki pa se nahaja tudi v Bosni, Dalmaciji in Črni gori), Bosna (železo, srebro, hrom, mangan, baker, zlato), Hrvatska (cink), Srbija, zlasti severovzhodni del (zlatonosni Pek; železo, baker, srebro, zlato, svinec, cink; rudokopi na črti: Avala-Rudnik-Kopavnik; Majdanpek, Bor-Krivelj); srbsko »Novo Brdo« je bilo dolgo časa Golkonda balkanskega polotoka, morda tudi najbogatejši vir Evrope in, — ker je bila takrat Indija komaj poznana, — celega sveta;³⁴ ko je zavladala na

³¹ P e n c k, Morphologie, II., 285.

³² Philippson, Mittelmeergebiet, 149, o Grški.

³³ Zupanić, n. n. m. 100.

³⁴ Prof. Doelter v Čwiklińskega Balkan und naher Orient, 168.

staroplaninskem polotoku osmanska vlada, je zamrlo tudi delo v rudokopih. — Tudi na Bolgarskem morejo pridobivati baker (Zagora, Vidin), mangan, svinec.

Jugoslovanske dežele so precej bogate premoga, toplic in mineralnih vodâ, teh zlasti Srbija in Bolgarska; Isker na Bolgarskem ima v tem oziru za Bolgarsko isti pomen kakor Laba za Češko. — Omeniti bi še bilo petrolejskih vrelcev (v Dalmaciji), solnih virov (Dol. Tuzla) in kraškega mramorja (Drniš).

Med gorskimi sestavi na jugoslovanskem ozemlju nam je imenovati najprej Alpe, »ki se dvigajo v svoji zadnji skupini, v julijskih Alpah, še enkrat do znamenitih visočin. Na apnenastih visokih ravneh, ki imajo nepričakovano strme stene, so postavljeni raztrgani grebeni, ki imajo svoj višek v 2860 m visokem Triglavu. Te visoke ravni posredujejo prehod h Krasu in s tem k dinarskemu gorskemu sestavu, ki ima važne skupne poteze z južnimi apnenčevimi Alpami, tako da je vsaka mejna črta samo reč dogovora.«³⁵

Med Slovenci ne opažamo nasprotja, ki bi vladalo med alpskimi in dinarskimi prebivalci. O Hrvatih pravi dr. Šišić: »Ne da se naime poreči, da onaj kraj hrvatske zemlje, što se prostire izmegju Save, Drave, Kupe i Dunava, a pripada srednjoj Evropi (rekli bi lahko: alpskemu ozemlju), pokazuje sasvim drugi karakter od krajeva njemu na jugu, pače bilo je i vremena, kad su oba dijela stajala u protivštini i neprijateljstvu jedan protiv drugoga.«³⁶ — Veliko razliko med jadranskim in severnim (alpskim) hrvatskim krajem v političnih in socialnih razmerah poudarja Feodor Zigel v »Slovanskem pravu« (v prevodu Malý - Kadleca str. 197): ob Jadranskem morju so se razvile male, samostojne republike, dočim je vladalo v severnem delu hrvatske zemlje pleilstvo.

Na Hrvatskem tvori mejo med alpskim in dinarskim ozemljem reka Kolpa; na zapadu prehaja dinarski sestav, kakor pravi dr. Schnabel,³⁷ v južni alpski apnenčev pas v Monte Matajurju in v Monte Bernadiji. Pencik stavi alpsko mejo v »jadranska vrata«.³⁸

³⁵ Machatschek, Die Alpen, Lipsko 1916, 78.

³⁶ Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrv. naroda, Zagreb 1916, 10—11.

³⁷ Dr. E. Schnabel, Rakousko-Uhersko, Praga 1914, I, 83, op. 1.

³⁸ Die österr. Alpengrenze, 64—65.

Alpsko življenje ima velik vpliv na duševno življenje Slovenca, ki poje:

»Le imejte vi ravnine, le imejte vi vrtel
Dajte mi planine moje, dajte moje mi goré!«

»Planinske« so najlepše Aljaževe kompozicije, planinski naš »Zlatorog«, »Krst pri Savici«, »Soča« itd. — Vendar se Dolenjec in Gorenjec ne sovražita, obratno: prvi vabi prijazno drugega, naj pride v — solnčne doline. —

Dinarsko gorovje je nadaljnji veliki, enotni gorski sestav naše domovine, ki ga stavi n. pr. prof. dr. Grund v svoji knjižici: »Landeskunde der österr.-ung. Monarchie«, Lipsko 1911, na stran Češkega masiva, Karpatov in Vzhodnih Alp. Prej so imenovali zapadne gore na staroplaninskem polotoku ilirske in ilirsko-grške. Hirc imenuje celo gorovje na jugu naše monarhije ilirsko gorovino (Prirodni zemljepis Hrvatske, I., 576). Philippson smatra dinarsko gorovje za enoten gorski sestav, ki se razteza od Alp do Grške, kjer dobi pravec proti vzhodu, da se nadaljuje v gorah Male Azije.³⁹ — Ime dinarskemu gorskemu sestavu je dala Dinaraplanina.

Poleg dinarskega planinskega nabora se razteza na staroplaninskem polotoku nadaljnji planinski nabor: Stara planina (Balkan), in sicer od Timoka pa do Črnega morja. Ime »Stara planina« je rabil prvi Vrančić (Verantius) leta 1553. Ime »staroplaninski polotok« mesto »balkanski polotok« rabita na svojem zemljevidu N. Dankov in D. Ilkov.⁴⁰ — Ime »Balkanhalbinsel« je ustvaril Avgust Zeune v svojem delu: Erdansichten, Berlin 1820.⁴¹

Med dinarskim in staroplaninskim planinskim naborom leži star gorski trup: trška masa, ki sega v podolgastem pasu tudi v Srbijo.

Plastiko polotoka popisuje Cvijić: »Na balkanskem polotoku vidimo veliko razliko v plastiki med oblastni dinarskega ter grško-albanskega planinskega sestava na zapadu ter rodopskega sestava in Balkana na vzhodu in jugu. Tam imajo

³⁹ Drugače meni Cvijić.

⁴⁰ Cvijić, Pregled geogr. lit. o balk. pol. za l. 1898, 1899 in 1900, 5.

⁴¹ Prim. Oskar Peschel, Geschichte der Erdkunde, Monakovo 1865 687, op. 3.

planine obliko venca, so primeroma tanke in ozke, vodoravno členovite, z mnogobrojnimi dolinami, zelo redko s kotlinami. Tu so široke, prostrane planine, mase; med balkanskimi gorami imajo redkokatere obliko venca; kotline so tu poleg mas glavna prvina plastike; malo izjemo tvori severno Bolgarsko, pločaste plastike, v vzhodnem delu tudi stepskih posebnosti. Te razlike so morale vplivati na mnogo antropogeografskih pojavov.⁴²

Gorovja niso imela za južne Slovane samo negativnega pomena, ko so pospeševala postanek »malega političnega obratovanja«, deleč posamezne rodove in dele posameznih rodov, marveč so služile dostikrat tudi kot obrambna meja. Dinarske Alpe, ki delé Dalmacijo od Bosne, so bile mejnik, preko katerega ni nikdar segla turška moč. Laveleye je pokazal, da dinarske Alpe niso izključile razvoja Dalmacije in Bosne, kadar sta bili obe deželi upravno združeni. — Za dobe turške vlade je šlo, pravi Cvijić, ljudstvo v goré; tam jim Turek ni sledil in ker se ni vmešaval v notranje zadeve naroda,⁴³ imenuje Cvijić dobo turške vlade dobo »narodne rekreacije«.

Na antropogeografski pomen planin je posebno opozoril zemljepisec E. Reclus v svojem delu: *Histoire d'une montagne* (v srbski jezik prevel Milijašević: Šta priča planina, Beograd 1900). Tako nas morajo posebno zanimati poglavja: Svobodni planinec (planinci so svobodoljubni; Reclus sam je bil — anarhist); vzajemna podpora (vsled potrebe, z združenimi močmi premagati višje naravne sile; morda so tako nastale tudi zadruge; do tega zaključka je prišel Dopsch v svoji knjigi: *Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpen-slaven*, Weimar 1909); — kretenstvo (je na staroplaninskem polotoku zelo malo razširjeno); oboževanje planin (Olimp in bogovi); fizična jakost planincev (gorjancev; med južnimi Slovani so zlasti jaki ljudje: Gorenjci, Ličani iz gorskega kraja, Črnogorci) itd. — Na planincih hvalijo »sokolje oči«, viteško moralo, globok zmisel za požrtvovalnost, ki se ne plaši tudi največjih žrtev.

⁴² Cvijić, Antropogeografski problemi balk. poluostrva. Srpski etn. zbornik, IV., XXIII.

⁴³ To bi bilo sklepati tudi iz tega, kar pravi Zachariae von Lingenthal o turškem talentu za politične stvaritve, ki ga jim odreka. (*Geschichte des griech.-röm. Rechtes*, 2. izd., 1877, VI—VII.)

V planinskem značaju življenja išče Cvijić ključ do razumevanja prvotne gospodarske kulture južnih Slovanov, ko opozarja na pomen pastirstva na staroplaninskem polotoku in na veliki antropogeografski pomen življenja v višini 1000—2500 m.⁴⁴ — Kadlec opozarja, da je dobila beseda »planina« celo praven pomen (πλανίνη — pravo pašnje); na staroplaninskem polotoku so še sedaj pokrajine, kjer ima vsaka vas svojo planino ali del planine.⁴⁵

Besedo »planina«, ki je tako razširjena v jugoslovanskih deželah, rabijo v pomenu alpskih pašnikov samo še Rusini, dočim je, kolikor mi je znano, Velikorusi ne rabijo in jo Čehi poznajo samo kot lastno krajevno ime in v pomenu planote; Poljaki imenujejo alpske pašnike »polany alpejskie«. Zato bi bilo morda utemeljeno sklepati, da južni Slovani te besede niso prenesli na svoja gorovja s severa. Med zgodovinskimi imeni zasledimo v 14. veku mesto imena »Transalpinija« slovansko ime »Zaplaninskyja strany«, ki je vsekako južnoslovanskega izvora. Daničić izvaja besedo planina iz korena »spar« = prožiti se, razprostirati se.⁴⁶ Egli pravi, da je planina brez dvoma slovenska beseda.⁴⁷ — Če je to pravilno, potem bi morda ne bilo preveč drzno sklepati, da so Slovenci tudi utemeljili »planinjenje«, t. j. bili početniki planinskega življenja, njega običajev in gospodarskih ter pravnih načel. Predaleč pa se mi zdi, da gre nomadska teorija župe in županov (župa = pašinski okraj), ki jo zastopata Peisker in Levec.

Na stike bolgarske industrije z živinorejo je zlasti opozoril prof. dr. Konstantin Jireček;⁴⁸ glavne panoge bolgarske industrije so v zvezi z živinorejo (izdelovanje različnih vrst sukna iz ovčje volne); sem spada tudi izdelovanje čilimov (kilimov) ali preprog na Bolgarskem, Srbskem, v Bosni, v Sremu; svečani dnevi »strižbe«, kakor tudi izdelovanje srb-

⁴⁴ Srpski etn. zb. IV., CXXX sl.

⁴⁵ O pastirstvu na staroplaninskem polotoku razpravlja Kadlec na mnogih mestih svojega dela: Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, Praga 1916.

⁴⁶ Gj. Daničić, Korijeni, Zagreb 1877.

⁴⁷ Nomina geogr., 2. izd., Lipsko 1893, 728. Jarnik jo izvaja iz besede »alp«; prim. Egli istotam.

⁴⁸ Fürstentum Bulgarien, 204 sl.

skega sira »kaškavalja« in bolgarskega kislega mleka. — Omeniti bi bilo tudi, da razlagajo ime Dalmacije iz »delje«, »deljme« — alb. ovca.

Naposled bi še izrazil mnenje, da so bila jugoslovanska planinska in kraška tla ugodna, da se je po teh deželah tako lahko širilo bogomilstvo. Bogomili, ti prvi socialisti, ki so od vsakega zahtevali ročno delo, dà, neke vrste blažji anarhisti, ki pa so sovražili tvar, ti jugoslovanski Husitje (morda so bili duševni očetje čeških Husitov) so skoro bili prisiljeni siromašno živeti, saj jim siromašna tla kraška niso nudila posebnih bogastev.

Slika staroplaninske pokrajine bi ne bila popolna, ako ne bi končno omenili še monastirov v planinskih zatišjih, ki dajejo pokrajini dostikrat poseben čar.

V planinskih krajih so velikega pomena poleg prelazov doline; tako so podolžne alpske doline, kakor povprečne doline v dinarskih planinah, ki omogočujejo dostopnost z morskim obrežjem vzporedno tekočih gorã, in naposled doline sredi staroplaninskega polotoka (moravsko-nišavska ter moravskovardarska in pa dolina Marice, Belgrad—Solun ter Belgrad—Niš—Carigrad) najvažnejše prometne in kulturne ceste. V zgodovini je bila zelo važna prometna zveza Via Egnatia, ki je spajala preko Drača, Ohride, Bitolja in Soluna Rim z Bizancem.

Za narodno gospodarstvo so največje važnosti ravnine ob večjih rekah in v bližini morja; posebno bogate so goriška, vipavska dolina, savinjska dolina ter ravnine Posavja in Podravja. Podonavje pa je najbogatejša žitnica srednje Evrope; Rumunska, Bolgarska in Srbija se odlikujejo s posebno velikim izvozom pšenice: srednji izvoz zadnjih 10 let znaša 16,000.000 q (izvoz Zedinjenih držav 14,200.000 q, izvoz Kanade 12,000.000 q); iste države izvažajo veliko koruze (10,400.000 q), manj ječmena (4,100.000 q), ovsa (1,800.000 q) in rži (1,600.000 q).⁴⁹

Jugoslovanske dežele posegajo na svetovni trg z vinom, tobakom, oljem, rožnim oljem, sadjem (zlasti: slive), konzerviranim sadjem, južnim sadjem, hmeljem, lesom. Na Primorskem, na Beneškem (Slovenskem), na Bolgarskem in v južni Mace-

⁴⁹ Dr. Fr. Heiderich, Die Donau als Verkehrsstraße. Dunaj in Lipsko 1916, 50—51.

doniji uspeva celó riž; v južni Macedoniji tudi bombaževina. — Po jugoslovanskih deželah goje pridno lan in konoplje.

Celó sicer siromašna Črna gora ima na olcinjski ravnini in v Valdanosu (Val di nocte) oljčne gaje in gaje smokey in orehov, ki očarajo tudi razvajene oči.⁵⁰

Kratek statistični pregled narodno - gospodarskega razmerja avstro-ogrske monarhije do staroplaninskih držav nam podaja dr. J. P a z o ů r e k v knjigi: Obchodní politika, její minulý vývoj i proudy nové zvláště se zřetelem na poměry dnešní, Praha 1917.

Jugoslovansko ozemlje je deležno na obalih J a d r a n s k e g a , B e l e g a ali E g e j s k e g a in Č r n e g a m o r j a .

Severna polovica Jadranskega morja je transgresijsko morje (preplavljena celina).⁵¹ Za pomorstvo je največjega pomena značaj obrežja in luk. Razločevati nam je d a l m a t i n s k i tip morskega obrežja ob podolžnih prelomih rešetkastega planinskega nabora (Längsbruchküste eines rostförmig gestalteten Faltengebirges — P h i l i p p s o n) z dobrimi pomorskimi zvezami in s slabimi zvezami po suhem, dalje razlikuje Philippson grški tip ingresijskih luk bogate in najnepravilnejše členovitosti, lastne razdejanemu planinskemu naboru; posebna vrsta r i a s - obrežja se nahaja na severni obali Istre (»vallone«) in je, kakor pravi P e n c k , značilna za dalmatinsko obrežje v obliki »kanalov« ali »valonskih cest«, ki nastanejo tako, da se sestaneta dve nasproti si rastoči luki.⁵²

Od Trsta do Tržiča se razprostira obrežje l a g u n ; ob traškem obrežju E g e j s k e g a m o r j a ter na obrežju D o b r u d ž e ob Č r n e m m o r j u nahajamo l i m a n e ; Varna in Burgas sta luki ob strmi podmiti obali, Trst in Reka pa sta odprti podmiti luki. Kala-obrežje se razprostira med Senjem in Karlopagom ob strmih bregovih Velebita, ki padajo v morje, raztrgani v dupline; pravim fjordom prištevajo nekateri zaliv Raše v Istri.

Odveč bi bilo, poudarjati pomen Jadranskega morja za

⁵⁰ Prim. J. J. Svátek: Černá hora a Skadar, Praha 1914, 160 sl. — O b o l g . n a r . g o s p . p r i m . d r . A d o l f R u d o l f , Dvacet let práce bulharského národa, Kraljevi Gradec 1909, I. in II.

⁵¹ P e n c k , Morphologie, 154.

⁵² P e n c k , Morphologie, II., 567.

zgodovino južnih Slovanov, za njihovo kulturo in narodno gospodarstvo. V hrv. Primorju in v Dalmaciji so našli prve in najimenitnejše jugoslovanske pravne spomenike. Tu je nastala klasična literatura dubrovniška.

Dubrovnik, — »pozornica izmene misli, proizvoda, meja Zapada i Istoka«. ⁵³ Dubrovnik, stoječ na meji dveh civilizacij, dveh kultur, dvojne trgovine, ... »dika in kras cele Dalmacije, Ilirika, Jadranskega in Egejskega morja.« —

»Nikdo ne slutí, kako bogato je bilo v srednjem veku to sedaj tako neznatno, tiho mesto.« ⁵⁴

Že Iliri so bili sloviti pomorci; tudi Hrvatov so se kmalu po njihovem prihodu bali vsi sosednji narodi vsled njihovega pomorskega bojevanja; še v poznejših časih so bili senjski Uskoki strah mnogoterih sosedov; Benečani so si jemali svoje mornarje izmed slovanskih sinov Adrije. — Tudi danes še so Dalmatinci sloviti mornarji. ⁵⁵

Iz Soluna ob Belem morju je zasvetila ne samo južnim, temveč vsem Slovanom luč krščanstva, luč prave kulture in prva zavest narodnosti; sv. Ciril in Metod, brata solunska, sta položila obenem temelj slovanski prosveti. —

Da je morje prirodna vez vseh dežel, ležečih ob njegovem obrežju, si ne upa morda nikdó ugovarjati; tako je tudi nastalo ime »Primorskih dežel« kot posebne skupine v vrsti dežel naše monarhije, ki jim je ta stran skupna, da leže izven donavskih dežel in »izven vplivne sfere dunajske kotline«. Tudi ne moremo tajiti italijanskega (benečanskega) kulturnega vpliva, ki je tu vladal pred jugoslovansko kulturo. —

Glede podnebja nam je na jugoslovanskem ozemlju razlikovati: južno, sredomorsko podnebje, ki prehaja preko dinarskega gorovja v ogrsko stepno podnebje srednjeevropsko

⁵³ Kosta N. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku, Belgrad 1899, 65.

⁵⁴ Čwikliński, 169.

⁵⁵ Pomen morja za narodno gospodarstvo (brodarstvo in ribolov) je seveda večji, kot ga moremo v tem okviru pojasniti. Poleg avstro-ogrškega brodarstva spadata sem tudi brodarstvo Črne gore z 22 jadrnicami s 5030 tonami l. 1911 in brodarstvo Bolgarske s 6 parniki s 4042 tonami in 3 jadrnicami s 402 tonama v l. 1913. — Od pomorskih rib, ki prihajajo na trg, naj omenim tunino, makrele in srše.

(s prehodnim pasom v dinarskem gorovju samem) ter v alpsko podnebje na severozapadu, dočim prehaja južноеvropsko podnebje (sredomorsko) na vzhodu, na dolnjem razvodju Donave, v srednjееvropsko in naposled na severnem vzhodu Bolgarije v vzhodноеvropsko podnebje. — Velikega pomena za značaj podnebja je morje, razlika v višini (planinsko podnebje), kraški značaj. Črna gora, čeprav majhna, zedinja v sebi vsa nasprotja podnebja: »žarino Italije in mraz Norveške, meglo Angleške in sušo Rusije, blagi zrak Jadranskega morja in ledeno burjo kraško.« (Hoič.)

Tudi vegetacija je dvojna: sredmorska⁵⁶ in srednjееvropska⁵⁷ (pontska ali črnomska, baltiška, alpska). Sredmorski pas sledi približno južnemu (dolnjemu) razvodju Donave (v Macedoniji gre ta meja še nižje) ter se približuje v gorah Dalmacije, Istre in Goriške morskemu obrežju; odlikuje ga vedno zeleno drevje. Srednjееvropskemu pasu stavijo nekateri meje v ožjem zmislu Srednje Evrope, tako da bi prehajal srednjееvropski pas v pontskega v baltiški pokrajini. Baltiško-pontska meja gre zapadno od Soče ter dalje proti severovzhodu ob zadnjih obronkih Alp ter se vrača na Sedmograškem zopet proti jugu; v pontski pokrajini ločijo nekateri: (ožjo) pontsko pokrajino, pokrajino zapadnih pontskih gorovij in Staro planino.

Z ozirom na tipične rastline razpada pontska ali črnomska pokrajina na ilirski, panonski, dacijski in podolski okraj. Ilirski okraj obsega gorovje Dalmacije, severno Istro z Goriško, kranjski Snežnik, Kapelo, Plešivico, (južni) Velebit in Dinarske Alpe. Machatschek pravi, da segajo zadnji deli ilirske flore tudi na Kranjsko in Štajersko (n. m. 108).

Kot okraj baltiške flore sega na jugoslovansko ozemlje subalpinski okraj. Alpska vegetacijska pokrajina, ki jo določa navpična razdelitev vegetacije, sega na jugoslovanskem ozemlju v noriškem in karnskem okraju; zadnji ima že podobnosti z ilirskim vegetacijskim okrajem.

Celotno sliko jugoslovanske flore je počel podajati M.

⁵⁶ Srednja pokrajina sredmorske vegetacije (vzhodna je armensko-iranska).

⁵⁷ »Nordski gozdni in stepni pas« (Kirchhoff).

G a u d o g e r, Contributiones ad Floram terrae Slavorum meridionalium (Rad, knj. 66, 24—61, 113—181).⁵⁸

Na jugoslovanskem ozemlju se dotikata srednjeevropska (palearktična) in sredomorska favna; ob mejah obeh leži Primorsko, južna Hrvatska, Banat. — Južno Kranjsko, Istra, zapadno Hrvatsko, Dalmacija, Bosna in Hercegovina — tvorijo poseben favnistični okraj, ki se odlikuje z značilnimi posebnostmi. Ob izlivu Save in Tise v Donavo se stikajo vrste srednjeevropske in sredozemske favne (vodni ptiči, želve). Južno Štajersko, gorati kraji Slavonije in Hrvatske imajo že stike z alpskim živalstvom. Ostale alpske dežele imajo celoten favnistični značaj. — Svoje posebnosti ima kraška favna (skalni golob — *columba livia*; j a m s k a f a v n a) med ribami je na Krasu 14 vrst endemičnih (med njimi *Leuciscus illyricus*). —

Morsko živalstvo jadransko tvori del živalstva Sredozemskega morja (Schnabel, 252—254).

Obljudenost.

Na obljudenost kakšnega ozemlja vplivajo razni činitelji. Velikega pomena je tudi značaj ozemlja glede višine; na prvi pogled se lahko poučimo, da je obljudenost gorskih krajev veliko manjša, kot je obljudenost dolin in ravnin. V pozitivni smeri vpliva tudi bližina morja, industrijski, trgovski značaj kraja, ugodno podnebje, upravni pomen kraja i. t. d. V negativni smeri vpliva nerodovitnost ozemlja (Kras).

Tako vidimo na jugoslovanskem ozemlju največjo obljudenost na Tržaškem, v Odrinu in njega okolici, dokler je bil Odrin upravno središče evropske Turčije; omeniti moramo tu tudi Carigrad z okolico.

Med deželami stojita na prvem mestu Goriška in Gradiška (76), nato bogate in plodne ravnine ob Donavi, Savi, Dravi, srbski Moravi (50—75), Kranjska, Štajerska, Hrvatska,

⁵⁸ Tam so navedeni tudi (starejši) pisatelji na tem polju. — Veliko gradiva za jugoslovansko floristiko nam podaja »Popis publikacija jugoslovanske akad. znan. i umjetnosti od god. 1867 do konca 1916. godine. — Istotako najdeš tam veliko razprav o jugoslov. fauni.

Istra (več kot 50), Srbija (51), Bolgarska, Dalmacija (41), Bosna in Hercegovina (26), naposled Črna gora (v starih mejah 18, v novih mejah 31 oseb na 1 km²); tudi Koroška spada med ozemlja, kjer živi manj kot 35 oseb na 1 km².

Vrbanić pravi, da je opaziti na jugoslovanskem ozemlju veliko razliko med vzhodnimi in zapadnimi deželami in da je vzrok večje obljudenosti zapadnih dežel razlika v zgodovinskem in kulturnem razvoju med onim delom jugoslovanskega plemena, ki je bliže zapadu in med onim, ki se je v tem oziru do zadnjega časa prislanjal na vzhod.⁵⁹

Vrbanićeva trditev ni absolutno pravilna; tudi na vzhodu (n. pr. v dolini Morave) srečamo veliko obljudenost, dočim je Koroška zelo malo obljudena.

Naj navedem nekaj zaključkov te zanimive razprave! — Med južnimi Slovani je več moških kot ženskih (razen na Kranjskem); vzrok tega pojava iščejo v slabem položaju jugoslovanske žene, ki mora težko delati in ima, zlasti na vzhodu, zelo malo svobode. Med južnimi Slovani se ljudje bolj ženijo kot na zapadu; samo četrtnina prebivalstva ne živi v zakonu; ljudje se ženijo mlajši kot drugod; nikjer se ne ženi toliko vdovcev in vdovic kot med južnimi Slovani. Na Kranjskem, Hrvaškem in (največ) na Koroškem se rodi več nezakonskih otrok kot drugod med južnimi Slovani; tudi se rodi na Kranjskem, v Istri in na Goriškem več otrok mrtvih kot primeroma po ostalem jugoslovanskem ozemlju (Vrbanić, 59); najboljša v tem oziru je Bolgarska, kjer umre v prvem letu najmanj otrok, najslabše pa je na Hrvaškem in v Istri. Zanimivo je, da je na Bolgarskem, v Srbiji in Dalmaciji umrljivost mnogo manjša kot pa na Kranjskem; na Bolgarskem je 4 krat, v Srbiji 3 krat, v Dalmaciji 2 krat večji odstotek porodov nad odstotkom smrtnih slučajev kot na Kranjskem. Srbija, Bolgarska in Hrvatska imajo mnogo večji odstotek mlajših dobnih razredov kot ostali kraji; največji odstotek najmlajših dobnih razredov je v vzhodnih jugoslovanskih deželah.

Na Bolgarskem umre vsako leto nad 1000 ljudi, ki so že praznovali zlato poroko;

⁵⁹ Dr. Fran Vrbanić, Demografske prilike u južnih Slavena, Zagreb 1896 (iz CXXIX. knjige Rada), 10.

I. 1911 je umrlo 275 ljudi v starosti 100—105 let

57 » » » 105—110 »

37 » » » 110—115 »

15 » » » 115—120 »

11 » » » 120—125 »

4 ljudje stari nad 125 let.⁶⁰

Prebivalstva, sposobnega za pridobivanje, ni med južnimi Slovani primeroma toliko, kot v ostalih evropskih državah (deželah).⁶¹

Najčistejši narodni značaj imajo Črna gora (v starih mejah), Bosna, Dalmacija, Kranjska, Srbija (s prejšnjimi mejami) in sicer po 90 %; potem sledi Hrvatska z 88 %, Bolgarska (v prejšnjih mejah) s 74 %, Goriška in Gradiška s 63 %, Istra s 60 %. Manjši morajo biti odstotki na Štajerskem, Koroškem⁶² in v še bolj mešanih deželah.

Skupno ime.

Edino skupno zgodovinsko ime ozemlja južnih Slovanov je ime Ilirija (Ilirik).

Izvor besede »Ilirija« je teman. G a j jo izvaja od besede il (ilovica, zemlja); tudi ga spominja Ilirija (»lira Evrope«) na »liro«. F a r l a t u s izvaja besedo iz imena Hil-a, »sinu pelazgijskega Herkula«.

Beseda »Illyr« (Hiluricum) bi se dala morda razložiti s pomočjo armenščine; obstoji tedaj morda iz dveh besed: hil in lir.

Hil = arm. sev, lir. = arm. ler. Iz »sev« in »ler« ni moglo po zakonih grškega jezika nastati kaj drugega kot 'Il-ly-ris (s = spiritus asper, v pred l-om = l).

Kaj pomeni »sev ler«? — Mislim, da je »sev« ista beseda, kot slovenski »siv«, kakor odgovarja našemu »sir«-u armenski »ser« (smetana). »Sev« pomeni v armenščini č r n, a »ler« = »g o r a«; torej sev ler = Črna gora. — Dejanski se je prvotna Ilirija razprostirala med Drimom (»Drilone«) in Neretvo.

Mnogo imen na staroplaninskem polotoku pojasnjujejo zemljepisci s pomočjo semitskih (feničanskih) besed, n. pr. jader,

⁶⁰ Čwikliński, 83.

⁶¹ Vrbanič, 82.

⁶² Na 10 ljudi 3 Slovenci, 7 Nemcev.

fenič. = reka. Morda bi bilo dovoljeno, pozvati tudi armenščino na pomoč, saj pravijo, da so prišli Iliri v Evropo z armenske visoke ravni; sorodnost Etruskov z Armenci dokazuje Sophus Bugge.⁶³ Da so Armenci bivali v prastarem času v južnovzhodnem delu balkanskega polotoka, trdi tudi dr. Zupančič.⁶⁴

Ime »ilirske dežele« rabi tudi Kiepert (n. n. m. 352—370, kjer nam podaja tudi kratko zgodovino ilirskih dežel), ki pravi: »Der Name Illyricum ist... auf alle im Osten der Adria und längs des Donaulaufes erworbenen röm. Provinzen ausgedehnt worden und ist in etwas engeren Grenzen auch von der kirchlichen Nomenklatur des Mittelalters beibehalten worden; dadurch erklärt sich die mißbräuchliche Übertragung des illyrischen Namens auf die späteren slawischen Eroberer des nördl. illyr. Berglandes und ihre Sprache« (353, op. 1).

Niederle pravi, da poslovanjuje Ilire »z očitno težnjo, klerikalna tradicija«, po kateri je prinesel južnim Slovanom sv. vero sam sv. Pavel, ki je oznanjal blagovest na Balkanu.⁶⁵

Sv. Pavel pravi v svojem pismu Rimljanom (15, 19), da je napolnil z evangelijem Kristusovim vse naokrog od Jeruzalema do Ilirije (dr. Krek, Zgodbe sv. pisma, 17. zv. 951: »tako da sem od Jeruzalema in po okolici tja do Ilirije razširil Kristusov evangelij«). — Da so smatrali Ilire za Slovane, je najbrž vzrok, da razlaga sv. Hieronim ime Tihika, spremljevalca sv. Pavla na potu preko Macedonije in Grškega v Troado: »Tihik, to se pravi: molčeč.« »Iz tega sklepajo nekateri, da je bil Hieronim Slovan, ker je znal raztolmačiti pomen imena Tihik (od našega tih)« — tako dr. Krek.⁶⁶ Tako je tedaj najbrž nastala ilirska narodopisna teorija južnih Slovanov. — V Iliriku se je vršilo tudi več sinod, tako zlasti velika ilirska sinoda leta 375. L. 460 je bilo uničeno staro glavno mesto Ilirika — Sirmium; šele l. 771 je bila zopet ustanovljena cerkvena provinca Dio-

⁶³ Njegovega dela: Das Verhältnis der Etrusker zu den Indogermanen und der vorgriechischen Bevölkerung Kleinasien und Griechenlands, Straßburg 1909, nisem mogel dobiti.

⁶⁴ N. n. m. 73. — Tudi bogomilstvo ima, kakor menijo nekateri, svoje stike z armensko filozofijo.

⁶⁵ Dr. L. Niederle, Slovanské starožitnosti, II./1, Praga 1906, 73.

⁶⁶ Zgodbe sv. pisma, 15. snopič, 748.

clea. — Konstantin Veliki je razdelil Ilirik v vzhodni in zapadni; vzhodni Ilirik je zapadel pozneje shizmi.⁶⁷

Glavno delo o cerkveni zgodovini Ilirije je *Farlatus-Coletus: Illyricum sacrum*, Venetiis 1751, v 8 folijantih. *Farlatus* (ki je nadaljeval, kar je bil začel *Riceputus*) določa Iliriku meje, kakor jih je bil odredil cesar *Justinijan* z novelama XI. in CXXXI. l. 535 in l. 545, ko je določil prava nadškofa *Primae Justinianae* (najbrž *Tauresiūm*, sedanje selo *Taor Orešan*, na levi obali *Vardara*, ravno na pol pota med *Skopljem* in *Velesom*⁶⁸). *Justinijan* je menda prvi oddelil sedanjo slovensko zemljo od — Ilirije zaradi prevelike oddaljenosti od sedeža prefektуре. *Farlatus* pravi, da obsega Ilirija v zmyslu obeh *Justinijanovih* novel: »*Illyricum hodiernum complectitur: Japydiam, Liburniam, Dalmatiam, Illyricum proprium, Praevalim, quas omnes uno Dalmatiae vocabulo nunc vulgus appellat; Epirum novam, quae nunc Albania, Dardanium, quae nunc Rascia* (Novi pazar), »*Maesiam ac Dacias utrasque, quae nunc partim Servia, partim Bulgaria, Pannoniam veterem Australem inter Savum et Montes Illyricos, quae nunc Bosna et Croatia; ac demum Pannoniam Saviam sive Interamniam, quae nunc Slavonia dicitur*« (I., 86).

Poleg »sedanje« Ilirije opisuje *Farlatus* vesoljno Ilirijo — *Illyricum universale* z vsemi raznimi deželami, katere so ji pripadale v raznih dobah: *Illyricum proprium* (prvotna Ilirija za časa ilirskih kraljev, ki se je razprostirala med *Drimom* in *Neretvo*), *Dalm.*, *Liburn.*, *Japyd.*, *Istr.*, *Carniam*, *Rhaetiam utramque*, *Noricum Ripense ac Mediterr.*, *Pannon. omnem superiorem atque inferiorem*, *Daciam Trajani trans Danubium citraque Danubium*, *Daciam Aureliani*, *duplicem Maesiam*, *Thraciam*, *Dardanium et praeterea Macedoniam Achaïamque et quidquid duobus hisce amplissimis vocabulis continetur, nimirum Thessaliam cum utraque Epiro, Graeciam omnem cis ultraque isthmum Corinthiacum cum Creta et insulis Epiro, Achajae et Macedoniae circumjectis et reliquis fere omnibus insulis maris Aegaei.*« (80.)

»*Illyricum universale*« sega tedaj na severu do *Karpatov*

⁶⁷ *Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon*, 2. izd., Freiburg im Breisgau, 1889, VI. zv., 611 sl.

⁶⁸ *Nodilo*, Historija srednj. vijeka, III., 2, op. 1.

in Donave, na zapadu do Bodenskega jezera in Furlanije, na jugu do Krete (s Kreto), na vzhodu do Črnega morja.

Farlatus meni, da je treba ohraniti meje, kakor jih je določil Justinijan, »cum post Justinianum nulla lex Geographorum, nulla Regum aut Magistratuum auctoritas certa et expresse intercesserit, quae aliquid de finibus Illyrici per Justinianum statutis immutaverit;« čeprav dobivajo posamezne dežele, ki so bile nekdanj združene pod prefektom Ilirije, različna nova imena, vendar je treba, pravi Farlatus, ohraniti skupno ime Ilirika. »Quae igitur fuerat Justinianaei, eadem Illyrici hodierni retineatur ac firma stabilisque permaneat dimensio et circumscriptio et provincias easdem Justiniano et hodierno Illyrico attribuamus licet« — čemur morda s cerkvenopravnega stališča ni ugovarjati; seveda je gotovo, da rimsko javno pravo ni bilo recipirano. — Papež Hadrijan II. je imenoval sv. Metoda za naslednika sv. Andronika, prvega škofa glavnega mesta Ilirika (Sirmium).

Že Farlatus se pritožuje, da je ime Ilirik zastarelo; enako je dejal pozneje Sava Tekeli, Srb iz Arada, ki je nasvetoval Napoleonu, naj dá to ime pridobljenim deželam, da ga je vzdignil iz groba.⁶⁹

Meje Ilirika so bile v srednjem veku zelo temne; med Hrvati jih je skušal določiti humanist Jurij Šižgovič: De situ Illyriae et civitate Sibenici, l. 1487; te meje so: na severu Ogrsko, na zapadu Furlansko, na vzhodu Črno morje, na jugu Macedonija.⁷⁰

Ime Ilirije se nahaja na takozvanem Beatus-zemljevidu sv. Severa.

Od l. 1767 do l. 1777 se je nahajala na Dunaju v svrhu uprave hrvatskih dežel »ilirska dvorna deputacija«.⁷¹

⁶⁹ Dela »Illyricum vetus et novum sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae etc. Posonii 1746, ki ga je spisal Carolus di Fresne, dominus du Cauge, nisem imel v rokah.

⁷⁰ Milivoj Šrepel, Jurja Šižgovića spis »De situ Illyriae...« itd., Gragja za povjest knj. hrv., II., 3.

⁷¹ Glede te »ilirske dvorne deputacije« naj pripomnim, da so si jo priborili Srbi že l. 1745 (ne tedaj šele l. 1767); l. 1747 si je ta »ilirska dv. deputacija« premenila ime v dv. deputacijo »in transylvanicis, banaticis et illyricis«. L. 1753 so ji določili zaradi sporov z ogrsko dv. pisarno ožji delokrog, omejen na srbske bogočastne zadeve. L. 1777 je ta dv. deputacija

Pripomniti je še, da je Farlatus nasprotnik narodopisne ilirske teorije južnih Slovanov.

Morda je tedaj opravičeno mnenje, da niso ustvarili politične ideje ilirizma šele naši Ilirci za časa preporoda, ki jim je bil politični ideal Velika Ilirija (poleg Velike Poljske, Velike Češke, Velike Rusije), ki bi obsegala Koroško, Gorico, Istro, Kranjsko, Štajersko, Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo, Dubrovnik, Bosno, Črno goro, Hercegovino, Srbijo, Bolgarijo in južno Ogrsko. Ideja Ilirije, kot zemljepisne enote, je bila že v 18. stoletju splošna.

Tudi, ko so spoznali, da južni Slovani niso potomci starih Ilirov, so nekateri vendarle hoteli obdržati ime »Ilir«. Rakovec meni, da imajo tudi Rusi ime — Germanov.

Ogrske Srbe ter sploh pravoslavne južne Slované so imenovali v 18. stoletju Ilirce; vendar so bili sredi 19. stoletja Srbi prvi, ki so začeli domnevati, da so za ilirskim imenom skrite politične težnje — katoličanov in avstrijskih Nemcev.

Tako meni tudi Kulakovskij, da je bil ilirizem kulturna struja katoliških jugozapadnih Slovanov, počivajoča na plodotvorni literarni in politični teoriji, in pravi o početku jugoslovanskega političnega imena, da se je l. 1848 in 1849 hotela nemška centralistična politika sama poslužiti ilirizma v svoje politične svrhe in da ji je Gaj ponudil v službo svoj časopis; tedaj da so se odrekli hrvaški domoljubi imenu »Iliri« in poiskali Hrvatom in Srbom ime »Jugoslovani«, ki pa ima samo zemljepisen pomen.⁷² — Ilirizem da je postal orodje avstrijske politike, česar so se zlasti zbal Ogrji; dunajska politika (dvor, ministrstva, Meternih) da so bili za Gaja (286—288).

prenehala poslovati; Leopold II. jo je sicer l. 1791 zopet obnovil, toda Frančišek I. jo je l. 1792 zopet razpustil. (Prim. Kadlec, Uherské ustavní dějiny, Praga 1917 [ponatis iz Ottovega nauč. slovnika], 22.) — Te ilirske dvorne deputacije ne smemo zamenjati s »hrvaškim kraljevskim vijećem«, ustanovljenim l. 1767, ki je bilo — prva hrvaška »zemaljska vlada«, ravnopravna ogrskemu namestniškemu svetu (consilium regium). Hrvatje so gledali na »kraljevsko vijeće« z nezaupanjem, Ogrji pa so na tihem delali na to, da si ga podvržejo. — L. 1779 je »hrvaško kraljevsko vijeće« zares prenehalo poslovati in je prevzel njegove posle ogrski namestniški svet (consilium regium), pri katerem je potem mogel hrvaški ban zastopati želje Hrvatov. — »Tako je Hrvatska prvikrat podvržena Ogrski in njeni vladi.« (Prim. Šišić, Pregled, 220.)

⁷² Platon Kulakovskij, Ilirizem, Varšava 1894, 245.

L. 1843 je bilo ilirsko ime prepovedano, ker se je turški poslanik (katerega so nagovorili Ogrji) pritožil zoper Ilirce pri dunajski vladi, češ da hočejo osloboditi rajo; a i Rusija se je dvigala proti Ilircem, boječ se, da ne bi Avstrija spravila pod svoj vpliv s pomočjo ilirske ideje Bosne, Srbije in Bolgarske, — tako dr. H o r v a t.⁷³

L. 1845 je bilo Hrvatom zopet dovoljeno rabiti v slovstvu ilirsko ime. Vendar je že l. 1850 uredil Ivan Kukuljević historičkemu društvu organ »Arkiv za jugoslavensku povjestnicu«, ki je počel izhajati l. 1851.⁷⁴ — »Matica ilirska« je premenila svoje ime (Matica hrvatska) šele l. 1874.⁷⁵ — Nemci so dolžili Ilirce panslavizma. — A tudi med južnimi Slovani samimi je dobilo ilirsko ime nasprotnike, kakor so bili: P a v l o v i ć, S u b o t i ć, P a n t e l i ć. Njih geslo je bilo: ne »ilirski«, ne »jugoslovanski«, ampak »s r b s k i«. Ta srbska teorija je eden izmed glavnih vzrokov razdora med Hrvati in Srbi. — Toda tudi nemški pisatelj R o t h pravi: »Srb bezeichnet ursprünglich den Slaven im allgemeinen«.⁷⁶ — W i r t h trdi, da so bili na staroplaninskem polotoku najprej samo Slovenci in Srbi (nekateri razlagajo ti imeni s »sclavus« in »servus«); Bolgari da so mešanica Slovencev in (30.000—50.000) finskih Bolgarov.

Hrvati so l. 1861 Srbom na ljubo dovolili, da se imenuje službeni jezik »jugoslavenski«; v imenu Srbov pa je izjavil dr. Polit, da tvorijo vsi prebivalci trojedine kraljevine »p o l i t i č n i n a r o d h r v a t s k i«.⁷⁷

J i r e č e k pravi, da je ime »Hrvatska« veljalo najprej za Primorje s središčem v Kninu, dočim so imenovali ozemlje med Dravo in Savo ter celo nekdanje hrv. kraljestvo (»banus Sclavoniae«), med Italijani tudi srbsko državo — S l a v o n i j o, ime, katero so omejili šele koncem 18. stoletja na današnjo Slavonijo.⁷⁸

Največ dokazov govori za to, da je bilo prvotno skupno ime južnih Slovanov — s l o v e n s k o (slovinski, Σθλοβενολ);

⁷³ Dr. Rudolf Horvat, Najnovije doba hrv. povijesti, Zagreb 1906, 72—73.

⁷⁴ Šurmin, Povijest književnosti hrv. i srpske, Zagreb 1898, 161.

⁷⁵ Šišić, Pregled, 339.

⁷⁶ Geschichte der christl. Balkanstaaten, 24.

⁷⁷ Horvat, Najnovija povijest, 199—200.

⁷⁸ Ottáv slovník naučný, XIII. zv. 363.

Slovinac je izraz klasične dubrovniške literature. Italijanski in bizantinski pisatelji so imenovali jugoslovansko ozemlje, ki se je razprostiralo sredi staroplaninskega polotoka, »Slavinijo«; (»Slovenke«, *σλαβῆναι* imenujejo še danes na Grškem volnene pokrivače, *couvertures en laine*, Kostić, n. n. m. 175). — Tudi »Vzhodno krajino« ob Donavi so nazivali »Sclavinio« (ali »Vindorum marca«).

DODATEK.

Iz slovstva o ozemlju južnih Slovanov.

O posameznih deželah (državah) južnih Slovanov je mnogo dobrih knjig zemljepisne vsebine; pogrešamo pa takšnih preglednih del o celem slovanskem jugu.

Ne dá se tajiti, da je iskati temu nedostatku našega zemljepisnega slovstva vzrok v tem, da smo opustili pojem Ilirije, ne morda samo tega zemljepisnega imena. Morda smo šli predaleč, ko smo zavrgli iz narodopisnih ozirov ime zemlje.

»Iliri« so razvili poleg napačne narodopisne teorije zemljepisno teorijo, ki je zgodovinsko utemeljena in ki ji ne moremo odrekati doslednosti.

Glavno delo te vrste, ki je sicer danes v mnogem oziru zastarelo, ki pa tudi po več kot sedemdesetih letih ni izgubilo svoje vrednosti, — ker je ostalo, kolikor mi je znano, edino te vrste, je:

Zemljopis pokrajinah Ilirskih iliti Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanjem berdah, potokah, gradovah i znatnih městah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrazom iliti mapom od Dragutina Seljana. Dio I. (Pokrajine austrijsko-ilirske.) — U Zagrebu. Tiskom k. p. ilir. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja. 1843.

Knjigi je geslo Ciceronov izrek: *Ad consilium de republica dandum, primum est nosse rempublicam*.

Kakor slišim, je pisatelj umrl, preden je izdal drugi del svojega dela, ki je ostal v rokopisu, katerega hrani Matica Hrvatska.⁷⁹

Prvi del obsega »avstrijske ilirske pokrajine«: 1. Koroško in Štajersko, 2. Goriško in Kranjsko, 3. Istrijo in Dalmacijo, 4. Hrvaško, Slavonijo, Banat in Bačko.

Drugi del obsega »turške ilirske pokrajine« in Črno goro: 1. Bosno in Bolgarsko, 2. Srbijo, 3. Črno goro, 4. Albanijo, 5. Tracijo in Macedonijo.

Seljanova Ilirija ne odgovarja tedaj »današnjemu Iliriku«, kakor mu je bil določil meje Farlati. Seljan loči med Ilirijo v političkem in Ilirijo v etnografskem ali »rodoslovnem« zmislu (1), dočim pozna Farlati samo Ilirijo v zemljepisnem in političnem pomenu.

⁷⁹ Zakaj niso drugega dela izdali po njegovi smrti? — Op. pis.

Seljan smatra južne Slované za potomce starih Ilirov: »Napomenuti je vrédna domorodnom čitatelju ovdé jedna opazka, što sam ravno i u Zagrebu⁸⁰ i po drugih domovine naše městih, nu nigdé u tolikom broju opazio« (kot v Glini): »da ovdé iz najstariih već vremenah zaostavšeg običaja najveća strana kućah na svojemu krovnom gèrbe ili tako zvanj vètrenici imadu mladi mēsec i zvēzdu načinjenu, šta takodjer za jedan dokaz služiti može, budući je mladi mēsec i zvēzda bez dvojbe gèrb stare Ilirije bio, da su ovdešnji današnji puci i zaista pravedni rodóm i jezikóm potomci starih Ilirah« (232).

Govoreč o koroških in štajerskih Slovencih pravi Seljan: »Narod je od pokoljenja i grane slovensko-ilirske. Naréčje korusko isto je, koje i štajeracah slovinskih. Spada ovo to jest k četvrtoj grani južnih Slavjanah ili Ilirah, koji jednu stranu austrijskoga carstva i opet najveću turske europeanske zauzimaju (16). — O dalmatinskih otočanih pravi Seljan, da se more zaradi jezikovnih razlik dvomiti, da so istega plemena z Iliri (govoré: »čèrljenih pasov, hlibov, jazik, jasti, gredi simo«). »Nu ili da nije to onaj stari slavjanski jezik, o kome se jezikoslovci toliko prepiru? Tantas componere lites!« (64.)

V predgovoru pravi pisatelj: »Bratjo Iliri! Jugoslavjani! Horvati, Serblji! ili kojim se god jednostranim još nazivamo imenom, nu jedan jedini i isti od majke narave imamo jezik...« (VII). Seveda daje Seljan prednost ilirskemu imenu; tako navaja napis na župni cerkvi v Otočcu:

»O Regina Orbis, prima, atque piissima Mater
Justitia Ilyrios, et pietate regens,
Prima Reformatrix Ilyrorum, magna Theresia!« itd.

— — — — —
Templum hoc Prima sacras, in quo tibi jure Parenti
Grati Ilyri sacrant corpora, corda, manus.
Anno Domini MDCCCLXXIV.

ter pristavlja v opombi: »Ovo sam najviše za protivnike ilirskog imena naveo, da vide, kako se je ime ovo u sva vrēmena i po svih krajevih naše domovine kao narodno i takodjer službeno upotrebljavalo« (222). Slično navaja Seljan napis na spomeniku na brdu, imenovanem Césarski pogled:

Franciscus I. Austriae Imperator cum Augustissima
Conjuge Imperatrice Carolina. Lustrantes ditiones suas
Illyricas dignati sunt ex apice montis hujus perspicere
Vicinas Turciae Partes die 14. Junii Anno MDCCCXVIII. 1818
Felicia tempora nostra. (225.)

⁸⁰ Tudi v grbu mesta Zagreba se nahajata mladi mesec in zvezda. — Grb turškega sultana je prevzet od južnih Slovanov. — Naj pripomnim, da je bil grb avstrijskega kraljestva Ilirije zlata ladja na vesla na modrem polju;

Izmed »službenih« naslovov »ilirskih« bi bilo iz Seljanove knjige navesti ime »ilirsko-banatskega bataljona« (254—255).

Morda bi lahko rekli, da sodijo danes mileje o teoriji »Ilirov«, ki so smatrali južne Slovane za potomce starih Ilirov. Tako pravi dr. N. Županić: »Setimo-li se pak, kako je jezik promenljiva etnička osobina, počem nije fizičkom organizmu naroda inherentna, onda ne smemo ovu zabludu jugoslovanskih »Ilira« za baš tako veliku smatrati, jer je moramo sa fizijo-antropološkog gledišta u mnogome opravdati. Ostatak Ilira i Iliro-Romana u Panoniji, Istri, Liburniji, Dalmaciji, Prevalisu i Dardaniji polagano se je krvno stapao sa slovanskim došljacima sa severa počevši od VII. veka po Kr., naročito pak sa Srbima i Hrvatima. Taj proces krvnog stapanja nije još savršen i traje i danas. Srbi i Arbanasi danas tvore jednu fizijo-antropološku zajednicu i vrlo su srodni medju sobom.«⁸¹

Od starejših pisateljev pravi Fligier: »...können wir ersehen, daß ein Teil der Südslaven auf der Balkanhalbinsel aus Thrakern und Illyriern besteht.«⁸² — A tudi v jezikoslovnem oziru pravi Fligier: »Bei den Thrako-Daciern finden sich Anklänge an das Slawische,«⁸³ kakor tudi: »Das Thrakophrygische lehnt sich an das Armenische an.«⁸⁴

Niederle zanikuje sorodnost južnih Slovanov z Iliri, pripušča pa, da so se nahajale posamezne nasebine južnih Slovanov že nekaj stoletij pred 6. stoletjem po Kr. r. — Avtohtonist Edw. Boguslawski pa trdi, da so bili Iliri od pamtiveka slovanski narod, da so naplavili v 3. stoletju po Kr. r. te prvotne slovanske prebivalce Hrvatje in v 6. stoletju »Sklabenoi«, ki so donesli med južne Slovane ruski element.⁸⁵

Med »Iliri« je pisal o potomstvu južnih Slovanov od Ilirov obširneje Ivan Švear v svojem delu: »Ogledalo Iliruma iliti dogodivština Ilirah, Slavinah, stražnji put Horvatah zvanih, od potopa, to jest godine sveta 1656. Na četiri strane razděljen, po dugoternom poslu na svetlo dana od Ivana Šveara župe sesvetske župana kod Požege. Strana I—IV. U Zagrebu 1839—1842.

za časa svetovne vojske so odpravili tudi ta grb, kar je bilo menda — vsem po godu. — »Ilirum« je služila poleg polmeseca in zvezde za znak ilirstva tudi lira (kot etiketa v knjigah). Od lire, kot narodnega glasbila Ilirov, izvaja ime Ilirije Andr. Blašković (Blaskovich de Blaskovicz), Historia universalis Illyrici itd., Zagreb 1794, IV., 52.

⁸¹ Dr. Niko Županić, Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda, Beograd 1909, 69.

⁸² Dr. Fligier, Zur praehistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel, Dunaj 1877, 63.

⁸³ Istotam, 23.

⁸⁴ Istotam, 25.

⁸⁵ Edw. Boguslawski, Počátky Chorwacji illirysk'ej, Krakov 1893, 32.

»Narod Slavinski izlazi od Mosoha, sina Jafetova« (I, 31; ime Jafeta spravljajo nekateri v zvezo z imenom ilirskih Japodov).

»Ilirski narod izvodi se od Dodonima«; odtod ime Slovanov na Ogrskem: Tot. Dod je bil bog Dodonov (I, 14). — Slavinski jezik se razlikuje od ilirskega samo v izgovoru nekaterih besed (I, 24); tako pravi Ilir: »gospodin«, Slav pa pravi: »pan«.

Več o teh nekako čudnih izvajanjih, bi segalo preko mej tega članka.

Dosledno so smatrali »Iliri« zgodovino starih Ilirov za svojo, za zgodovino južnih Slovanov; saj so se začeli med Bolgari tudi v naj-novejšem času zopet zanimati za zgodovino Tračanov. — Morda žive celo v narodu samem spomini na prebivalce naše domovine, ki so živeli tu pred nami? — Tako si pripoveduje narod v Beli Krajini, da so sezidali cerkvico v Pustem Gradcu — »Grki«; še sedaj je videti v zidu odtisnjeno roko: Grka-zidarja; da ni misliti pri tem na Helene, se mi zdi jasno. Tako je morda nastala tudi tradicija, da je sam sv. Pavel oznanjeval krščansko vero med južnimi Slovani. O tem pravi Seljan, govoreč o otoku Mljetu (Meleda, Melita): »Ovaj je otok u dogodivštini sv. Pisma poznat: kad je Pavao kao cesarski sužanj iz Jeruzolima u Rim brodio, udari protivni burni vëtar ladju ilirskog otoka Mljeta, gdë se i razbije, a sv. Pavao s mornari jedva uteče na spomenuti otok. Ovdë mu polag nesumnjive svëdočbe (vidi dëla Apostolah poglavje 17 in 18) naši Iliri ne malo ukazaše čovëčanstvo, naloživši bo oğanj, pokrepljivahu sve, koji od dažda i zime oslabljeni biahu. Pri vatri skoči zmija na ruku sv. Pavla, koju kad bez svake rane i štete u vatru baci, povikaše tamošnji stanovnici, da je Bog. U vrëme svoga na ovom otoku bavljenja izlëči mnoge bolestnike. (Dan. Ilir. g. 1839, br. 11.)« (I, 104.)

Zemljepisno teorijo »Ilirov« nam podaja Seljan v »kratkem in površnem pregledu cele Ilirije«, ki obsega prvih sedem strani njegove knjige. Poleg najstarejše Ilirije v ožjem, Ilirije do 2. stoletja po Kr. r. v širjem in Ilirije v obsegu, kakršnega je imela od 2. stoletja dalje (dva Norika, dve Panoniji, Valerija in Savija, Dalmacija, dve Daciji, Mezija in Tracija [1]), imenuje Seljan »Illyricum« v najširjem zmislu: Ilirijo za cesarja Konstantina Velikega, ki da je oddelil od Ilirije dolenjo Mezijo in Tracijo in ji pridal na mesto imenovanih dveh drugih sedem pokrajin (Macedonijo, Tesalijo, Ahajo, dva Epira, Praevallis in Kreto). »Sve ove pokrajine zvale su se jednim imenom »Iliria Velika« (Illyricum Magnum). Ovo je ime nastalo u IV. stolëtju po Isukërstu. U ovom smislu uzimaju Iliriu svi potlašnji pisci, imenito Sextus, Rufus, Auctor Notitiae dignitatum imperii. Zosimus, Jornandes i ini« (2)... »Kluverio (Cluverius) pako proteže Iliriu od Francezke i Brigantinskoga jezera (lacu Brigantino) do černoga mora. Tako uzete Ilirie ove su granice: černo, egejsko i jadransko more. Gërčka, Talianska i Nëmačka zemlja, k tomu Dunav rëka« (2).

»Po padnutju rimskoga carstva uzimaju se pod imenom: Velike

Ilirije sve one države, u kojih Slavjani Iliri — živu, to jest sve države medju jadranskim morem, Dunavom, crnim morem, egejskim morem i Gerčkom. I to je Iliria danas u etnografski-čkom ili rodoslovnem smislu.

U političkom pako smislu děli se danas Iliria polag razlike vladanja: u austriansku⁸⁶, austriansku-ugarsku, tursku i černo-gorsku Iliriu.«(1)

»Saderžava pako u sebi polag najnovie uzetoga geografsčkoga razděljenja i naimenovanja, pokrajine slēdeće: Korušku, Štajersku, Kranjsku, Goricu, Istriu, Dalmaciju, Dubrovnik, Horvatsku, Slavoniu, Medjimurski kotar, Bačku i Banat, Serbiu, Bosnu, Hercegovinu, Cernu goru, Bugarsku, Albanu, Macedoniu i Traciju.

Sve ove pokrajine pod imenom »Velike Ilirije« nazvane, ukupno uzete imadu slēdeće granice: Od sēvera: Salcburžski kotar, nēmačku Štajersku, ostalu Ugarsku, zatim Vlašku i Besarabiu; od juga: more jadransko, Epir ili dolnju Albanu, Tesaliju, egejsko i marmorsko more; od zapada: Tirol, Taliansku zemlju i more jadransko; od istoka: Erdeljsku i Ugarsku zemlju, černo more, kanal carigradski i marmorsko more.«(3)

Seljan prišteva celo Koroško k Iliriji: »Akoprem i ovdě manju jednustranu nēmački (ili ponēmčeni ilirski) narod zauzima, ipak sudismo, da ne bi vrēdno bilo, da krasnu ovu pokrajinu na dvoje razpolovimo, budući da je ona već i u najstaria vrēmena slovenska bila, a drugo i u današnje još doba višebrojno slovenskim narodom je naseljena.«(8)

V pregledu cele Ilirije pravi pisatelj nadalje, da so ilirske pokrajine po većini gorate. Od vseh planin so najviše »Noriške« ali »Slovenske planine«. Najznatnejše pa so in najdalje se raztezajo Dinarske planine, ki »se protežu pod imenom Balkanskih gorah do černoga mora. Vās ovaj gorostasni i gore imenovani planinah lanac, koi se kod jadranskog mora, od Velebita započemši od-tuda do černoga mora, od zapada prama istoku proteže, i ovaku Veliku Iliriu po istoj razlici podnebja u južnu i sēvernu razděljuje, nazivaju někoji zemljopisci, imenito glasoviti Babbi, planine Ilirske, koje naimenovanje i mi ovdě poprimismo, tērseći se, da ih, koliko je moguće, obnarodimo.« (4) Dalje poudarja Seljan ugodni položaj Ilirije, graja družabne, narodnogospodarske in kulturne razmere, govori o podnebjju, plodovitosti in o prebivalstvu ter njega izobrazbi.

Seljanovo delo preveva duh človečnosti, hrepenenja po estetski izobrazbi. »Dokle se daklem u naših učionicah toliko na čudo-

⁸⁶ O mejah avstrijskega kraljestva Ilirije prim. »Čas« VIII. (1914), str. 200—206, v spisu dr. M. Malneriča. — O obsegu Napoleoneve Ilirije prim. »Napoleon i kraljevina Iliria ili naredba o ustrojenju Ilirije. Décret sur l'organisation de l'Illyrie. Historički spomen.« Zagreb 1850 (izdal dr. Ljudevit Gaj), 7.

rednu, estetičku i pravo bogočastnu izobraženost nebude gledalo, koliko se i na umnu gleda, dotle zaista neče moči onaj lépi cvět »č o v ě č n o s t« u našoj domovini naprédka imati. Kod izobraženih narodah neima nikakove revolucije, njima nikakove reformacie ne-trěba. Običaji, zakoni, mněnja i znanosti razvijaju se sama po svojem stupnju naprédka.« (148) Seljan zahteva spoštovanje do duhovnika in učitelja (7), zahteva pravice slovanskemu narodu: »Magjarski narod došavši iz Azie, našao je ovdě već dobro uredjene i upravljane slavjanske kraljevine i děržave, Slavjanska Panonia, slavjanska Velika Moravia, Velika Ungaria (ugorska zemlja, od gorah), slavjanski Illyricum cvatiahu već u ovih stranah prie, nego li magjarski narod slutnju imade, da gđe na světu Europa leži.« (150)

»Što su u Švajcarskoj različni kantoni, to su opet u Ugarskoj varmedje,« katere naj »svaka u svojem jeziku sebe upravlja.« (154) »Mi na pragu onoga vėka stojimo, koi sva nepravedna narodah i pukovah tlaćenja proklinje, koi nikakav boj nedopušta, osim koi je za pravednost i čovėčnost. Na pravednost i čovėčnost oslonjeni gledajmo serčano u budućnost.« (155)

Opisujoč posamezne pokrajine, podaja Seljan njih kratek zgodovinski pregled, popisujoč posamezne kraje, pa omenja njihove najvažnejše zgodovinske dogodke; popisuje naravno bogastvo, narodnogospodarske razmere, izobrazbo, nošnjo; opozarja tudi na krasno naravno lepoto lepih krajev slovanskega juga.

V spisu o ozemlju južnih Slovanov nam je omeniti tudi knjižice, ki je izšla l. 1874 v Parizu z naslovom: *Le Pays yougoslave (Croatie-Serbie), son état physique et politique, sa fonction dans l'économie générale de l'Europe...*⁸⁷

Neznani pisatelj omejuje jugoslovansko ozemlje ali »Jugoslavijo« (»la Yougoslavie«) na ozemlju Hrvatov in Srbov, h katerima pa priključuje tudi ozemlje Slovencev (»la Slovenie«); ne prišteva pa pisatelj k jugoslovanskemu ozemlju bolgarskega ozemlja. Knjižica je pisana v zmislu francoskih političnih tendenc. — Tu nas zanima samo prvi del knjižice, obsegajoč (na 88 straneh) zemljepisne elemente »Jugoslavije«, ki so: 1. položaj na Donavi (Dravi in Savi); 2. položaj ob Jadranskem in 3. položaj ob Egejskem morju; največjega pomena je 4. zveza Podonavja z Jadranskim in Egejskim morjem, katera ima politične predpogoje; brez te zveze more jugoslovansko ozemlje samo vegetirati.

»Jugoslavija je osrednje-južna pokrajina Evrope; tvori jo največja evropska rečna kotlina, kotlina reke Donave. »Jugoslavija« veže tri morja in dežele, ležeče ob njih, veže osrednjo Evropo z južno-zapadno Evropo, deležna na ozemlju, padajočem k Jadranskemu, in na ozemlju, padajočem k Egejskemu morju; — kako da ni pisatelj opazil vrzeli,

⁸⁷ Naj omenim tu še naslov knjige, ki je sam nisem čital: Neugebauer, Südslaven und ihre Länder, Lipsko, Costenoble, 1851.

ker je izpustil bolgarsko ozemlje? — Pisatelj poudarja bogato razvitost in členovitost dalmatinskega obrežja in množico važnih otokov, ležečih pred njim; podaja nam prav lepo sliko važnosti jugoslovanskih rek (Save, Drave, Donave, Morave, Drina, Vardara, Strume i. dr.) in ozemlja, padajočega k Adriji in k Egejskemu morju.

V drugačni zvezi in na drug način nam podaja pregled jugoslovanskega ozemlja A. Budilovič v knjižici: »Obzor oblasti zapadnago i južnago Slavjanstva, so vključenjem červonoruskih, v orografičeskom i gidrografičeskom otnošenjah. S. Petersburg 1886.

Pisatelj meni v predgovoru, da tvorijo zapadne in južne pokrajine slovanskega sveta same po sebi (prirodno) neko celoto. Budilovič nam podaja kratek, a točen pregled 1. gorâ, 2. ravnin in nižin, 3. razvitja morskih bregov in 4. rek ter 5. jezer na slovanskem zapadu in jugu.

Od gorskih sistemov pripadajo slovanskemu jugu: »Balkani« in Alpe, od sistemov ravnin in nižin podonavski in podbalkanski (»pridunajski« in »zabalkanski«) sistem; podonavska nižina obstoji iz a) rumunsko-bolgarske in b) iz ogrske nižine. Rumunsko-bolgarsko ali dolenjedoravsko nižino obdaja amfiteater karpatskih gor na severu in staroplaninskih na jugu (53—54). — Jadransko morje naziva Budilovič tudi Sinje morje; od otokov navaja v Jadranskem morju 48 najvažnejših (z njihovimi skupinami). — Reke pripadajo: črnomorskemu, egejskemu in jadranskemu vodnemu sistemu.

»Liman Dněstrovskij sosědit na zapadě s deltoju Dunaja, etoj sredinnoj žili na teritoriju zapadnih i južnih Slavjan i svjazujuščij razdělajuščij drug od druga.« (84)

Ni težko uvideti, da je tudi ena izmed funkcij avstro-ogrske monarhije, da veže zapadne in južne Slovane. Tudi tega višjega vidika ne smemo izgubiti izpred oči.

Mednarodno pravo in moderna pravna veda.

Dr. Jos. Jeraj.

Svetovna vojska je tekom treh let svojega obstoja že vzbudila nešteto problemov, marsikateri problem pa tudi razvozlala in v jasno luč postavila. Vprašanje mednarodnega razsodišča, ki se je pojavilo 31. oktobra l. 1888 v Parizu, je izraz splošne

želje človeškega srca po trajnem miru. To gibanje je vedno bolj naraščalo, najduhovitejši ljudje so se mu posvetili in slišali so se že zmagoslavni glasovi — moderne Evrope, moderno človeštvo si bo ustvarilo trajni mir z naravnimi, človeškimi sredstvi. Prišlo je do haških konferenc, države naj bi dejansko pokazale, da imajo zmisel za mednarodno pravo — doživeli smo razočaranje. Sledila so še druga razočaranja in nazadnje največje — svetovna vojska, največje zlo, kar obstoji svet. Moderni človek in moderna veda sta doživela najhujši poraz. Popraviti bosta morala svoje svetovno naziranje, zateči se nazaj k »srednjeveški temi« sholastične vede.

Dr. Jos. Srebrnič je v razpravi »Respublica christiana« (Čas XI., str. 145—176) historično dokazal, da je institucija mednarodnega razsodišča mogoča le s sodelovanjem svete Cerkve. Države in pacifisti tako uredbo odklanjajo, odtod izhaja ves neuspeh.

Mirovno gibanje je imelo dosedaj čisto poseben značaj. Udeleževale so se ga osebe, ki so že davno zatajile vsa krščanska načela v javnem življenju. Večina je bila prešinjena od novodobne pozitivistične filozofije. Zavrgli so krščanske dogme. Dogme pa so neločljivo spojene z nravnimi pravci. Verskemu polomu je dosedaj še vedno sledil v zgodovini človeštva tudi nravni polom. To dejstvo je uveljavilo svojo neizogibno logiko tudi v mirovnem prizadevanju našega časa.

V pravni vedi je nastopil svojo dobo takozvani pravni pozitivizem. Ime ima ta moderna veda odtod, ker priznava le pozitivno, dano pravo. Naravnega prava, naravnega zakona v zmislu krščanske etike ne pozna. Če govori o njem, ga umeva le v zmislu Hobbesa in Rousseaua. Pojem teh dveh možev o naravnem pravu je pa bistveno različen od katoliškega. Predstavlja sta si pod tem pojmom tisto naravno stanje človeštva, ko je živel človek popolnoma svobodno in prosto v preprostih prvotnih razmerah. Iz te podmene sta izvedla naravno pravo, ki je pa po svojem bistvu prevratno in državi nevarno.

Po katoliški etiki obstoji poleg cerkvenega in državnega prava še drugo, višje, naravno pravo, kateremu je vsako drugo človeško in božje pravo podrejeno. Vse človeštvo se mora ravnati po pravcu naravnih postav in nobena oblast nima pravice razglasiti postavo, ki bi bila naravnemu zakonu nasprotna. Veže v vesti vsakega človeka, najomikanejšega Evropca prav tako

kakor najbolj zaostalega Afrikanca. Umor, rop in tatvina so po naravnem zakonu prepovedana dejanja in nobeno človeško pravo ne more storiti, da bi bila dovoljena.

Pravo in nravnost sta po katoliškem naziranju med seboj neločljivo zvezana. Starorimsko pravo in sholastika natančno povdarjata stališče prava (izhajajočega od pristojne oblasti) do pravega (pravičnega) v nravnem pomenu. V institucijah cesarja Justinijana beremo: »Jurisprudentia est iusti atque iniusti scientia.«¹ Gratian povdarja: »Ius est dictum, quia iustum est.«² in sv. Tomaž Akvinski: »Jus est obiectum iustitiae.«³ Iz tega sledi, da je le tisto pravo v resnici pravo, ki je tudi pravično. Moderni pozitivizem v pravni vedi pa trdi, da sta pravo in nravnost dva različna pojma. Kot pravo (zakon) se lahko uveljavi tudi to, kar je zoper nravnost. Pravo je po mnenju pozitivistov vsota pravnih določb (norm), ki urejujejo zunanje pravne razmere ljudi, živečih v eni skupini. Zakon pa je ustavno izdana in proglašena ustavna določba. Ta načela morajo, dosledno izvedena, v teoriji privedi do bankrota vse pravne vede, posebno mednarodnega prava, v praksi pa do najhujše tiranije.

Žalosten dokaz za to dejstvo je skrajna zmedenost v pravni vedi med novejšimi pravniki. Z nečuveno smelostjo trdijo ti »znanstveniki«, da se morajo izpolnjevati tudi nravno slabe pravne določbe, če to zahteva država. Zanikujejo sploh vsako objektivno nravnost in so napravili državo za stvariteljico morale. Macchiavelli je zvezda-vodnica vsem tem državnopravnim znanstvenikom. Nešteto državnikov širom sveta ima za svoje pristaše. Macchiavelistične ideje, ki sta jih na novo poživila posebno nemški general F. pl. Bernhardt⁴ in Treitschke,⁵ so rodile obilno sadu tudi med vojsko. Vojska je že marsikoga izučila, a večina sedanjih državnikov in državnopravnih znanstvenikov se še do sedanjega trenutka ni ničesar naučila. V najnovejšem času so izšle brošure in knjige državnopravne vsebine, ki to žalostno resnico potrjujejo. Ker zanikujejo naravni zakon kot podlago vsemu pravnemu redu, so s tem izpodkopali

¹ I. 1, § 1.

² Dist. 1, c. 2.

³ S. theol., 2, 2, qu. 90, art. 4.

⁴ Deutschland und der nächste Krieg, 1912.

⁵ Politik. Herausgegeben von M. Cornicelius, I.² (1899), 89, 91.

tla tudi mednarodnemu pravu, ki naj bi bilo temelj trajnega miru.

Eltzbacher, profesor na trgovski šoli v Berlinu, trdi: »Mednarodno pravo je vse, kar se za to ustvari ali siloma uvede; in če se pozneje nasprotno uvede ali izsili, je potem prav tisto tudi mednarodno pravo.«⁶ Torej: pravica je moč. Država lahko posili državo, narod drugi narod, stranka drugo stranko. Kdor ima moč, ima po tem načelu tudi pravico do vsega. Revolucija je dovoljena in če zmagaja, ustvari v državi novo pravo. »Včasih nastane nepisano pravo tudi nenadoma, po revoluciji, ko se premakne razmerje moči, povzroči to v kratkem času, da nastane tudi novo pravo.«⁷

Državnopravna izvajanja Eltzbacherjeva so le ponesrečen znanstveni poizkus, ki bi z njim rad utemeljil mednarodne kršitve pravice in grozodejstva vojske z novim mednarodnim pravom. Prava veda bi morala krvoločnosti vojske obsoditi, a moderni, brezmiselni duh jih opravičuje, jim skuša dati celo pravno podlago. Kaj naj še Nemci kričijo zoper angleško izstradalno vojsko, saj jim po svojih znanstvenikih sami ponujajo nož! In kaj naj rečemo o nemških podmorskih čolnih, bombardiranju nezavarovanih mest, morjenju žen in nedolžnih otrok?

Enako razlaga mednarodno pravo C. Kaufmann.⁸ Po njegovih izvajanjih ima »državnopravno pogodbeno pravo mejo v koristih (interesih) države« (182). »Zmagoslavna vojska je preizkušnja pravne misli, zadnja norma, ki naj odloči, katera država ima prav« (153). »Zmagoslavna vojska je socialni ideal... V vojski se razodene država po svojem pravem bistvu, vojska je njen največji proizvod« (146). Taki nazori o mednarodnem pravu so v zasmeh vsemu prizadevanju za mir, dosledno morajo uničiti vse pravice manjšin in povzročiti vojsko močnejšega zoper slabejšega.

Teh rezultatov so se nekateri ustrašili in so svoje trditve omilili. Ostali so še sicer pri glavnem načelu pozitivistov, da je volja države počelo in vzrok vsega prava, torej tudi mednarodnega (G. Jellinek, F. pl. Liszt, H. Triepel, P. Heilborn,

⁶ Totes und lebendiges Völkerrecht, 1916.

⁷ Ravnotam.

⁸ Das Wesen des Völkerrechts und die Clausula rebus sic stantibus, 1911, 153, 146.

P. Schoen, F. Berolzheimer), dostavljajo pa, da je država odvisna od višjih načel in norm.

P. Schoen,⁹ ki je odločen pristaš modernega pravnega pozitivizma, piše: »Prepričanje (držav), da so mednarodne določbe pravično in pravo merilo za mednarodno življenje ... povzroča, da se države dogovorjenih obveznosti ne razbremenijo (otresejo). Mednarodne določbe so torej 'pravične' brez ozira na državno priznanje, še preden jih država za take prizna.« Jellinek¹⁰ izjavlja: »Če država brez prisilnega vzroka prekrši pogodbo, stori materialno in formalno krivico. Materialno krivico stori, ker nasprotuje s takim činom potrebnim, že po naravi države danim ciljem.« So torej pravni zakoni, ki izhajajo iz samega bistva države. F. pl. Holtzendorff¹¹ izrecno zanikuje naravno pravo, vendar kljub temu govori »o temeljnih načelih pravičnosti in obveznosti«, ki »izhajajo iz potrebe, trajne in splošne prometne zveze narodov«. Kaj so ta temeljna načela? Kako naj prepovedo državam, da ne kršijo pogodbe, spoštujejo pravico in ne začenjajo krivičnih vojsk? Le tedaj zmorejo to, če imajo veljavo prava, tako da ustvarjajo pravico in krivico. Tedaj pa ta temeljna načela ne zajemajo svoje avtoritete iz volje držav, temveč od višjega npravnega reda, od naravnega zakona. Samo dvojno je mogoče: če se zgodi, da države kršijo mednarodna načela pravice, mora ali obstojati od države popolnoma neodvisno mednarodno pravo, ali pa so tista načela samo prevara. V najboljšem slučaju bi bile samo prazne ideje in ideali, za katerimi naj samo stremimo, sicer pa bi bila brez vse stvarne podlage in brezpomembna.¹² Kdor hoče dati mednarodnemu pravu trdni temelj, ta je prisiljen priznati naravni zakon, naravno pravo, ki je neodvisno od vsake državne avtoritete. Šele če prizna naravni zakon za podlago mednarodnemu pravu, pride na realna tla. Drugače visi ves pravni sestav v zraku in se sam sebe z lastnimi protislovji uničuje.

Doslednosti v načelih manjka vsem pozitivističnim državnopravnim sestavom. Postavljajo brezmiselna načela, a ko vi-

⁹ Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie, VIII. 1914/15, 301.

¹⁰ Staatsverträge 49.

¹¹ Handbuch des Völkerrechts, I. 1885, 86.

¹² Zeitschrift f. kath. Theologie, IV. 1917, 721. — Jos. Donat, Die Grundlagen des Völkerrechts.

dijo njih usodepolne posledice, iščejo izhoda iz labirinta in se zamotavajo v vedno hujša protislovja. Že v teoriji ne morejo svojega sestava logično izvesti, a v praksi pa dožive popoln polom, kakor hitro se v mednarodnem življenju dejansko po njem ravna. Ali ni to nov dokaz za njegovo zmotnost?

Zateči se bodo morali nazaj h krščanskim načelom, ki so načela zdrave pameti, razodevajoče se v vesti vseh narodov. Po teh načelih biva naravno pravo, ki določuje vse človeško dejanje in nehanje na tem svetu v bistvenih odnošajih. To je torej naravni pravni red, ki ima svoj temelj v človeški naravi, kot razumnem bitju, svoj izvor v Bogu-stvarniku in svojega glasnika-razlagalca v človeški pameti. Vsak človek ima po tem pravu že po naravi pravico do svobode in življenja, časti in lastnine; zatiranje, škovanje, rop in umor so vedno in povsod krivična dejanja, pravitako v življenju poedinca kakor v življenju narodov. Božji pravni red je podlaga, na kateri sloni vse človeško, državno in mednarodno zakonodavstvo; ki le razlaga, izpopolnjuje in utrjuje naravni pravni red; ves pravni red pa temelji na skupnem naravnem zakonu, ki zahteva pokorščino državnim postavam in verno zvestobo pogodbam. Tako sloni vse mednarodno pravo na nepremakljivem temelju božje avtoritete in sankcije.

Na temelju naravnega pravnega reda so že sholastiki začeli graditi ogrodje mednarodnega prava. Že sv. Tomaž Akvinski je razpravljal o velepomembnem vprašanju, ali je vojska kdaj opravičena. Znameniti pravniki so bili razen Tomaža Franciscus Victoria (*Relectiones theol. de iure belli*), Molina in veliki Suarez. Če je protestantom Hugo Grotius ustanovitelj mednarodne pravne vede, delajo krivico sholastikom, ki so že davno pred njim razpravljali o mednarodno pravnih vprašanjih. Takšne podmene se razlagajo iz žalostnega dejstva, da večina pravnikov sploh ni poznala neizmernih zakladov, ki jih nudi sholastika pravni vedi. V najnovejšem času se je obrnilo v tem oziru malo na boljše. Že R. Ihering¹³ je obžaloval, da so ga tako pozno opozorili na Tomaža, »zakaj ta veliki duh je realistično-praktični in družabni kakor tudi zgodovinski pomen npravnosti popolnoma pravilno spoznal« in po njegovem mnenju ni mogoče oprostiti modernih očitka nevednosti, da so »zamudili izrabiti

¹³ R. Ihering, *Der Zweck im Recht*², II. 1886, str. 161.

globoke misli tega moža«. Enako hvali znameniti profesor na pravni fakulteti v Berlinu, J. Kohler, izredne zasluge katoliških bogoslovcev za pravno vedo. V spisu »Moderne Probleme« in še bolj v drugi izdaji svoje knjige »Lehrbuch der Rechtsphilosophie²« (1917) se mnogo ozira na Tomaža, Molina, Suarezja in druge sholastike. V svoji najnovejši razpravi »Die spanischen Naturrechtslehrer des 16. und 17. Jahrhunderts«¹⁴ proučuje nauk španskih sholastikov o naravnem pravu. Ne more prehlaliti njihove genialnosti, s katero so razpravljali o naravnem zakonu, in z vso odločnostjo zavrača napade nekaterih znanstvenikov na sholastično metodo. »O tem se more samo reči, da jih je ravno sholastična metoda dovedla do velikih uspehov in da nosi na sebi prav vsled tega, ker njihova filozofija na Bogu sloni, nrauni, zemeljsko-nadzemeljski znak.«

Te izjave zastopnikov moderne pravne vede jasno kažejo, da se pozitivistična filozofija vedno bolj zaveda nedostatkov in nezmožnosti svojega pravnega sestava. Svetovna vojska je vnovič dokazala, da je ves pravni red in posebno še mednarodno pravo brez Boga in brez načelnega pripoznanja naravnega zakona nemožne in vsi prazni poskusi v tem pogledu varljivi. Globokejši misleci so že to uvideli. Tudi moderni pravni vedi bi močno koristil stari rek: *Sapientiam antiquorum exquiret sapiens* — moder mož ne zanemarija modrosti starih. Moderna pravna veda naj poišče zvezo z znanstvenimi sporočili krščanske pravne filozofije. To je najboljša pot do spoznanja resnice!

¹⁴ Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie, X. 1917, 235 et squ.

Razprava o samoodločbi narodov.

Raziskava.

Izrekla se je želja, da bi se filozofično določil pravi pomen tiste čudovite besede, ki je sredi svetovne vojske butnila na dan, ki jo vsak po svoje umeva, a ki je nihče ne more več prezreti — besede o samoodločbi narodov.

S takimi besedami se časih prava čuda gode. Že Francoz Le

Bon je v zajemljivem delu »Psihologija množic« opozoril na to.¹ Množicam so besede podobe. Množica misli v podobah. Moč podob je pa v čuvstvih, ki jih vzbujajo. Ni treba, da bi bil pomen kake besede jasen in določen; ni treba, da bi bil logičen; celo to ni treba, da bi bil resničen. Da se le beseda druži z neko veliko, četudi nejasno predstavo, ki vzbuja močna čuvstva! Mnogokrat imajo prav besede, ki je njih pomen čudno nedoločen, največjo moč. Pomen besed »demokracija, svoboda, enakost«, pravi Le Bon, je tako nedoločen, da bi bilo treba celih knjig, če bi jih hotel kdo natančno razjasniti, in vendar je njih moč tako čarovna, kakor da obsega rešitev vseh vprašanj. To je radi tega, ker so take besede izraz velikih nezavestnih želj in nad. Najsilnejši vpliv imajo tiste besede, ki so prav toliko določene in prav toliko nedoločene, da si vsak lahko z njimi obeta, kar mu je najlepšega in najdražjega.

Taka čarovna beseda je tudi beseda »samoodločba narodov«. Ne, da bi ne imela resnične vsebine. A narodi malo razmišljajo o tej vsebini, njim je ta beseda le izraz za globoke težnje po svobodi in pravici. Zato je tudi pravzaprav manjšega pomena, kateri je pravi nje zmisel, če so le te težnje npravno upravičene. Tako so n. pr. težnje po svobodni jugoslovanski državi lahko upravičene, naj si bo načelo o samoodločbi pravo ali ne!

Seveda ni mogoče tajiti, da take besede, porojene iz upravičenih teženj, napak umevane, lahko provzročijo zmotne težnje, ki z npravnostjo in pravičnostjo niso v soglasju. Zato je vendarle prav, da se jim določi pravi pomen.

Razprava o samoodločbi narodov je torej potrebna. Ker pa vprašanje ni lahko, zato bodi bolj raziskava (enketa). Vsak, ki je resno razmišljal o načelu samoodločbe, naj pove svojo misel, iz borbe misli naj izide resnica in pravica!

I.

Josip Podlipnik.

V članku »Zamujeni trenutki« (»Čas« XII, 1918, str. 27) je zapisal dr. Srebrnič znamenite besede: »Lastno neodvisno narodno življenje (je) postulat narave in pravičnosti, ki ga zastopa sedaj ves kulturni svet s papežem na čelu.« Ta izjava me je nagnila, da sem napisal te vrste o samoodločbi narodov. Ako ima namreč načelo o samoodločbi pravni temelj (pravni naslov, Rechtstitel), zakaj se ne pojasni? Ali ni prav ta nejasnost mnogo kriva sedanje naše zmede? Zdi se mi, da bi mogla zlasti okrožnica Leona XIII. »Libertas« (20. junija 1888) podati vodilnih migljajev. Moj poskus se snuje na tej okrožnici.

Leon XIII. je postavil v okrožnici »Libertas« ta načela krščanske filozofije o osnovi držav:

¹ Psychologie des foules. Na nemško po 12. franc. izdaji prevedel R. Eisler: Psychologie der Massen von Gustave Le Bon. Leipzig 1908. Prim. str. 38—47, 70—76.

Kjer vlada zatira svobodo, ... je dovoljeno težiti po drugačni vladavini, kjer bi bila prava svoboda.

Dovoljeno je tudi samo po sebi, težiti za demokratično vladavino, seveda legalno, brez krivice nasproti komurkoli. Cerkev ne zameta nobene vladavine, če je le po svoji naravi sposobna skrbeti za socialno blaginjo.

Tudi tega Cerkev ne obsoja, če kak narod noče nikomur služiti, ne tujcu, ne samodržcu, če je le to brez krivice mogoče. Isto treba reči o zahtevah samouprave, ki so v soglasju z naravnim in božjim pravom. Cerkev je vedno z ljubeznijo pospeševala državljansko svobodo, o čemer priča zlasti zgodovina italijanskih mest, ki so dosegla blaginjo, bogastvo in slavno ime »municipali iure«, s svobodno meščansko samoupravo, tedaj, ko ni nihče oviral blagovitega vpliva Cerkve na vse državljansko življenje.

Premišljeval sem ta načela krščanske filozofije in našel sem v njih tudi samoodločbo narodov. Ta načela pa niso drugega kakor načela naravnega prava. Samoodločba narodov torej res temelji na naravnem pravu. Če naj to po svoje pojasnim, bi takole dejal:

Ljudje se družijo v države, da se s skupnimi močmi branijo krivic in nasilja. »Nič ni tako nesložnega po strasteh in tako družabnega po naravi, kakor je človeški rod,« je dejal tako resnično sv. Avguštin v knjigi o državi božji (*De civ. Dei*, 12, c. 27). Zato je red in mir, ki brez njega ni mogoče blagovito in kulturno življenje, prvi, pravi in naravni smoter države. Kjer ni varstva pravic, tam je izgrešila država svoj prvi smoter.

Moderne države so pa potegnile v svoje področje še mnogo drugih nalog. Na splošno nobena panoga človeške kulture ni več prosta državnega vpliva. Pospeševati kulturo, to, lahko rečemo, je drugotni namen modernih držav. S tem se pa večajo tudi bremena, ki jih moderna država naklada državljanom. Čim več nalog si pa prisvoja država in čim več bremen naklada, tem težje je osrednji vladi po pravici deliti dobrine in bremena, tem lažje se vrine v upravo enostranost in krivičnost, tem lažje zavlada sistem protekcije in korupcije. Te razmere postanejo neznosne, če je en narod neprimerno deležen vseh kulturnih vrednot, drugi pa nosijo ista ali še višja bremena, a nimajo niti varstva preprostih in prvotnih naravnih pravic. Kdo bo mogel odrekati takim narodom naravno pravico, da zahtevajo tako obliko vlade, ki jim bo ščitila te pravice?

Gotovo ima vsak narod, kakor vsak posameznik naravno pravico, da svobodno živi in se razvija in da mu nihče ne krati pravične posesti. Taka pravična posest je pa narodni jezik, narodna kultura, narodova zemlja. Ako torej živi v državi več narodov in močnejši sistematično, po načrtu, z zakonodajo, državno upravo in kapitalom druge zatira in uničuje, je jasno, da imajo tlačeni in zatirani narodi pravico samoobrambe, kakor imajo pravico do samoohrane. Še jasnejše je to, če je napadajoči narod že del svojega načrta izvršil in če svoje napadalne in uničevalne nakane javno oznanja, kakor se to dandanes

ponekod godi. Če se pa tudi vlada usluži močnejšemu narodu v boju zoper druge, tedaj je jasno, da tudi vlada krši naravne pravice drugih narodov in zato imajo le-ti naravno pravico zahtevati tako vlado, ki bo pravična vsem. Kjer pa take vlade ni pričakovati, ker se je gospodujoči narod polastil že tudi vladne oblasti, tam imajo narodi pravico zahtevati samoupravo, in če je resnična samouprava možna le v svoji državi, tudi svojo državo.

Neodvisno narodovo življenje v svobodni državi je torej res postulat narave in pravičnosti. Mogoče, da tega postulata kdaj ni bilo ali da vsaj ni bil tako nujen. Toda dandanes je to nujna zahteva narodov in njih življenjski pogoj.

To nujnost je rodil nestrpni nacionalizem. Nestrpni nacionalizem prilašča nekaterim narodom pravico, naj bodo »Herrenvolk«, gospodujoči narodi, a drugi naj jim rabotajo. Gospodujoči narod naj ima vse pravice, drugi nobenih. En narod naj na stroške drugih gospoduje, si osvaja vse kulturne dobrine, bogati; drugi naj hlapčujejo, siromačijo in umirajo. To je pa proti temeljnim načelom držav. *Justitia fundamentum regnorum*. Če je država mnogonarodna s skupno upravo, ni mogoče tako gospostvo enega naroda, ne da bi se kršile naravne pravice drugih narodov.

Greh zoper naravni zakon je in barbarizem, siliti narode v podložništvo, a jim odrekati naravne pravice!

Kdaj pa so narodi prikrajšani v svojih naravnih pravicah, to narodi sami najbolje čutijo in vedo. Sami tudi najbolje vedo, v kakšni obliki bi država svoj namen najbolje dosegala — brez oškodovanja drugih narodov. Zato je samoodločba narodov popolnoma v zmislu naravnega prava. Ves kulturni svet priznava vsakemu posamezniku naravno pravico do osebne svobode, da sam, kakor ve in more, skrbi za svojo blaginjo, zakaj bi odrekli to pravico narodom? Pod tujo vlado tlačeni narodi se ne morejo primerjati z delavci in posli, ki so vsled ubožnosti prisiljeni živeti v odvisnosti od drugih. Zakaj tem se ne krati svoboda in nobena naravna pravica; svobodno jim je pustiti službo in si urediti življenje, kakor znajo in hočejo. Dajte torej tudi narodom to svobodo. Če vam bodo svobodno služili, bomo radi priznali, da se jim ne godi nobena krivica! Krivica je pa, nasiloma jih držati v hlapčestvu, ko z vso dušo hrepene po svobodi!

Če se pa prizna samoodločba narodov, je treba priznati tudi mednarodna razsodišča. Le tedaj bi bilo mogoče ustanoviti trajen mir in pravni red na svetu. Zgodovina človeštva izpričuje, da je na svetu vedno kaj nasilnih in pohlepkih ljudi, ki ne puste drugih v miru in ne priznavajo človeških pravic. Te treba s silo brzdati in krotiti. Nasilnike in zločince po posameznih državah krotiti, je naloga vsake države posebej. Krotiti pa nasilne in zločinske narode in države, to naj bi bila naloga mednarodnega razsodišča.

Avktoritete in uspeha mednarodnega razsodišča bi pa nič bolj ne povzdignilo kakor to, če bi priznali na razsodišču prvenstvo poveljarju katoliške Cerkve.

Ako prizna človeštvo samoodločbo narodov in mednarodno razsodišče, bo to za kulturo in pravni red na zemlji početek nove lepše dobe.

To je moja misel, drugi naj povedo svojo!

II.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Prijatelj Podlipnik je s tako krepkimi potezami očrtal, kaj hoče samoodločba narodov, da po mojem mnenju ne preostaja več kaj prida drugega, kakor določiti tem mislim znanstvene kalupe, to se pravi, razstaviti jih v posamezne prvine, dati jim znanstven izraz in opredeliti jih nasproti zmotam in dvomom.

1.

Če naj vprašanje o samoodločbi narodov logično rešujemo, moramo najprej besedo umeti.

Beseda samoodločba pravi, da kdo sam odločuje, da se sam odloči. O čem? Tega beseda ne pove določno. Umeje se lahko tako, da sam o sebi, o svoji usodi, o vseh svojih rečeh in zadevah, lahko je pa krog samoodločbe tudi omejen.

Tako je neka samoodločba, ki jo priznava avstrijskim narodom § 19. državnih osnovnih zakonov: »Vsi narodi v državi so enako-pravni in vsak ima nedotakljivo pravico, da čuva in goji svojo narodnost in svoj jezik.« Seveda je ostal ta paragraf le na papirju. Dejali so, da je »okvirni zakon«, ki ga morajo posebni izvršilni zakoni natančneje določiti. Ti izvršilni zakoni pa niso nikdar izšli in tako je ostala tudi ta samoodločba le videz. Fr. Podgornik je v nekdanjem »Slovanskem svetu« z veliko zgovornostjo zahteval, da bi se ustanovile »narodne kurije«, v katerih bi vsak narod sam odločeval o svojih narodnih vprašanjih. Tudi to bi bila pravica neke samoodločbe, važna zlasti za narodne manjšine. Vendar se je po mislih drugih Podgornik motil o pomenu takih kurij. Njemu je bilo narodno vprašanje vprašanje jezika po šolah in uradih. O takih rečeh bi narodne kurije lahko odločevale. Toda v resnici sega narodno vprašanje mnogo dalje in globlje. Kaj pomaga narodu jezik, če ga pa tujec gospodarsko podjarmi ali celo uniči? Narodno vprašanje ni samo jezikovno vprašanje, ampak je splošno kulturno in zlasti tudi gospodarsko vprašanje. Narod se ne more svobodno razvijati, če ni tudi gospodarsko samosvoj. V dejanskih razmerah je lahko vsaka cesta kos narodnega vprašanja.

Najmanj, kar mora zahtevati manjšinski narod v večnarodni državi, če hoče razvijati svojo narodno bitnost, pravijo ti, je avtonomija, self-government, resnična samouprava. To je že samoodločba višje vrste. Ta avtonomija se mora raztezati na vse narodovo življenje: narodno v ožjem pomenu, a obenem tudi politično,

socialno, gospodarsko. Taka bi bila »Združena Slovenija«, kakor so sanjali o njej Slovenci l. 1848. Samo, da bi morala biti avtonomija še večja, kot je pa n. pr. sedanja avtonomija dežel, kjer tisto dvojstvo deželne vlade in deželne uprave (»Doppelgeleise« so nazvali Nemci ta neokretni ustavni ustroj) le ovira krepek razmah upravnih sil.

Toda, pravijo zopet drugi, mali narodi tudi s tako avtonomijo nimajo bodočnosti. Deloma zato ne, ker imajo v sebi premalo sil (pre-malo ozemlja in kapitala za gospodarski razvoj, premalo števila za samostojen kulturni napredek), deloma pa zato ne, ker je premoč vedno le v osrednji vladi in ta v dejanskih razmerah navadno ni nad-narodna, ampak pod nadoblastjo enega, drugim sovražnega naroda. Zato je naravno, da mali narodi iščejo zveze s sorodnimi narodi, tembolj če so jim po krvi in jeziku tako blizu, da so bili ali da lahko postanejo ali da so že pravzaprav z njimi en narod. Naravno je pa tudi, da teže v zvezi z njimi po svoji samostojni državno-sti, zlasti, če imajo tako državnost že drugi narodi in jo s kruto sebičnostjo drugim na kvar izrabljajo. To je zopet samoodločba, a še višje vrste. Tako samostojno državnost v habsburški monarhiji zahtevajo Jugoslovani z majniško deklaracijo. Imeli so jo Čehi, imajo jo Ogrri, obetajo jo Poljakom. Jugoslovani mislijo, da imajo tudi oni pravic do nje. Taka jugoslovanska država, pravijo Jugoslovani, ne bi bila zanikanje monarhije, kakor ni dualizem zanikanje monarhije, temveč le preosnova monarhije, kakor je bil dualizem taka preosnova. Mislijo pa, da bi bila mnogo pravičnejša in mnogo srečnejša preosnova, kot je pa bil dualizem. Zakaj dualizem je hotel, kakor je zgodovinsko dognano, hegemonijo dveh narodov in tlačanstvo vseh drugih, ta preosnova pa hoče le svobodo vseh.

Mogoče je pa samoodločbo še tako umeti, da naj se narodi tudi sami svobodno odločijo, ali še sploh hočejo biti v tej ali oni državni zvezi, ali ne. Tako samoodločbo narodov je proglasila ruska revolucija, tako oznanja tudi Wilson.² To je pravica popolne samoodločbe.

Kaj naj torej sodimo o samoodločbi narodov? Vsako avtonomijo in torej samoodločbo si upajo dandanes narodom odrekati le še najskrajnejši »mononacionalisti«, ljudje Nietzschejevih načel, ki laste sebi in svojemu narodu vse pravice, drugim pa nobenih. Tem ljudem je moč

² Mir ne bo trajen in tudi ne zasluži, da bi bil trajen, če ne prodre načelo, da morajo vlade izvajati svojo oblast iz pristajanja narodov samih, in da vsakemu narodu, velikemu ali majhnemu, gre pravica, brez pretenj in groženj določiti si vladavino in smeri svojega narodnega razvoja. (Wilson, 22. febr. 1917.) »Zahtevamo, naj se svet tako uredi, da bo vsak miroljuben narod, ki želi imeti svoje lastne uredbe in živeti s svojim lastnim življenjem, varen pred vsakim nasiljem in napadom.« (Isti, 8. jan. 1918.) »Narodom je treba vladati samo z njih lastnim privoljenjem. Samoodločba narodov ni fraza, marveč načelo.« (Isti, 12. febr. 1918.) V prvih dveh izjavah bi se mogla beseda »narod« umeti v pomenu = natio = narod v političnem zmislu = država, v zadnji težko. Sicer se je pa Wilson izrečno izjavil za jugoslovansko državo v zmislu tega načela. Še določneje je pa izrazila ruska revolucija, da misli z besedo »narodi« tudi narode v etniškem pomenu.

pravica. Ker je s takimi »nadjudmi« zastonj govoriti o resnici in pravi-
vici, drugi pa priznavajo, da se narodom mora dati neka avtonomija,
zato se lahko omejimo na vprašanje, ali pristoji narodom tudi popolna
samoodločba ali vsaj svoja državnost?

2.

Že dr. Mahnič je poudarjal samoodločbo narodov. »Prostost naro-
dovo« — tako je pisal v »Rimskem Katoliku«³ — »moramo ravno tako
spoštovati kakor prostost posameznega človeka. Nedotakljivo in sveto
je vsakega človeka pravo, da določuje o samem sebi... Tako je tudi z narodi.« Seveda dr. Mahniču ne eno, ne drugo pravo
ni absolutno. In prav tu je težava, določiti samoodločbi narodov ob-
seg in meje. Ko govori Leon XIII. o svobodnih težnjah narodov, jih
priznava, a vedno z dostavkom: če jih je mogoče doseči »brez krivice
nasproti komurkoli«. Tudi dr. Srebrnič, ki ga navaja prijatelj Pod-
lipnik, govori sicer o lastnem, neodvisnem narodnem življenju kot
»postulatu narave in pravičnosti«, a zopet dostavlja: »seveda stojimo
na stališču, da se vrši vse legitimnim potom.«⁵ Kdaj se nikomur ne
godi krivica in katera pot je legitimna?

Jasnost zahteva, da ločimo dvoje: pravico samoodločbe
in način, kako more narod to pravico uveljaviti. Časih res da ta
ločitev ni potrebna, ker ne dela vprašanje samoodločbe nobene težave.
Dva taka slučaja je navedel prof. dr. J. v »Slovincu« (18. febr.) Prvi
slučaj je, če je narod že prost in samostojen. Tak narod kajpada svo-
bodno odločuje sam o sebi; svobodno si ustvarja ustavo in svobodno
se lahko druži z drugimi narodi v nove države. Ta svoboda je lahko
prvotna, lahko je pa tudi izšla iz kakega prevrata. Tako je vrnila
ruska revolucija narodom prvotno prostost in jim s tem dala popolno
samoodločbo, da si lahko ustanove vsak svojo državo ali pa združijo
medseboj v državne zveze. Drug slučaj poznamo iz zgodovine. Fev-
dalno razmerje med vladarji in podložniki je bilo razmerje zvestobe.
Če se je vladar izneveril podložnikom, so smeli tudi podložniki zve-
stobo odpovedati. Časih so ta pogoj izrecno v ustavi zabeležili. Tako
je vsebovala ta pogoj angleška Magna charta iz l. 1215, tako tudi zlata
bula Andreja III. iz l. 1222 za Ogre. Tu je bila samoodločba sicer le
pogojna, a določna in jasna.

Ni pa vprašanje tako preprosto, če je narod že z drugimi narodi
združen v državno zvezo in sicer brez takega pogoja. Tu je pač prvo
vprašanje, kakšna samoodločba pristoji takemu narodu?

1. V dobi italijanskega in nemškega edinjenja (1870) so ugledni
pravniki postavili takozvano »narodnostno načelo«, ki ima
po njem bolj ali manj vsak narod pravico do svoje državnosti. Tako

³ R. K. VII (1895) str. 57. Prim. »Več lučil« Iz »Rimskega Katolika«
izbrani spisi, (1912) 177.

⁴ Tako v navedeni okrožnici »Libertas«: »sine iniuria cuiusquam«, »si
modo fieri incolumi iustitia queat«, »salva tamen doctrina catholica de ortu
atque administratione publicae potestatis«.

⁵ »Čas« XII (1918) 27.

na Nemškem Dahlman, Mohl, Bluntschli, v Italiji pa Mancini. Mancini je učil, da je ideja-matica državnopravne vede narodnost; prvo načelo je, da naj tvori vsak narod svojo državo; večnarodne države so neupravičene. Bluntschli je priznaval vsakemu narodu pravico do svoje države, če je tega zmožen, to je, če je zaveden, če čuti tako potrebo in če ima moč. Dokaz: Namen človeštva se ne more izpolniti, če narodi, ki iz njih človeštvo sestoji, ne morejo izpolniti svoje naloge. Kakor je pa dejal Bismarck, morajo narodi, da morejo živeti, svobodno »dihati in gibati ude«. Zato je »sveta pravica narodov, da se svobodno razvijajo in si tvorijo organe, ki se po njih more javljati njih celokupno življenje«. Brez svoje države pa to ni mogoče. Tudi Mohl je učil, da ima na splošno vsak narod pravico do svoje države. Vendar ima pa tudi vsaka država pravico do »naravnih mej«. Če bi bila n. pr. Rena naravna meja Francije, bi le-ta imela pravico segati do Rene.⁶ Ta pravica torej omejuje narodno samoodločbo. Uprl se je pa tej teoriji zlasti znani sociolog Gumplowicz.

Gumplowicz pravi najprej, da je tako naziranje nezgodovinsko. Mnogonarodne države so vedno bile in samo enonarodnih pravzaprav sploh ni. Države se skušajo vedno povečavati, ljudje se selijo iz kraja v kraj in tako se narodne meje redkokdaj krijejo z državnimi. Komaj se je Italija po narodnostnem načelu zedinila, si je že začela po Afriki in drugod osvajati tujo zemljo. Zedinjena Nemčija pravtako. Na narodnostno načelo se države samo takrat sklicujejo, kadar jim kaže kaj dobička, nikoli pa v imenu tega načela nobene dežele ne vrnejo.

To bi bila seveda le dejstva. Vprašanje je pa pravno. Zato Gumplowicz dokazuje, da je taka teorija tudi nesociološka. Država in narodnost, pravi, sta dva različna pojava. Država je organizacija gospostva in gospodarstva, zato je navezana na določeno ozemlje in določene meje, v katerih gospoduje, gospodari in se brani. Narodnost je pa kulturna, duhovna skupnost, ki, kakor religija, svobodno prehaja čez politične meje in je ne more omejiti noben prostor. Tvorba držav se vrši torej tudi še po drugih vidikih, ne samo po narodnostnem. Če bi hoteli popravljati politične meje po izpremenljivih mejah narodnosti, bi bile politične in gospodarske razmere brez vsake stalnosti. Zgolj enonarodne države so utopija.

Izkušnja pa tudi uči, nadaljuje Gumplowicz, da mnogonarodne države lahko prav dobro uspevajo. Najsvobodnejša država v Evropi, Švica, je tronarodna. Sociologija uči, da so mnogonarodne države višja oblika socialnopolitičnega razvoja. Začne se razvoj s skupljanjem raznonarodnih prvin, nadaljuje se z narodnim spajanjem, konča pa z mnogonarodno skupnostjo.

⁶ Prim. Staatslexikon. Hgg. im Auftrage der Görres-Gesellschaft III (1894) 1415 sl.; Bluntschli, Die Lehre vom modernen Staat I (1875) 111 sl. (Imeti pa mora po B. narod moč ali vsaj srečo. O pravici namreč odloči izid. Če se osamosvoji, je »božja sodba« zanj. [Pravica = moč; politika dovršenih dejstev!]) Mohl, Staatsrecht, Völkerrecht u. Politik II, 348 sl. Za Mancinija prim. Gumplowicz, Allgem. Staatsrecht ³ (1907) 118.

Seveda — dostavlja Gumplowicz — je taka država le tedaj višji izraz in višja oblika socialnega sožitja, če se morejo narodi v njej svobodno razvijati. Ako država svobodni narodni razvoj ovira, ako le eno narodnost pospešuje, druge pa nasilno tlači in izpodriva (Gumplowicz navaja za zgled jezikovne prepovedi v Rusiji in notranjo prusko kolonizacijo na Poznanjskem), tedaj je to znamenje barbarske države. Take države so v moderni dobi anahronizmi, ki se ne bodo mogli vzdržati.⁷

Če razberemo iz te pravde upravičene miselne prvine, bi dobili te vodilne ideje.

Samoposebi ima vsak narod pravico do svoje državnosti. Narava ni enemu te pravice dala, drugemu jo pa odrekla. A ni vsak narod tak in tolik, da bi mogel dejansko tvoriti svojo državo. Nedostatnosti državotvornih moči ga sama sili, da si skuša zagotoviti svojo bitnost ali v zvezi s sorodnimi narodi ali v raznonarodni državi. Časih ga vnanje, od njega neodvisne razmere pridružijo tej ali oni državi in ne vedoč, kako bi si pomagali, se počasi vda.

Država je brez dvoma višja socialna organizacija, a nje namen ni, narode uničevati, temveč prav nasprotno, zagotavljati jim svobodo, da morejo kar najuspešneje razvijati svoje sile. Narodi imajo od božje previdnosti določeno poslanstvo. Vsak narod ima svoje duševne posebnosti in prav te naj svobodno razvija, da po tej »delitvi dela« vznikne kar najbolj vsestranska in izpopolnjena človeška kultura. To je eden izmed odločilnih pogojev napredka.⁸ Večnarodna država si mora torej poiskati ustavo, ki tak svobodni razvoj omogočuje. Če za to zadoščuje kak paragraf, naj postavi v ustavo tak paragraf; če te svobode ni brez avtonomije, izvedi avtonomijo; če pa v dejanskih razmerah ni mogoča resnična avtonomija brez svoje državnosti, se država preosnuj v zvezo držav. Smoter je vse, oblika je le sredstvo, ki se mora ravnati po smotru. Država je po pravem pojmovanju brez dvoma pravno organizacija in narodi imajo pravne dolžnosti do nje. A tudi država ima dolžnosti do narodov. Država lahko biva, ne da bi bila absolutistična, narodi pa ne morejo živeti brez svobode. Zato naj večnarodna

⁷ Gumplowicz, Allgemeines Staatsrecht³ (1907) 115—118. — O Avstriji posebej pravi, da je nje bodočnost le v federaciji. Boj Nemcev proti slovanskim narodom je brezupen. Slovanski narodi so na svoji zemlji »vkoreninjeni« in kakor orjak Antej tako srkajo tudi narodi svojo moč iz narodne zemlje, tujce pa narodna zemlja »žre«. Če se germanizacija doslej ni posrečila, se tudi poslej ne bo. Kulturni razvoj slovanskih narodov dobiva že značaj prirodnega zakona in proti takim zakonom tudi »vladna politika«, ki se Nemci vedno nanjo zanašajo, nič ne zmore. Kulturne težnje se pa začno počasi tudi politično javljati. Troedino hrvatsko kraljestvo se bo kljub dualizmu zedinilo. Tudi kulturno zблиžanje med Slovenci in Hrvati se bo politično uveljavilo. Slovenci so se, kakor Rusini, naravnost »bliskovito« razvili, in se bodo razvijali še dalje, četudi imajo opravka z nevarnimi starimi kulturnimi narodi, Nemci in Italijani. A tudi za te bo slovenska zemlja grob. Če ti mislijo, da sejejo vanjo kulturna semena, se bo pokazalo, da so sejali le »zmajeve zobe«, ki bodo iz njih vzrasle sovražne jim čete. (o. c. 138—155. Opomniti je pa, da je bil G. materialist in da zato premalo vpoštevava svobodno voljo in pravne ideje.)

⁸ Prim. Staatslexikon III, 1412.

država pusti absolutistične in centralistične težnje in naj se preuredi v svobodno federacijo!

Toliko je po našem umevanju v »narodnostnem načelu« resnice in pravice. Narodi imajo pravico zahtevati, da se jim dá tista svoboda in torej tista samoodločba, ki jim omogočuje in jamči zares svoboden razvoj. Dejali smo pa že, da je narodnost več kot samo jezikovno pravo. Tudi nič ne dé, kakor je dobro pripomnil Podlipnik, če se narodi v prejšnjih časih svojih pravic niso zavedali. Ako se kdo pravice ne zaveda, ne sledi, da je nima, temveč le to, da je dejansko ne zahteva. Čim se je pa zave, je naravno, da jo tudi zahteva, in nihče mu ne more odrekati pravice do pravice.

2. Kaj pa Wilsonova teorija in teorija ruske revolucije o samoodločbi?

Ta teorija je lahko, teorija ruske revolucije je celo najbrže teorija francoske revolucije, to je, teorija Rousseaua, kakor jo je razvil v delu »Contrat social«. Teorija Rousseaua je pa ateistična. Sicer Rousseau ne taji Boga. Vero v Boga smatra za koristno državno pomagalo, ki naj kroti strasti in nagiblje ljudi na pokorščino. Seveda naj bi bila vera samo »državlјanska«, brez obveznosti v srcu. Toda država kar taka mu je popolnoma neodvisna od Boga. Zanj ni ne božjih zakonov, ne naravnega božjega prava. Vso socialno oblast izvaja Rousseau iz ljudstva in samo iz ljudstva. Vir vsega prava mu je ljudska volja. Ljudstvo je absolutno suvereno. Tudi je ljudska suvereniteta neoddatna. Vladi izroči ljudstvo izvrševalno oblast (eksekutivo), zakone daje vedno le samo. Tudi poslanci niso pravi predstavniki ljudstva, temveč le »komisarji«, ki ne morejo ničesar definitivno skleniti, temveč mora vsakemu sklepu pritrditi še ljudstvo. Ljudstvo vlado vedno lahko odstavi in vladavino izpremeni. Take izpremembe so lahko kvarne, zato se jih je ogibati, če jih ne zahteva socialna blaginja. Toda z npravnostjo in pravom nimajo nobenega posla. Pravo ima ljudstvo vedno, vprašanje je le, če dopušča revolucijo politična previdnost.⁹ Uporabljena na narode kot ljudske enote, dá ta teorija teorijo o absolutni samoodločbi narodov v skrajnem zmislu.

⁹ Rousseau, Du Contrat social (Prim. v Reclamovi izdaji Nr. 1769—1770: J. J. Rousseau, Der Gesellschaftsvertrag. Deutsch von H. Denhardt.) O državljanski veri IV, 8. O poslancih kot ljudskih komisarijih III, 15: *Le députés de peuple ne sont donc ni ne peuvent être ses représentants: ils ne sont que des commissaires* (prim. to besedo v ruski revoluciji: Ljenin in Trockij in drugi »ljudski komisariji«!) O državnih izpremembah III, 1, 18: *(Les chefs sont) simples officiers du souverain (peuple): ils exercent en son nom le pouvoir, dont il les fait dépositaires et qu'il peut limiter modifier et reprendre, quand il lui plaît... Quand donc il arrive, que le peuple institue un gouvernement héréditaire, soit monarchique dans une famille, soit aristocratique dans un ordre de citoyens, ce n'est point un engagement, qu'il prend; c'est une forme provisionnelle, qu'il donne à l'administration, jusqu'à ce, qu'il lui plaît d'en ordonner autrement. Il est vrai que ces changements sont toujours dangereux, et qu'il ne faut jamais toucher au gouvernement établi que lorsqu'il devient incompatible avec le bien public, mais cette circonspection est une maxime de politique et non pas une règle de droit.*

Samoodločbe, tako umevane, krščanska filozofija kajpada ne more sprejeti. Kakor je nad narodi in državami Bog, tako je nad njimi božji zakon in božje pravo. Ta božji zakon in to božje pravo snuje med državami in narodi neodvisno od ljudske samovolje npravne in pravne odnose. Odnos narodov do držav ni samo »maksima politike«, kakor je dejal Rousseau, ampak razmerje prava, ki zajema moč in obveznost ne iz ljudske, ampak iz božje volje. Socialna oblast je od Boga. »Non est enim potestas nisi a Deo« (Rom. 13, 1).

Ideje Rousseaua je zanesel liberalizem bolj ali manj v vse kulturne narode. Ne pa vedno z vso metafiziko, temveč ponekod, morda celo ponajveč le v megleni formulaciji svobode. Tako je dostikrat težko razložiti, ali izvira kaka zahteva iz ateističnih idej Rousseaua ali le morda iz upravičenih svobodnih teženj. Ruski revoluciji načelujejo internacionalni judje, ki so izvečine brezverci, vsekako pa smrtni sovražniki krščanstva. Wilson, pravijo, da je frامason, in masonom je ideal Mazzinijeva »republika narodov« brez Boga. Zato je mogoče, da ima pri teh možeh tudi samoodločba narodov protikrščanski idejni votek. Mogoče je pa tudi, da je vsaj Wilson sprejel načelo samoodločbe iz ustave svoje domovine. Sicer je nastala ustava Združenih držav iz istih idej kakor pozneje francoska revolucija, vendar se dá nje demokracija tudi neodvisno utemeljiti. Konstituenta Združenih držav l. 1776 tudi ni proglasila pravice samoodločbe kar na sploh in absolutno, marveč pogojno: »Če postane kdaj vladavina, bodisi kakršnakoli, kvarna namenom, radi katerih je bila vzpostavljena, ima ljudstvo pravico, da jo izpremeni ali odpravi ter se organizira v obliki, ki se mu zdi za varnost in blaginjo najbolj primerna.¹⁰

Mogoče je torej, da si Wilson samoodločbo narodov tako misli: Ker so malone vse moderne države prešle dobo absolutizma in centralizma ter mnogi narodi še vedno nosijo težke posledice iz tiste dobe nasilja, zato naj se prizna v tej veliki svetovni vojski, ko se ves svet presnavlja, tudi vsem narodom pravica popolne samoodločbe. To se pravi: vsak narod naj se sam popolnoma svobodno odloči, kako si hoče urediti svoje razmere, ali v zvezi z drugimi ali sam brez njih v svoji državi. Tako bo vse hlepenje po svobodi nasičeno in na svetu bo res mogoč trajen in pravičen mir.

Ako si Wilson samoodločbo tako misli, tedaj ta samoodločba ni še nujno samoposebi pravica. Wilson bi marveč z apelom na vladarje in države prav to rad dosegel, da bi se taka pravica ustvarila, to je, da bi države in vladarji v interesu miru in splošne blaginje vsem svojim narodom to pravico dali in priznali. Kaj bi bila posledica, če bi se to zgodilo? Narodí, ki so dosti močni, bi morda osnovali svoje države. Drugí bi samo preuredili svoje razmerje do drugih narodov v državi ali državni zvezi. Rusija je svojim narodom tako samoodločbo že priznala. Denimo, da bi jo priznala tudi Avstrija, kaj bi bilo? Za nekatere narode že vemo. Jugoslovani so tudi že na tej podstavi, da

¹⁰ Prim. celotno izjavo v »Demokraciji« I (1918) 56.

bi se po Wilsonovem načelu vsem narodom priznala popolna samoodločba, jasno izpovedali, da hočejo svojo državo, toda pod žezlom habsburške dinastije v habsburški monarhiji.

Če Wilsonovo misel tako umemo, tedaj ni da bi morala potekati iz kake prevratne teorije. Kakor so dali vladarji konstitucijo, tako bi lahko dali v najvišjem interesu miru in blaginje tako pravico samoodločbe. Jasno pa samoposebi še ni, ali naj bi se taka pravica samoodločbe priznala samo za enkrat, prav za ta slučaj, ko se svet preureja, ali za vedno kot neko novo določilo narodnega in mednarodnega prava. Če za vedno, bi se mnogi s strahom pomišljali, češ da ne bo nobene stalnosti več; države da bi bile v vednih prevratih, ker bi se vsak hip kak narod nahujskan lahko skesal in iskal novih zvez. Zdi se jim, da bi bila taka uredba v nasprotju z najvišjim smotrom vse državnosti, s socialno blaginjo. Drugi seveda mislijo, da se takih prevratov ni bati. Če se da narodom res svoboda, da si ali sami, ali v zvezi z drugimi, po svojem srcu uredijo svoje razmere, pač ne bodo lehkomišelnost iskali drugih zvez. Narodi že sami dobro vedo, da je stalnost eden izmed prvih pogojev prave blaginje. Absolutne stalnosti na svetu itak ni, naj se narodom prizna samoodločba ali ne! Lahko se pa reče: čim bolj svobodni bodo narodi, tem večja bo pri zrelih, zavednih narodih domovinska ljubezen. Svoboden narod se zaveda, da je odvisna blaginja domovine tudi od njega, od njegovega dela, njegove zvestobe, njegove ljubezni, kakor tudi, da je blaginja domovine njegova blaginja. Tlačen narod pa topo posluša, ko se mu govori o blaginji domovine. Kaj je ta blaginja, ne ve in ne ume; zanj, ve, da ne bo ob vsej tej takozvani domovinski blaginji dosti bolje, kdo ve, ali ga ne bodo gospodujoči narodi, močni, še bolj tlačili!

Toda ali ni vse to prav teorija Rousseaua? Ni. Teorija Rousseaua ne priznava nobenih naravnih in pravnih načel, neodvisnih od ljudske volje. Ta teorija lahko prizna Boga, božji zakon in prirodno pravo ter večno sankcijo tega zakona in prava. Le pod tem božjim zakonom in pravom ustanavlja v socialnih odnosih gospostvo demokracije. Narodi naj si svobodno določujejo svoje uredbe, »vladavino in smeri svojega narodnega razvoja«, kolikor se vse to strinja z naravnimi in pravnimi načeli. Toda, pravijo, prav to je vprašanje, se li taka demokracija strinja z načeli o državi in socialni avtoriteti? ali ni država naravna družba in ali ni socialna oblast od Boga? Je, eno in drugo, a ta demokracija ni da bi morala zanikavati ne tega ne onega. Država je naravna družba, to se pravi, narava, ki je človeka ustvarila socialnega, je prav s tem hotela, da na splošno človek živi v družbi. To naravno voljo človek izkustveno čuti, po socialnih nagonih kakor tudi po tem, da se more le v družbi prav razvijati. Ker je pa narava hotela, da živi človek v družbi, je hotela s tem tudi socialno avtoriteto in oblast, ker družba brez socialne oblasti mogoča ni. Tako je država, tako socialna avtoriteta od narave in Boga stvarnika narave. Ni pa narava določila, ne da bi moral živeti ta narod prav v tej državi, ne da bi morala imeti ta država prav tako vladavino. Vladavina je nekaj

relativnega. Nekulturni narodi na splošno niso zreli za demokratično vladavino v zmislu velikih modernih držav. Čim bolj pa kultura napreduje, tem bolj se hočejo narodi sami vladati.

Glede tega, kdo določuje vladavino, so pa že pred Rousseauom v 16. stoletju krščanski filozofi in teologi splošno učili, da ta ne more biti nihče drugi kakor ljudstvo. Narava sama ni nikomur v državi izročila oblasti nad drugimi. Če torej naravno pravo, to je božja volja nikomur naravnost ne daje socialne oblasti, more določiti nositelja socialne oblasti pač le človeška volja, volja tistih, ki naj se jim vlada, torej volja ljudstva.¹¹ To bi se torej popolnoma ujemalo z Wilsonovo zahtevo, da je »treba narode vladati le z njih lastnim privoljenjem«. Vedno pa pod pogojem, da narodi priznavajo božje gospostvo. Zakaj, kakor je dobro dejal španski filozof Balmes: Brez Boga je ali tiranija ali anarhija, kar je oboje enoteristo, le v dvojni obliki — gospostvo nasilja!

3. Nobenih resnih etičnih pomislekov pa ne more biti proti tisti relativni samoodločbi, ki zahteva za narode naravno pravico svobode in če te ni mogoče drugače uveljaviti, tudi svojo državnost, a v mejah monarhij in državnih zvez. Če izkušnja uči, da v eni državi za vse ni svobode, je zahteva naravne pravičnosti, da se država preuredi. Zopet pa izkušnja uči, da so možne svobodne državne zveze, ki krepko prospevajo in jamčijo svobodo vsem. Naj se torej večnarodne države preosnujejo v take državne zveze! To, smo že dejali, je resnično jedro »narodnostnega načela«.

Seveda so lahko politične težave dejansko silno velike. Določiti bi bilo treba, katere skupine naj se smatrajo za narode, ki naj se jim prizna svoja državnost. Poiskati bi bilo treba način, kako ravnati z narodi, ki imajo znatne narodne dele, večine ali manjšine, po narodno mešanih krajih ali celo v inorodnih krajih po narodnih »otokih«. Država mora imeti zdržno zaokrožene meje, narod, kakor je po pravici opomnil Gumpłowicz, neredko takih mej nima. Težko je tudi vprašanje, kako naj narod svojo voljo izrazi. Iz zgodovine zedinjene Italije je znano, kako se lahko umetno napravijo krivi plebisciti. Zlasti bi se to lahko godilo tam, kjer je več plasti, ki niso iste krvi, ne istega narodnega čuvstvovanja. V Brest-Litovskem se je prav ob tem razbil sporazumen mir, ker se Nemčija in Rusija nista ujemali, kdo predstavlja narod, ali gospodujoča manjšina, ali rabotajoča večina.

Težava je lahko tudi s strani drugega naroda. Tudi ta ima pravico do svobode in svobodnega razvoja. Če oni zahteva svojo državnost, bi jo smel zahtevati tudi ta. A obojna državnost morda dejansko ni mogoča.¹²

¹¹ Prim. moje Sociologijo, str. 126 sl. — Izraz »po milosti božji«, so dejali ti miselci, z ozirom na svetne vladarje le to pomeni, da je od Boga »vse pravno stanje« in da je v vladanju zlasti tudi »pravo za obrambo prava«. Prim. Hergenröther, Kath. Kirche u. christl. Staat (1872) 478. Frankovski kralj Pipin, ki se je menda prvi imenoval kralja »po milosti božji«, je postal kralj celo po revoluciji.

¹² Mislimo si Češko! Čehi zahtevajo svojo državo z narodnimi mejami

Kljub vsem težavam, ki so s takimi preosnovami v zvezi, vedno bolj prodira misel, da se bodo morale v današnjih razmerah države tako preosnovati. Vsakemu narodu, ki je željan in zmožen svoje državnosti, bo treba to državnost priznati, seveda če umevamo samoodločbo le kot naravni postulat svobode in svobodnega razvoja, v mejah obstoječih držav.

Če hočemo to prav umeti, moramo umeti sociološki zakon relativnosti. Že sv. Tomaž je globokoumno tolmačil, kako se človeški zakoni z izpreminjanjem socialnih razmer tudi sami izpreminjajo in kako se celo naravno pravo z razvojem človeškega spoznanja nekako razvija.¹³ Težnje, ki se v enih razmerah ne zde upravičene, si v drugih razmerah takorekoč izsilijo v dušah priznanje. Tako je tudi s svobodo narodov. Ni brez jedra tista primera z osamosvojo poedincev iz fevdalne služnosti. Časih ljudje niso čutili, da jim manjka svobode. Borili so se za »staro pravdo«, a ta pravda ni bila svoboda, temveč le razne posamezne svoboščine in pravice. Saj vemo, da so se celo kmetije-svobodnjaki radovoljno podajali v služnost. Nudila jim je pač neke ugodnosti (varstvo), ki jih svoboda ni dajala. A prišla je nova doba, ki je spoznala vrednost prave svobode in nastale so tako močne svobodnostne težnje, da se jim nobena država ni mogla dolgo upirati. Tudi v Rusiji je moral priti »car osvoboditelj«. Tako bo tudi z narodi. Narodi se vedno bolj zavedajo, da je svobodno narodno življenje za človeštvo kulturna vrednota, ki jo je moglo le nevede toliko časa zanemarjati, ki je pa poslej ne more in noče več pogrešati. Država je res da organizacija višje vrste, ki ima tudi svoje pravice. Toda če se vse pregleda, je pravi smoter države vendarle prav ta, da zagotavlja ljudstvu svobodni razvoj, ki brez državne organizacije ne bi bil mogoč. Ljudstvo so pa narodi! Ako torej država svojim narodom ne more ali noče dati svobode, izgubi prav s tem notranji razlog svojega bitja. Nekateri moti to, da smatrajo državo za nekaj absolutnega. Kakor da ni ves namen države služba ljudstvu! Druge moti zgodovina. V dobi absolutizma je država mislila samo nase; na narode pa celo ni mogla misliti, ker narodne ideje v današnjem zmislu ni bilo. A odgovor je preprost. Če je absolutistična država mislila samo nase, je bilo prav to tisto, kar je napravilo toliko zla, da je naposled izbruhnila strašna revolucija, ki je nasilno prevrgla ves dotedanji državni in tudi miselni red. Kateri državnik se upa še dandanes voditi »kabinetne vojske«? Prvi državnik najbolj militaristične države je slovesno izpovedal, da so tisti časi za vedno minili. Vladati brez ljudstva se ne upa nihče več. Varati ljudstvo je še mogoče, očitno proti njemu rav-

radi Slovakov, da tudi te pridružijo, obenem pa historične meje radi ozemlja, ki tvori geografično enoto. Nemci pa pravijo, da v češko državo ne gredo, češ da bi zanje v češki državi ne bilo svobode. Na jugu tako govorijo Kočevci, ki jih je pa le peščica, in deloma Italijani. Vendar je na jugu slovansko ozemlje tako določno zaokroženo in obenem v silni večini tako čisto narodno, da bi bili tu takšni pomiselki brez prave moči.

¹³ Summa theol. 1—2. 97. a. 1—3; in 1—2. 94, a. 4—6. Prim. moje Sociologijo, 76, 73.

nati pa ne. Tudi to je brez pomena, da narodne ideje v današnjem zmislu ni bilo. Človeštvo napreduje in v svojem napredku hoče naprav, ki se z napredkom strinjajo. Komu še danes zadoščuje država, ki bi bila zgolj za obrambo reda (Rechtsstaat)? Že Lassalle se je kruto rogal temu liberalnemu pojmovanju, ki mu opravlja država le službo »nočnega čuvaja«. Današnja država mora z organizacijo dopolnjevati, česar poedinci sami ne zmorejo. V kako veliki, časih že preveliki meri moderne države to vrše, kažejo državni proračuni in razna ministrstva, priča pa o tem zlasti svetovna vojska. Pravtako država ne more več prezirati narodov kot narodov. Narodi hočejo živeti svoje lastno življenje, država jim mora to svobodo čuvati. Če nikdar ne bi bila smela prezreti, da ji je smoter ljudska blaginja, se mora dandanes zavedati, da ljudstvo tvorijo narodi in da dandanes ni mogoče govoriti o ljudski sreči, če so narodi nezadovoljni in nesrečni. Dandanes smatra ljudstvo narodne dobrine za življenjske dobrine. In malo modri so državniki, ki mislijo, da so to le tlapnje. Take tlapnje morejo države vreči v metež, ki iz njege plane obupen klic:

Manj strážna noč je v črne zémlje krili,
Ko so pod svetlim solncem sužni dnovil!

Zato se tudi tu države ne bodo mogle dolgo upirati. Prej ali slej bodo morale priznati narodom resnično svobodo.

Je pa teoretično sicer resnično, da bi kdaj zadoščeval za svobodno narodno življenje kak § 19., ali navadna avtonomija, toda možne so dejanske prilike, kjer vse to brez svoje državnosti ne zadoščuje več. Take prilike, mislijo nekateri, da so v naši dobi že splošne. Tako piše dr. Srebrnič: »Neovirano kulturno življenje, ki ga naravni zakon sam vsem narodom priznava, ni mogoče brez svobode. Tako svobodo pa more dandanes jamčiti edinole narodna neodvisna država. Država narodov dandanes, ko politika ne pozna pravičnosti in moralnih načel, ... ni mogoča.«¹⁴ Drugi pa mislijo, da so dandanes take razmere vsaj v državah, kjer je en narod gospodujoč. Krepko je to misel utemeljil Podlipnik. Dokaz je na kratko ta: Dandanes v večnarodnih državah navadno močnejši narod iz sebičnih namenov drugim krati naravne pravice. Obenem se pravtako navadno tisti narod istoveti z vlado in vlada z njim, meneč, da je tako bolj zavarovana državna enotnost in moč. Ob takih razmerah pa preprosta narodna avtonomija tega nasilja modernega nacionalizma ne more preprečiti. Če bi tudi omejili narodom svobodno področje, bi vendar en narod po osrednji vladi nad drugim gospodoval. Zato v takih razmerah ne more zadovoljiti druga oblika samouprave razen samostojne države.

Ne vem, da bi bilo mogoče ta dokaz resnično ovreči. In to je samoodločba, kakor se navadno umeva.¹⁵

¹⁴ Čas XII (1918) 26.

¹⁵ Za Jugoslovane, na katere je očitno meril Podlipnik, Nemci sami temu dokazu kujejo dokazno moč. Vsa nemška politika v Avstriji gre za tem, da ohrani nemštvu hegemonijo. Ne le to, nemštvo se kar istoveti z državo, vlada pa tudi bolj ali manj z nemštvom. V nemški državi pa za slovanske

3.

Če samoodločbo narodov prav umemo, mirno lahko govorimo o pravici samoodločbe. Vprašanje je le še, kako se more ta pravica legitimno uveljaviti, kjer še ni v veljavi.

Tudi to vprašanje ni lahko. Grof Czernin n. pr. je izjavil, da je v Avstriji »legitimna pot« za samoodločbo narodov edino le ustavna pot.¹⁶ Toda ta reč ni tako preprosta. Zgodovinsko dejstvo je, da je

narode ni svobode. Zato je za Slovane zahteva naravne samoohrane in samobrambe, naj se država izpremeni v zvezo svobodnih narodnih držav pod žezlom habsburške dinastije. Vse govorjenje in vodenje nemških politikov zlasti med svetovno vojsko potrjuje tako izvajanje. Značilne v tem oziru so brošure znanega Winterstettena. Tako pravi v knjižici »Die neue Lage in Österreich und die Deutschen« (1917), da ima nemštvo v Avstriji dve zgodovinski nalogi. Prva je, držati Čeha in Slovence v politični enoti in sicer zato, da ne nastane v srednji Evropi in med nemštvom ter morjem kaka nenemška tvorba, ki bi ogrožala vnanji zid nemške države. »West-österreich muß die einheitliche südöstliche Schutzmauer Deutschlands bleiben bis zum Ende, denn das ist überhaupt der Sinn der Mitwirkung der Deutschen an diesem Staate« (! str. 7). Druga je pa, tvoriti most med Nemčijo in jugovzhodom. Zato nobene avtonomije narodom, ne večje avtonomije deželam! (Prim. knjižico »Autonomie?« 1916.) Pač pa naj se po linskem programu izločijo iz Avstrije Galicija, Bukovina in Dalmacija (str. 7), da se zagotovi nemštvu večina in gospodstvo! Značilni so tudi sklepi nemških »Volkstagov« in »Volksratov«. Nemški »Volkstag« v Gradcu (19. marca) je zahteval, naj se zlasti Gorica obseli z nemštvom, da bo prosta pot do morja. »Tagespost« (Nr. 79, 21. marca) je to zahtevo tako utemeljila: »Der Weg zur Adria muß dem Staate, den Deutschen gewahrt bleiben oder besser gesagt, errungen und gesichert werden.« Tu se izraz država kar zamenja z izrazom nemštvo in potem izvaja, da je treba na našo zemljo naseliti Nemce in da mora sploh država »z vsemi sredstvi« na jugu, zlasti pa ob železnica in v Trstu pospeševati nemštvo. Slovenska zemlja naj se torej germanizira, da ne bodo Slovenci Nemcem na poti na njih pohodu na morje in vzhod! Kakor da je vsa država = nemštvo, kakor da drugi narodi, zlasti Jugoslovani, nimajo nobenega interesa do morja in kakor da izgine pred nemškim interesom vsaka pravica! S takimi dokazi je lahko dokazati absolutni svetovni nemški imperij. Nemška država ima interes, da se vsi narodi uklonijo nemštvu — torej. Nemški »Volksrati«, zbrani 24. marca na Dunaju, so ponovili iste zahteve, obenem pa odločno protestirali proti avtonomiji nenemških narodov, ki jo baje država namerava dati v obliki Rennerjevih okrožij, zlasti pa proti vsaki kakršnikoli avtonomiji Slovencev, češ da bi bila taka avtonomija le stopnja (etapa) k jugoslovanski državi. Zopet zgled skrajnega nacionalizma! S takim dokazom lahko nemštvo zahteva od države, da Jugoslovane sploh pobije, zakaj če žive, se utegnejo kdaj zediniti v jugoslovanski državi. Ali ni taka politika nemštva za Slovence neprerečen dokaz, da je še nadaljnje gospodstvo nemštva v Avstriji zanje narodna smrt? Zato je svoja državnost za nenemške narode res pravi postulat samoohrane. Životariti bi morda mogli brez nje, živeti nel Zopet pa morejo Slovenci na svojo državnost misliti le v zvezi z drugimi Jugoslovani. Kdo bi mislil na kraljestvo Ilirijo — tudi jaz sem še v »Času« XI (1917), 1 sl. govoril o tem, ker bi bila ta misel dejansko najlažje izvedljiva —, toda čedalje bolj se kaže, da res ni ne za Slovence izpod hegemonije nemštva, ne za Hrvate in Srbe izpod hegemonije mažarstva druge rešitve kakor v skupni svoji jugoslovanski državi.

¹⁶ V delegacijah 7. dec. 1917: »samoodločbo narodov jamčijo zakonodavni zbori in le z njih sodelovanjem, ustavno, se more kaj izpremeniti... druge možnosti ni.«

prav ta ustava umetno zamišljena in izvedena za nadvladje in gospodstvo (hegemonijo) enega naroda v tej, enega v oni državi monarhije. Kako naj taka ustava utere drugim narodom svobodo?¹⁷ Poleg tega pa narodi opazujejo, da hodijo časih, ko jim kaže, tudi vlade po neustavnih potih. Zdi se torej, da tudi neustavna pot ni vedno nepravda. In zares, taka pot ni nujno machiavellizem. Machiavellistično in nemoralno je, iti mimo ali preko ustave za nemoralnimi cilji, kakor je tak nemoralen cilj v večnarodni državi nasilna hegemonija enega naroda. Smoter države je socialna blaginja. Ne blaginja tega ali onega, temveč blaginja vseh. Država mora s svojimi uredbami dajati možnost, da se lahko vsi narodi svobodno razvijajo. Prav zato je pa socialni smoter v državi najvišji zakon. To je že Leon XIII. določno izpovedal: »Socialna blaginja je v državi za Bogom prvi in zadnji zakon.«¹⁸ Zahtevam socialne blaginje se mora torej ukloniti tudi ustava. Ustava se mora ravnati po socialnem smotru in ne narobe socialni smoter po ustavi. Če je možna resnična blaginja vseh v mejah dejanske ustave, naj se ustava izvede. Če ni možna, naj se ustava izpremeni. Če se ne more izpremeniti ustavnim potom, naj se izpremeni na neustaven način. Kako? Tako ali tako, naj bodo sredstva ustavna ali neustavna, da le niso nenravna.

Če je socialna blaginja za Bogom najvišji zakon v državi — *salus publica suprema lex esto* —, ima najprej vladar sam pravico samolastno določiti novo ustavo (*octroi*), če si je narodi po krivdi nekaterih ne morejo dati. Seveda daje zakonitost taki ustavi edino le nujna socialnega smotra. To je neka revolucija od zgoraj (*Staatsstreich*).

Svobodoljubni krščanski filozofi in teologi nekdanjih časov se celo niso strašili braniti neke »legitimne revolucije« od spodaj. Kakor že vemo, je bila njih misel, da vsako vlado navsezadnje more »legitimirati« le ljudska volja. Če pa ljudska volja, so dejali, si je gotovo ljudstvo določilo vladavino in vlado pod pogojem, da bo oboje služilo resnični socialni blaginji. Ako je torej kdaj vladni sistem nedvomno in očitno v nasprotju s socialno blaginjo, ima ljudstvo pravico z javnim in splošnim sklepom prevreči in premeniti vlado.¹⁹ Pozneje je absolu-

¹⁷ Ustava — tako pravijo po pravici ti narodi — jamči n. pr. v § 19. vsem avstrijskim narodom enakopravnost. Kje je ta enakopravnost? Že pol stoletja čakajo narodi nanjo, a je niso čakali. Zato so izgubili vero v ustavo in gospodujoči narod. Še več. Ko je gospodujoči narod videl, da se narodi v svojem obupu družijo v močen ustaven odpor, in se je zbal, da bi utegnili kljub vsej umetni volilni geometriji dobiti večino, je začel zahtevati, naj se absolutistično umetno prepreči še ta možnost (Galicija s slovan-skim poljstvom naj se odloči od Avstrije) in naj se pravitako absolutistično izvede njegove gospodstvene težnje. Le strahotne sence ruske revolucije so uplašile vlado, da se ni vdala tem zahtevam.

¹⁸ V okrožnici »Au milieu des sollicitudes« (16. febr. 1892): »Ce bien (bien commun) est, après Dieu, dans la société, la loi première et dernière.«

¹⁹ Tako Suarez († 1617): »... poterit respublica tota publico et communi consilio civitatum et procerum regem deponere tum ex vi iuris naturalis, quo licet vim vi repellere, tum quia semper hic casus, ad propriam rei-

tizem tudi te svobodoljubne misli potlačil, strašiti so se pa začeli krščanski misleci tudi samovoljnih zlorab in radi teh pogubnih posledic. Zlasti odkar je Rousseau s svojo teorijo o absolutni suvereniteti ljudstva izpodmекnil temelje vsemu božjemu pravu in proglasil pravtako absolutno pravo revolucije, se je Cerkev morala zavzeti za avtoriteto socialne oblasti. Zato je Pij IX. v »Syllabu« (1864) načelno zavrnil in obsodil nauk, da bil kar kratkomalo dovoljen tudi upor proti postavnim vladarjem.²⁰ Kljub temu pa še v najnovejšem času katoliški teolog prof. dr. J. Seipel misli, da revolucija ni vedno v vsakem slučaju proti нравnemu svetovnemu redu, ampak da je časih upravičena. Samovoljno izpreminjati vlade in vladavine, te pravice ljudstvo nima. »So pa slučaji, v katerih je državni prevrat popolnoma upravičen.« Ljudstvo ni dolžno dopustiti, da tira nesrečen vladni sistem državo v propast. Če vladavina ne zadovoljuje potreb države in ljudstva, je ljudstvo upravičeno zahtevati izpremembo. Najprej ustavno. Če v ustavi ni takega paragrafa, s pogajanjem z vlado in vladarjem. Če to ne pomaga, si more v sili samo pomagati na ta način, da samo ustvari drugo smotno vladavino, ki jo lahko tudi s silo brani. To pravico samoobrambe imajo tudi posamezne skupine, če jim država zanikuje življenjske pogoje.²¹

Seveda so take teorije dejansko silno nevarne. Prevratni časi in ljudje bi lahko namenoma iskali povoda za take prevrate. Tudi so taki prevrati navadno večje socialno zlo. Kaj zla je napravila pred našimi očmi revolucija Rusije! Zato je že Leibniz odkrito izpovedal, da se je treba praviloma socialni oblasti vsekako pokoriti, ker je upor navadno večje zlo. Le redki bodo slučaji, je previdno dostavil, kjer

publicae conservationem necessarius, intelligitur exceptus in primo illo foedere, quo respublica potestatem suam in regem transtulit« (Defens. fid. VI, 4, nr. 15); pravtako: »cum ipsa (respublica) dederit illi potestatem suam, ea conditione dedisse censetur, ut politice, non tyrannice regeret« (Disp. de bello, XIII, 8, prop. 2.). Podobno Lessius S. J., Bannez O. P., Caletanus in dr. Da je časih tak državni preobrat dovoljen, to, pravi Cathrein S. J., je bilo v XVI. st. splošno mnenje pri katoličanih in protestantih. (Prim. Cathrein, Moralphilosophie, II^a, 1893, 601 sl., 440 sl.; Hergenröther, Kath. Kirche u. christl. Staat, 498 sl.) Sv. Tomaž Akvinski je za take slučaje dejal: To ni upor (seditio), razen če sledi večje zlo. »Uporna« je le vlada, ki dela razdor v ljudstvu, da laže vlada. Vladati ne za socialno blaginjo, ampak za sebične namene, je tiranstvo. (2—2. 42, a. 2. ad 3.) Nekateri so šli še dalje. Tako je Mariana S. J. († 1624) v knjigi, posvečeni španskemu kralju Filipu III., »De rege«, celo izpovedal mnenje, da bi moglo ljudstvo po skupnem sklepu vladarja-nasilnika obsoditi v smrt ali če tak skupni sklep radi nasilja ni mogoč, da bi ga smel kdo v imenu ljudstva ubiti. Seveda je jezuitski general Aquaviva to knjigo takoj obsodil in prepovedal. Manj znano je, da sta isto učila tudi Luther in Melanchthon. Sloveči angleški pesnik Milton je pa napisal celó apologijo »pro populo anglicano«, kjer zagovarja dejanski upor ljudstva in umor Karla I. († 1649), češ da je oblast naroda najvišja. To so kajpada le zablude s poti svobode, po kateri so hodili Suarez, Belarmin i. dr., na pot nasilja in zločina.

²⁰ Syllab. prop. 63: Legitimis principibus oboedientiam detrectare, immo et rebellare licet.

²¹ Dr. I. Seipel, Das Problem der Revolution (Hochland, XV, 1917/18,

»dolžnost potrpežljivosti« preneha.²² Prav zato pa krščanska filozofija revolucijo načelno zameta.²³

Nikakor pa iz tega ne sledi, da je modro sklicavati se vedno le na potrpljenje. Potrpežljivost je lepa krepost, a pravica je pravica. Če gospodujoči sloji trdovratno in sebično odrekajo narodom naravne pravice, so sami krivi, če nazadnje z elementarno silo izbruhne dolgo časa dušeni gnev in odpor. To je psihologija vseh revolucij. Kardinal Billot je zapisal vsem vladajočim resne besede v opomin: Socialna oblast ni kakor lastninska pravica za prid tistega, ki jo ima, temveč zgolj le za socialno blaginjo. Če kdaj socialna blaginja zahteva novo vladavino, tega ne more zabraniti nobena pravica gospodujočih slojev.²⁴

Neustavno, a ne nenravno sredstvo za obrambo narodnih pravic je pa apel na papeža. »Pravica, braniti prava narodov,« pravi

543—552.) Tu navaja tudi najnovejše zgodovinsko delo o tem vprašanju: Fr. Kern, *Gottesgnadentum u. Widerstandsrecht im früheren Mittelalter*, 1915.

²² Prim. Hergenröther, o. c. 507. — Med novejšimi nemškimi pravniki je učil Mohl, da revolucijo včasih zahteva pravno pravo (*Staatsrecht, Völkerrecht u. Politik* II 352). Tudi Ziegler govori o »pravu revolucije« (*Sittliches Sein u. sittliches Werden*, 114). Cit. Cathrein, *Moralphilosophie* II², 601². Seveda so moderni pravniki, ki to uče, najbrže pod vplivom Rousseaua in idej francoske revolucije. Francoska revolucija je namreč v konstituciji 24. jun. 1793 proglasila načelo: »Če vlada krši ljudske pravice, je upor ljudstva najsvetejša pravica in najvišja dolžnost.«

²³ Prim. okrožnico Leona XIII. »*Immortale Dei*« (1. nov. 1885) de civitatum constitutione christiana. (*Acta Leonis XIII. ed. Desclée*, vol. II. 149: »Per vim multitudinis rem ad seditionem vocare est crimen maiestatis, neque humanae tantum, sed etiam divinae«.) Dovoljen je pa odpor proti zlorabi socialne oblasti, kakor po pravici uči kardinal Zigliara (*Philosophia moralis*¹⁰, 261): »*resistentia defensiva*«, sila proti sili, odpor »*non auctoritati*, sed *violentiae*, non *iuri*, sed *iuris abusu*«. Lepo zavrača kardinal tiste, ki na vprašanje, ali imajo narodi pravico se kdaj upreti, odgovarjajo, naj rajši potrpe: »*Per hanc responsionem mutatur, non solvitur quaestio: quaeritur de iustitia, et respondetur de patientia*« (o. c. 257). — Vprašal bi pa kdo, ali ni nasprotja med naukom nekdanjih krščanskih filozofov in med tem naukom krščanske filozofije ter izreki Pija IX. in Leona XIII.? Ni. Krščanski misleci so govorili o možnem slučaju, Pij IX. in Leon XIII. proglašata načelo. To priznava tudi Cathrein, ki se sicer ne ujema s teorijo starih mislecev, da brez privoljenja ljudstva ni legitimne oblasti. O izreku Pija IX. pravi: »*In der oben angeführten These wird bloß die Ansicht verworfen, daß man beliebig den rechtmäßigen Fürsten den Gehorsam verweigern und gegen sie rebellieren dürfe*« (*Cathrein, Moralphilosophie* II², 604; podčrtal jaz). Izjemo izrecno navaja tudi Leon XIII.: »*Una illa hominibus caussa est non parendi, si quid ab illis postulatur, quod cum naturali aut divino iure aperte repugnet... neque eorum tunc valere potest auctoritas, quae ubi iustitia non est, nulla est*«. (Okrožnica »*Diuturnum*«, 29. jun. 1891, de politico principatu. *Acta Leonis XIII.*, ed. Desclée I, 226; podčrtal zopet jaz.)

²⁴ »*Ius principatus natura sua non ordinatur, sicut ius proprietatis, ad bonum eius qui habet principatum, sed pure et simpliciter ad bonum societatis... ut si quando haec ipsa boni publici necessitas requirat novam gubernii formam novamque imperantium investituram, nullum praexistens seu personae seu familiae ius id valeat prohibere*«. (*Tractatus de Ecclesia Christi*, III. Romae, 1900, 29.)

kardinal Zigliara, »pristoji predvsem papežu, naj klevetajo karkoli tisti prevratni ljudje, ki si prilastujejo svobodo revolucije, kadar so podložni, kadar gospodujejo, pa tiranijo vsemogoče države.«²⁵ Pri nas je dr. Srebrnič opozoril na veliko zgodovinsko dejstvo, da je bilo papeštvo narodom v vseh časih mogočen branitelj pravice in svobode.²⁶

Neko izredno, a ustavno sredstvo je vsaj v nekaterih državah (n.pr. v Avstriji) pravica monarha, da svobodno sklepa mir in kar tedaj podpiše, to prav s tem zadobi ustavno veljavo. Tako lahko tudi mirovne konference posredno vplivajo na premembe ustav.²⁷

Najbolj ustavno sredstvo in najbolj naravno je kajpada sporazum med narodi. Narodi se morajo zavedeti, da je nastal nov čas z novimi težnjami in novimi zahtevami. Če so upravičene, čemu se jim upirati? Sporazumno se bo vse najlepše rešilo in najbolj gotovo v soglasju z blaginjo vseh. Če gospodujejo narodi tega nočejo, bo časov sila sama nazadnje vendarle izsilila potrebne preosnove. »Čas, ta veliki preobrazovavec vsega, kar je na svetu« — je dejal Leon XIII. — »izpreminja tudi vladavine. Časih po mirnem razvoju, časih po nasilnih, neredko krvavih preobratih. Stare naredbe izginejo in socialna nuja ustvari nove. Ta socialna nuja jim dá tudi pravno moč in veljavo. Zakaj najvišje je le socialna blaginja!«²⁸

Ozrimo se na koncu še na jugoslovansko deklaracijo, ki nekaterim radi »dvomljivega« načela samoodločbe ni po godu. Kaj moremo?

1. Jugoslovanska deklaracija v prvotnem, majniškem besedilu niti ne omenja samoodločbe narodov. Pravi marveč, da zahteva »na temelju narodnega načela in hrvatskega državnega prava«, »naj se vse zemlje monarhije, v katerih bivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lorenske dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in ki bodi zgrajeno na demokratičnem temelju.«

²⁵ *Philosophia moralis*¹⁰, 259—260.

²⁶ Prim. zlasti članek: Zamujeni trenutki v življenju slovanskih narodov. (»Čas« XII, 1918, 26—50.)

²⁷ Pisatelj knjižice »Die nationale Abgrenzung im Süden« (1917), str. 39, si misli, naj bi se tako, če se narodi ne morejo sporazumeti, rešilo tudi jugoslovansko vprašanje. Cesar bi v svobodnem sporazumu z drugimi narodi tudi za svoje narode izpovedal pravico samoodločbe v mejah habsburške monarhije.

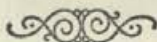
²⁸ V rečeni okrožnici »Au milieu des sollicitudes«: »C'est un fait grave cent fois dans l'histoire, que le temps, ce grand transformateur de tout ici-bas, opère dans leurs institutions politiques de profonds changements... parfois à des crises violentes, trop souvent sanglantes... Dès lors une nécessité sociale s'impose à la nation... Or cette nécessité sociale justifie la création et l'existence des nouveaux gouvernements quelque forme qu'ils prennent... Les accepter n'est pas seulement permis, mais réclamé, voire même imposé par la nécessité du bien social, qui les a faits et les maintient.«

2. Takozvana »ljubljska izjava«, ki jo je na čelu vseh podpisal ljubljanski škof, omenja samoodločbo, a tako določno v zmislu narodove svobode in svobodnega razvoja, ki naj ga zagotovi svoja državnost in demokratična ustava v habsburški monarhiji, da o tem ni mogoč prav noben resen dvom. »Po našem živem prepričanju,« pravi ta deklaracija, »je bodočnost habsburške monarhije mogoča le na načelu resnične svobode narodov, a bodočnost našega (slovenskega) naroda le na načelu združenja Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki prebivajo v naši monarhiji. Oboje, svobodo in edinstvo pa more našemu narodu zagotoviti in ohraniti le samostojna, na načelu samoodločbe narodov zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije.« Kako nedvomno lojalna je ta izjava, je razvidno iz vse zveze in še posebej iz naslednjega stavka, kjer je dobesedno rečeno, da se Slovenci »v tem oziru zaupljivo zanašajo na očetovsko naklonjenost nositelja habsburške krone«. Slovenci torej zahtevajo v zvezi s Hrvati in Srbi svojo državo v habsburški monarhiji, ker po njih prepričanju drugače zanje ni bodočnosti, a je tudi za monarhijo samo najbolje tako; zahtevajo pa to državo demokratično urejeno, da ne bo en del tlačil in zatiral drugega, ampak bodo vsi, ali Slovenci ali Hrvati ali Srbi, svobodno odločevali o svoji usodi, o svojem jeziku, svojem šolstvu, svoji upravi.

3. A tudi če bi bila jugoslovanska deklaracija osnovana na načelu samoodločbe v zmislu ruske revolucije, kar ni, bi ne bilo po vsej zvezi ničesar v njej, kar bi moglo biti komu resno v spotiko. Zmisel take deklaracije bi bil: ker ententa oznanja načelo samoodločbe in zahteva, da se svet po vojski preuredi po tem načelu, izjavljamo mi, če se to načelo prizna, da se mi že vnaprej svobodno odločimo za samostojno jugoslovansko državo, toda ne morda v obliki Velesrbije pod žezlom Karadjordjevičev, temveč v obliki demokratične zveze Slovencev, Hrvatov in Srbov v habsburški monarhiji in pod žezlom habsburške dinastije.

Ali bi mar, kdor bi podpisal tako deklaracijo, »upal na zmago entente«? ali bi bil »nelojalen« in »nepatriotičen«? Kdor logično misli, bo prišel prav do nasprotnega zaključka. Mislimo si, da bi se zgodilo, kar bi se bilo po človeško ne samo enkrat lahko zgodilo, da bi bila ententa res zmagala. Vladarji sede na mirovnem kongresu. Na dnevnem redu je vprašanje Avstrije. Kralj Peter zahteva, da se Slovenci in Hrvatje odtrgajo od habsburške monarhije in pridružijo veliki Srbiji. Cesar Karel se obrne proti Wilsonu in z mirno gesto pokaže na jugoslovansko deklaracijo. Wilson resno odvrne kralju Petru: Slovenci, Hrvati in Srbi, kar jih prebiva v habsburški monarhiji, zahtevajo svojo državo pod žezlom habsburške dinastije. Po načelu samoodločbe narodov jim tega ne moremo braniti. Naprej!

In tisti, ki jih sedaj radi jugoslovanske deklaracije klevetajo za izdajalce, bi bili prav s to deklaracijo rešitelji habsburške monarhije!

OBZORNIK.

KULTURA.

Ruska Sfinga.

Ruska kultura in država ni organična tvorba ruskega naroda, marveč nasilna mešanica nesoglasnih tujih vplivov brez sistema in brez organične asimilacije. Zato je ruska zgodovina polna presenečenj in silovitih prevratov, povzročenih po militarističnem absolutizmu ali pa po revolucionarnih uporih ljudskih množic. Po revoluciji 1905/1906 je Rusija pokazala nepričakovano življenjsko silo ter s pomočjo razmeroma dobrega parlamentarizma nastopila pot pravičnega razvoja. Celo pruski poznavalci Rusije (Hoetsch, Sering i. dr.; gl. »Čas« 1915, str. 123) so občudovali politične in gospodarske zmožnosti ruskega naroda. Svetovna vojska je pretrgala mirni kulturni razvoj ter Rusijo na eni strani pahnila nazaj v vojaški absolutizem, na drugi strani pa mogočno dvignila politično zavednost občinstva. Vnel se je notranji boj. Srednje pameten vladar bi bil lahko pospešil mirni razvoj ter preprečil revolucijo. Zmagala je revolucija in omajala temelje ruske države.

S temi nazori o Rusiji (gl. »Čas« 1915, str. 121/37; 1917, 203/8) se bistveno sklada članek »Sfinks rosyjski« (»Przegląd Pow.« 1918, str. 5/19), ki ga je spisal poljski historik dr. F. Koneczny, mož širokega obzorja, urednik »Świata Słowiańskiego«. Koneczny pojasnjuje, zakaj je Rusija tako prevarala nade entente in zakaj je že tolikokrat pre-

senetila Evropo. Vzrok tega je nesoglasna ruska kultura. Rusija se vedno peha za neko kulturo, a nobene ne predela sistematično. V Rusiji so se vedno stikale razne kulture, a se niso nikoli organično združevale, marveč so se medsebojno pobijale in uničevale. Zato je ruska zgodovina tako brezupno žalostna. Kakor da bi celi rodovi zastoj živeli in delali.

Nekdaj sta bili dve celotni izviri kulturi, namreč grška (zapadna) in iranska (vzhodna), ki se je pomešala s kamitsko in semitsko. Prvi poskus, spojiti obe kulturi, je bil helenizem (na podlagi države Aleksandra Velikega), drugi poskus je bilo bizantinstvo, tretji pa ruska moskovščina. Vsi ti poskusi so se ponesrečili. V zahodni Evropi pa se je razcvetela harmonična klasično-krščanska kultura, ki je edino zanesljiva podlaga krščanskih držav. Rusija je bila premalo deležna te kulture; zato je razpadla.

Ruski Slovani so bili prvotno pod azijskimi (turanskimi, mongolskimi, tatarskimi) kulturnimi vplivi. Bizantinski vplivi so zelo počasi pronicali v Rusijo. Celo cerkev je bila pod bolgarskim, ne pa pod bizantinskim vplivom. Ruska državna uredba se je razvijala pod vplivom mongolskega vojaškega absolutizma. Rusija je bila do najnovejšega časa vojaška absolutistična država po vzoru mongolskega absolutizma in pruskega militarizma.

Krepkejši bizantinski vplivi so prihajali v Moskvo šele v 15. stoletju, in sicer po posredovanju moldavsko-valaškega bizantinstva. V 16. stoletju so zopet prevladali tatarski (mongolski) vplivi in končno utrdili kruti moskovski absolutizem.

Sredi 17. stoletja je v okviru Poljske nastala posebna rusinska kultura in narodnost, ki jo je pa v kratkem uničilo azijsko tatarsko kozaštvo. Kozaštvo je bilo grob Ukrajine. Mnenje, da je kozaštvo nekaj izvirno rusinskega, je — tako pravi Koneczny — »fantastična fikcija«. Kijevska rusinska kultura je po kijevski duhovni (cerkveni) akademiji vplivala na Moskvo, kjer se je ustanovila »slovansko - grško-latinska akademija«, važno ognjišče ruske kulture. Zapadna kultura je torej prodrla v Moskvo po posredovanju poljske in rusinske kulture.

Peter Veliki je v Rusijo uvedel samo tehnično evropsko kulturo v vojaške namene in se pri tem opiral zlasti na prusko bizantinstvo. Rusija je po Petrovih reformah postala še bolj vojaško despotična in torej tudi bolj azijska kakor je bila prej. Država, zgrajena na azijskem vojaškem absolutizmu, more živeti le na podlagi vojnih osvojitvev. Glavna osvojitev je bila razdelitev Poljske. Ta pridobitev je Rusijo trenutno okrepila, a hkrati ji je izpodkopala podlago, ker Rusija poljske zapadne kulture ni mogla niti uničiti, niti si jo prisvojiti, vrh tega je s tem prišla v bližnjo dotiko in v konflikt z zapadno Evropo. Rusija je morala sprejemati evropsko kulturo, a obenem je proglašala sovraštvo do Poljske in do »gnilega Zapada«. To notranje nasprotje je Rusijo uničilo.

Svetovna vojska je carski Rusiji, zgrajeni na azijskem vojaškem absolutizmu, zbujala upanje, da bo razbila Avstrijo in si tako z novimi osvojitvami podaljšala življenje. Toda drzni poskus se je ponesrečil — in tatarska ruska država se je razbila.

Edina rešitev za Rusijo je notranja kulturna prenovitev. Kulturna prenovitev v duhu klasično-krščanske kulture je pa možna le s posredovanjem rusinske in beloruske kulture, torej je odvisna od kulturnega napredka Ukrajine in Belorusije. Kulturni razvoj bi se naposled končal v katoličanstvu latinškega obreda.

To so nazori dr. F. Konecznega. Kot temeljit poznavalec poljske in ruske zgodovine je marsikaj dobro zadel. A nikakor ne morem pritrditi njegovemu mnenju, da je sprava med grško - slovansko in latinsko kulturo nemogoča, da je torej cerkvena unija nekaj polovičarskega in da je latinizacija Vzhoda edino pravilna rešitev vzhodnega cerkvenega vprašanja. To misel je Koneczny zagovarjal že pred desetletjem. V tem se razodeva poljska ozkosrčnost, dasi je Koneczny sicer mož širokega obzorja in širokega srca.

Dr. F. Koneczny nas ob koncu svojega članka opozarja, da bi bilo napačno, ako bi se zapadni narodi po farizejsko pohujševali nad Rusijo. Zapadna kultura nove dobe ni veliko enotnejša kakor ruska. Evropska kultura je namreč postala čudno nedosledna in protislovna. To niso niti kristjani, niti pogani; uredbe javnega življenja so skrpne iz zmot vseh kultur. Ne samo Rusija, marveč cela Evropa bo razpadla, ako se ne povrne k dosled-

ni krščansko-klasični kulturi. Prava kultura mora biti enotna, a ne skrpana, celò pa ne skrpana iz zmot. Površno poznavanje evropske zgodovine nas uči, da Rusija ni bila edina evropska država, ki je bila zgrajena na bizantinskem in azijskem vojaškem absolutizmu in ki je torej mogla živeti samo na podlagi vojnega osvojevanja.

F. G.

Zakaj je propadla Poljska.

Zgodovinska veda že nad 100 let razpravlja o vzrokih propada Poljske. V reševanju tega vprašanja se zgodovinarji delijo v dve struji; eni trdijo, da so vzroki propada Poljske neodvisni od volje poljskega naroda, namreč zunanja premoč in nasilje (determinizem, optimizem), drugi pa dokazujejo, da so Poljaki sami odgovorni za svojo usodo (voluntarizem, pesimizem). Nepoljski zgodovinarji pripisujejo vso krivdo Poljakom, da tako opravičijo države, ki so si Poljsko razdelile. O stališču poljskih zgodovinarjev poroča dr. Vl. Bogatyński v članku »Przyczyny (vzroki) upadku Polski« (»Przegląd Pow.« 1918, str. 84—94), po katerem sem posnel naslednje podatke.

Poljska zgodovinarja V. Kalinka in J. Szujski sta zanimiv zgled, kako so na poljsko historiografijo vplivale dejanske razmere. Pred l. 1863 sta bila optimista ter sta pobijala dokazovanje tujih zgodovinarjev, ki so vso krivdo pripisovali notranji slabosti poljskega kraljestva in naroda. Po nesrečnem uporu in porazu l. 1863 sta pa hotela na podlagi neizprosne zgodovinske resnice dati svojemu narodu zdrav nauk za bodočnost in sta dokazovala, da je Poljsko uničila notranja

slabost in da je samo z notranjim prerojenjem, a ne z oboroženim uporom, mogoče priboriti svobodo. Notranji vzroki propada Poljske so bili: socialna anarhija, moralna propalost 18. veka, pretirana kolonizacija vzhodnih pokrajin, ki je središču odtegnila preveč življenjske sile, enostranski razvoj (hipertrofija) plemstva in pomanjkanje energije ter državniške modrosti. Podobno sta trdila zgodovinarja M. Bobrzyński in Spasowicz. Posredujoče stališče je zastopal Anatol Lewicki, ki propad Poljske pripisuje notranjim slabostim in zunanji premoči. Kot vzrok notranje slabosti navaja med drugim tudi nasprotje med vzhodno in zahodno Cerkvijo.

Proti pesimizmu in posebe proti »krakovski šoli« so nastopili V. Smoleński, Ksav. Liske, T. Korzon, S. Askenazy in V. Przyborowski, ki so branili republikansko in federativno poljsko državno uredbo in dokazovali, da je bila Poljska že na potu k popolnemu prerojenju, a jo je prehitela zunanja premoč. Rembowski je opominjal k treznejšemu presojanju, ki mora priznati zunanje in notranje vzroke propada, ter je prvi opozoril, da je treba vprašanje reševati na širši podlagi in poljsko državno uredbo primerjati z uredbo tedanjih zapadnoevropskih držav. V tej smeri sta nadaljevala profesorja Balzer (Z zagadnień ustrojowych Polski, Lvov 1915) in Kutrzeba.

Prof. Balzer trdi, da je Poljska za zapadnimi državami zaostajala samo po »liberum veto« in po rahlejši organizaciji državne uprave; a na splošno je bila Poljska enakovredna zapadnim državam. Mnogo objektivnejši je prof. Kutrzeba (Histo-

rya ustroju Polski v zarysie, I. zv., 1917; Charakterystyka państwowości polskiej, 1916; Konstytucja 3. maja, 1916), ki poudarja, da je svobodoljubnost poljskega plemstva uničila ravnotežje med svobodo in dolžnostjo. Pogubno zlorabo svobode poudarjata tudi Siemeński (Ustrój Rzeczypospolitej polskiej. Varšava 1917) in Kochanowski (Trzy odczyty o Polsce. Varšava-Krakov 1916), dasi oba trdita, da je Poljsko uničila zunanja premoč. Še odločneje so zlorabo svobode obsodili krakovski vseučiliški profesorji v seriji predavanj o »Vzrokih propada Poljske« (1917). Najtemeljiteje pa o tem razpravlja prof. Konopczyński v obširnem znanstvenem delu »Liberum veto« (Krakov 1918).

Novější optimizem poljske histo-

riografije je nastal pod vplivom političnih dogodkov in nad zadnjih let. Zgodovinarji so v preteklosti iskali zgodovinskih vrednot, ki dajejo poljskemu narodu pravico in sposobnost za državno neodvisnost. V tem se je zgodovina vendarle preveč ozirala na dnevne politične zahteve — v škodo znanstveni objektivnosti. A naposled to stališče ni tako koristno in častno za poljski narod, kakor je bilo videti na prvi pogled. Ali je častno za narod, če je njegova neodvisnost odvisna samo od zunanjih okoliščin in od milosti sosednjih držav?

Propad Poljske so povzročili zunanji in notranji razlogi. Niti skrajni optimisti, niti pesimisti nimajo popolnoma prav. Resnica je v sredi.

F. G.

IZ SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI.

»Leonova družba«.

Za leto 1917 je izdala »Leonova družba« poleg »Časa« dvojce del: P. St. Škrabca Jezikoslovnih spisov I. 2. snopič in leposlovno delo »Gruda umira«.

Škrabčevi Jezikoslovní spísi so deležni kakor malokatero slovensko delo splošnega priznanja. (Prim. izmed slovenskih revij: Lj. Zv. 1917, 501; Slovan 1917, 86; Demokracija 1918, 62.) V 2. snopiču je najprej tisti sloveči sestavek o pisavi »Prešeren«, ki se mu je tudi strumni Levstik moral ukloniti. Kakor more Škrabec (str. 88) z mirnim zadovoljstvom beležiti, je pisava »Prešeren« zmagala. Za tem so razna jezikoslovna in pravopisna vprašanja: o besedi »zali« (89—91); zanimiv je zlasti prehod od pomena žél, böse, do pomena lep; zakaj »sonce« in ne »solnce« (93, in zopet 194—202); »gdo« in »kateri« (150—156; tu tudi opazka o razliki med »ki« in »kateri«); »kaker« (159—166); »prešuštvo« (202 do 206); izreka in pravopis (206—212). Po-

tem: o naglaševanju vevnika (95 do 107; z opazkami z ozirom na dr. Breznikovo slovnico); o besedah z dvema poudarjenima zlogoma (111—113); nekoliko o svojivnih zaimkih (166—189); o dvojnem ozkem »o« v naši slovenščini (218—234); »obeden« in nekaj o »frizinskih spominikih« (140—150). Tu di nekaj vprašanj iz poezije je v tem snopiču: nekoliko o hijatu v naši poeziji (121—127); jambi in troheji v naši poeziji (128—138); o pesmih sv. Frančiška Asiškega (107—111); odkod »Cvetjiče sv. Frančiška (Fioretti) ? (117 do 120); Inviolata (156—158).

Roman »Gruda umira« je francoski napisal René Bazin, v slovenščino prevel pa dr. Izidor Cankar. Lepo je to delo označil prof. dr. Ivan Grafenauer (DSv. 1918, 43—44). Bazin je eden izmed tistih francoskih umetnikov, ki se tudi v moderni tako bogotuji dobi nič ne boje odkrito izpovedati, da je tudi umetnost podrejena krščanskemu нравnemu zakonu. »Težko greše proti bratom tisti — tako sam

pravi — ki vlačijo s svojimi knjigami njihove duše k tlom, ki more v njih zaupanje in hrepenenje po višjem ter jim zakrivajo zmisel življenja« (citāt v DSv, 44). Izmed mnogih njegovih del je Cankar srečno izbral prav roman »Gruda umira« (La Terre qui meurt). Kdor ga prečita, bo takoj spoznal zakaj. Pred nekaterimi leti je imel Finžgar v Ljubljani krasen govor »Ali res z rodne grude?«, ki je vzbudil glasen odmev. Tu pa riše René Bazin prav tisto žalostno povest, ki se odigrava tudi na naši zemlji, kako mladi rod zapušča kmetiški dom in odhaja ta v mesto, kjer je več svobode, ta v Ameriko, kjer je baje za čudo bogate zemlje. Starec, ki ljubi domačo grudo mimo vsega na svetu, jih hoče udržati te nehvaležne otroke, a izmakneta se mu najprej prva dva, sin in hči, in potem še sin-vojak, ki je še iz vojske pisal pisma tako polna hrepenenja po domu. Ostanе mu še sin-nebogljenec, ki ni za kmetiški dom, pa hči, a ta bi se rada omožila s pridnim, a skromnim delavcem, ki ga pa hlapca-pritepenca pošten kmet v hišo vzeti ne more. Starec obupuje. A nazadnje? Našo zemljo je vendar rad imel in ta ne sme ostati brez gospodarja. Ko se mu še sin-nebogljenec ponesreči, hrepenenja vzklikne: Pridi sem, hči, in ti, ki sem te nekda j pogнал od hiše, pridi sem in bodi mi za sina, ker si rad imel to našo zemljo, ki so jo nehvaležni otroci zapustili! — Cankarjev prevod je izredno lep. Mnoge čitatelje bodo motila le tuja imena. O tem je dvojno mnenje. Po našem bi bilo bolje vsa imena domačiti, da se ne bi neveščim francoskega branja venomer jezik spotikal. Ne vem, kako da ni na koncu še kratkega tolmača, ki bi nam povedal vsaj kaj malega o pisatelju ter še o tem in onem, kar bi bilo potreba. —n—

»Nova založba«.

»Nova založba« je izdala doslej tri knjige: Levstikovega »Martina Krpana«, Cankarjeve »Podobe iz sanj« pa dr. Debečeve »Vzore in boje«.¹

Bila je srečna misel, dati Levstikovo klasično povest tudi

otrokom v roke. V zgodovini slovenskega slovstva ima sicer drugačen pomen. Znan je tisti Stritarjev izrek — navaja ga tudi Grafenauer v »Zgodovini novejšega slovenskega slovstva« (II., 313) —: »Kedor bode pisal kedaj zgodovino slovenske proze, on se bode moral ustaviti, ko pride do Krpana, pa pogledati nazaj — potem naprej in ločevati prozo pred Krpanom in za Krpanom. Kar je naših boljših prozajikov, vse je šlo za njim.« Levstikov Martin Krpan je bil doslej predvsem učitelj lepe slovenske proze v krepkem pristno narodnem jeziku. A povest je pisana s takim posebnim duhom, da je obenem polna užitka za odrasle in otroke. »Nova založba« je oskrbela za otroke krasno izdajo s slikami Henrika Smrekarja.

Vesel pojav v najnovejšem slovenskem slovstvu so Ivana Cankarja »Podobe iz sanj«. Znamenit literaren uvod v to delo je napisal dr. Ivan Pregelj v »Mentorju« (X., 1917/18, 78—85). Sploh je Pregelj Ivana Cankarja tako izrazito označil, da ga v tem ne bo lahko kdo dosegel, nikar presegel. Po pravici hvali predvsem Cankarjev jezik, da je »ogledalo vse lepote slovenske govornice«, »pesem slovenske besede«. Ta lepota sije še posebej iz teh »podob«. Zato se ni čuditi slovenskemu profesorju, da bi rad obudil v mladini »ljubezen do Cankarjeve knjige«. Ljubše bi nam pa bilo, ko bi bil poudaril: do te Cankarjeve knjige. »Podobe iz sanj« so namreč jezikovno na višku, obenem so pa tudi vsebinsko lepe. Pregelj celo misli, da je Cankar v tem delu »našel pot k Bogu«, ki ga je še v »Hlapcu Jerneju«, »te j svoji formalni veleumetnini in miselni velezmoti, nekako cinično in indirektno zatajil«. Vsekako v tej knjigi ni tistega, kar prepaja domala vsa druga Cankarjeva dela — Pregelj je tudi to dobro označil — tistega »modernobolnega cinizma« in »nekakega fatalističnega pesimizma«. In prav to je, radi česar dosedanjih Cankarjevih del nismo mogli biti iz srca veseli in smo bili celo žalostni, če smo jih videli v rokah mladine. Jezik, da, ta je čudovit, tako preprost in — morda prav radi preprostosti — tako lep. Tudi mnogo motivov je lepih. Prelepa je ta in ona slika, zlasti slike mladih dni, z doma, iz cerkve, in pa — slike o materi. Tu

¹ »Vzorov in bojev« Nova založba »Času« ni doposlala.

je nekaj, da človeka vedno iznova s Cankarjem sprijazni. Kadar govori Cankar o materi, tedaj uzremo »na dnu« Cankarjevega srca nekaj lepega, čistega, blagega, kar nam sicer sramujoč se zakriva, dostikrat pod cinično vnanjostjo bohema. Tudi v »Podobah iz sanj« se nekaterikrat spomni matere in tedaj mu zadobi beseda neko posebno milino. »Spomni se na svojo mater, nanjo, ki je v grobu! Povej, kaj ne bi šel po golih kolenih, odkopal grob z rokami, da bi ji rekel, kar ji nisi hotel reči, dokler te je slišala« (str. 12). Premnogo lepot je torej tudi v drugih Cankarjevih delih, veliko umetnosti in umetniške sile, toda na vsem leži nekaj bolestonega, kar provzroča v duši bolešno razpoloženje. Kakor da pada strupena rosa na zelenje, tako zastruplja dušo Cankarjev fatalistični pesimizem. Seveda pravi Cankar: »Kažem narodu gloriozo breznačelnosti, češčenje hinavščine, slavo laži, zato da se predrami, da spozna ter da pogleda v prihodnost... slikal sem noč, vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silneje zakoprnelo po čisti luči... iz noči in močvirja je bil v nebeške daljine uprt moj verni pogled — vi pa ste me razglasili za pesimista.« Mogoče, da je tako bilo in da je kak izbravec to občutil; drugi so slišali iz Cankarjevih satir le cinizem, videli na Cankarjevih slikah le noč, vso pusto in sivo, in močvirje, in bilo jim je težko v dušah in zdelo se jim je, če so se zatapljali v Cankarjevo umetnost, da je zaman vse upiranje: naj človek še tako koprni po čisti luči, nazadnje vendarle v blatu obtiči. Teža otrovnega fatalizma in pesimizma v zadnjem Cankarjevem delu ni. Nasprotno, iz podob iz sanj se jasneje in jasneje izločujejo tiste tri življenjapolne ideje, ki so vir najlepšega optimizma: mati — domovina — Bog! Zato smo te knjige veseli. Naj bi Ivan Cankar božjo resničnost bolj in bolj doživel, zakaj potem vemo, da bo dal temu doživetju umetniški izraz, kakor ga more dati le zares bogonadarjen umetnik!

—n—

Šotor miru. Idila. Silvin Sardenko. Katol. Bukvarna. Ljubljana 1918. (Broš. K 3'60.)

Danes, ko to pišem, je krasen pomladni dan. S tem pa ne trdim, da na

nebu ni nobenega oblaka; tja proti severu jih celó jadra kopica, ki pa niso ne taki ne toliki, da bi mogli solnce trajno zakriti. Tudi ne morem reči, da so pota popolnoma suha; od zimskega snega je ostalo nekaj peg, ki sedaj kopne na odsojnih mestih in močijo bližnjo okolico... Vse to in če je še kaj drugega, pa ne moti celotnega vtisa, ki ga ima človek ob takem dnevu, ko mora navzlic temu priznati in reči: »Krasen dan!«

Toda — jaz omenjam Sardenka! Sardenkova pesnitev je tak dan kot sem ga opisal. Ni brez napak; a napake so tako nebitvene, da ne zastró celotnega vtisa, ki je pozitiven in harmoničen.

Kdor hoče Sardenka umeti in uživati, temu ne sme manjkati neke posebne notranje dovzetnosti za percepcijo tako subtilnih lepot, kot jih nudi Sardenkova poezija, namreč čuta za tisto vrsto poezije, ki se pne kakor gloriola okrog verske dogme in v njej živeče krščanske morale! Zato vprašaj ob Sardenkovi pesnitvi, ali je tvoja notranja harmonija ta in taka, da boš znal ceniti čistost, zdržnost, samstvo... takó, kot pri krščanskem pojmovanju te lepe stvari cenjene biti zaslužijo? Ali imaš zmisel za lepote narave, katerih bistvo se da le čutiti in ta občut bolj eterično kot besedno podati? — Če imaš vse to, potem ti rečem: »Vzemi in beri!« Da boš tudi užival, tega me ni skrb. Če pa tega nimaš, ali če ti je čut za vse te reči v izdatni meri otopel, potem — prijatelj! — mi je žal zate, ker vidim, da boš Sardenka pač bral, a užival ga ne boš — vsaj v polnem obsegu ne. Ker vedi: so stvari, ki njih globino doumejo le izbrane duše — in so pesniki, ki vedo govoriti le sebi podobnim...

Pesnitev ima nazunaj epično lice; je pa le kompleks liričnih izlivov, ki so završeni v celoto. Legenda o Pashalu Baylonu je osnov, na kateri Sardenko gradi. Jemlje pa le take prizore, ki so poezije polni, in le v toliko, kolikor so je polni. Ko je poezija posameznega prizora izčrpana — kot izčrpa čebela med iz keliha in potem odleti — odhiti tudi pesnik naprej k drugemu, tretjemu: saj jih je dosti! Naposled pa vidiš, da je v delu vendarle sistem in tehnika; ker pred teboj je vstala slika Pashala v preprostem okviru kitiče

abcb, ozarjena z vencem čistosti in bogovdanosti; okolico in ozadje pa ji tvorita gorsko selo v Almadenu in bližnja okolica rek in livad pod baldahinom španskega solnca... Vsi pa vemo, da so take lepe in svetle stvari element, v katerem se Sardenkova duša najbolje počuti. Zato že zvenenje teh gorkih stihov izdaja, kakšno vsebinsko obilje je sililo pesniku pod pero in s kakšno naslado je ustvarjal. Preprosto vsebino je odel v preprosto obliko, tako da je vsa pesnitev sama sebi sorodna in kakor iz enega kova. Kakor je pa vsebina preprosta, tako je tudi globoka; zato pa je ta »idila« polna notranjih resnic, ki silijo k poglobljanju.

Sardenko se je v Pashalu lotil predmeta, ki mu je sorasel. Ni vsak za vse; a tudi pričujoči motiv ni, da bi se ga lotil kdorkoli. Odkrito povedano: bal sem se, da bo v Pashalu prevladal svetnik nad človekom. Pa ni; kar je edino prav! Pashal je svetnik v dvojno smer: kot homo euharisticus in kot anima innocens. V obeh teh dveh potezih je pa vendarle tako človeško naraven, da njegovo evharistično izživetje na nobenem mestu ni vsiljivo in da tudi kot heroj čistosti svojega venca ne dosega brez človeških konfliktov. In prav to zadnje, da postavi pesnik svojega junaka pred nas kot borečega se, je tista simpatična poteza, ki nam Pashala-svetnika človeško približa. Vpoštevaj sledeča dejstva: Str. 51. Pashal se ne odloči kar naenkrat, ampak si — po človeško — izprosi dan odloga. Potem slede notranji boji in dvomi. Potem odločitev. Slovo pa je vendarle še človeško težko. Besede slovesa (str. 57) so človeško naravne in vendar: kako svetniško čiste! V senci evkalipta se zdi Pashal na varnem; vendar ga pesnik še v »pozni uri« zaplete v boj. Da, — v skrbi, da bi se mu Pashal-človek ne izmuznil, pusti pesnik, da pride nad junaka tudi še poglavje o »splašeni ptici«! In v tem zadnjem je — po mojem mnenju — dobrega že preveč. To poglavje bi bilo brez škode izostalo. Prvič: ker »človečnosti« Pashala in Filomene je pesnik že dotle docela zadostil, in drugič: se v tehničnem oziru to poglavje brez škode pogreša.

V pesnitvi srečavamo osebe, ki nam prav plastično stopajo pred oči. Omenim: berača v Almadenu in v Valenciji; oba z bogato žilo humorja; Pashalo-

vega očeta in gospodarja Delgada, dve pravi kmečki grči; oba popolnoma španska, a obenem docela slovenska; patre v koru pri molitvi (živi psalmi). Sardenko je tu — dasi se sicer nagiblje k abstraktnosti — stopil z uspehom na konkretna tla. V isti luči opazuj praznik v Almadenu (str. 14); slovo od domačih holmov (Mimo doma); kresno noč; zimsko svatbo itd. Če hočeš brati modrost sv. pisma v vezani besedi, odprti poglavje »Po viharju«. Če si pedagog, opazuj Sardenka v poglavju »Otroci«. Če si duhovni pastir, te bo zanimalo »Zlato klasje«. Povsod nastopa Pashal-Sardenko razmeram primereno in tako, da že itak poetičnemu prizoru dodá poezije še iz svojega. Če imaš čas, pomudi se nekoliko dalj pri tehle kriticah, ki se izmed drugih odkljujejo po preprosti kompoziciji, a so obenem vsebinsko globoki. Premnoga izmed teh bi se smela udomačiti pri nas kot »krilatica«. N. pr. str. 5 »Čez deželo šel je majnik«; str. 48 »Ne moudrujte«; str. 51 »Rekla sva ti«; str. 52 »Vse globine moje duše«; str. 56 »En sam kratek dan so bila«; str. 57 »Pojdiva kot dva oblaka« (človek se spomni Krsta pri Savici); str. 59 »Drugo leto«; str. 68 »Dve sta palmi«; istotam: »Ključev šop ob desnem pasu«; str. 83 »Prva luč za duše v vica« (!); str. 84 »Kadar solnce grozdje zori«; str. 85 »Siromak za siromaka«; str. 87 »Ti in ona«; str. 94 »Tiha bôl je v srcu vstala«... Potem ne prezri načina, kako Sardenko svoje lepe reči lepo izraža. Takele stvari so samo Sardenkove: »Daleč pridem, daleč idem... Vsa nemirna od veselja, vsa vesela od nemira... Ali misli niso v miru, ali želje niso v redu...« Ni pa po mojem okusu (morebiti res le po mojem nel!) takole izražanje, ker se mi zdi preveč abstraktno, dasi lepo zveni: Dihali so tajni dihi (str. 11); Srce se je umirilo v tajni noči (str. 124); Dvignilo je (dek)le stihe (!) tople (str. 31); Klicali so psalmi verni (str. 82). Sploh je opazati kopičenje pridevnikov, n. pr.: str. 53. Solnce sije skozi okno s tiho tugo; ali pa str. 124: V žalostnem in tesnem strahu. — Tudi rima je imela sempatja preveč vpliva na izražanje. Tako so nastali izpreviti izrazi, n. pr. str. 74: Da ju pot ne naveliča (= utruji); str. 79: Tiste rože niso v suši (= ovenele); str. 50: Ko bo naju smrt zasula (= pobrala);

in neke drugje: V samostanski mir se sklone (= zateče, skrije). — Nekaj primer ni dosti določenih, n. pr. str. 22: Zvon v zvoniku = oljka v kljunu gola; str. 31: Temni kodri Precijoze = meči, ki ranijo dušo; str. 43 vsa kitica: Nad svetiščem samostanskim. — Ponekod je izraz nezadosten, tako da primera ne zasije na prvi mah, n. pr. str. 14: Pod virom jasnim (= pod solncem). — Če omenim še, da dvajsetletni Pashal skoro ne bi mogel modrovati v takole izbranih izrazih; str. 18: Tam uče se brati črke: te sledove učenosti, te obraze resnomrke; ali pa str. 19: Ukaželjna misel se mi v srcu vžiga... potem se bojim, da sem postal že — podrobniki! Zato omenim le še, da je danes, ko končavam te vrstice, še vedno krasen pomladni dan, dasi bode skozi okno moje vile par zapoznelih snežnih peg in dasi je v tem hipu trop nagajivih oblakov bežal preko solnca. **Pavel Perko.**

Na poti v večnost. Spisal L. Poulin. Iz francoščine po 11. izdaji prevedla in izdala Marijina družba v ljubljanskem semenišču. V Ljubljani 1917. Založila Katoliška Bukvarna (vez. 6 K).

Poulinovo delo »Vers l'Eternité« nam je že nekoliko znano iz življenja slovenskega pisatelja Mencingerja (prim. T. Zupan, Dr. Mencingerjeva priprava na odhod in še nekaj spominjev nanj). (DSv. XXV., 1912, 228.) Zato je bila srečna misel, da so oskrbeli ljubljanski bogoslovci sedaj tudi lep slovenski prevod. Knjiga je namenjena zlasti trudnim dušam — in koliko je prav v teh dneh, v strašni svetovni vojski, takih duš! Ni pa morda sistematična apologetika večnih krščanskih resnic, temveč le pester niz misli, »kratkih odgovorov na nema vprašanja«, spominov, upov, doživljavaev trpečih in hrepenečih. Podpreti onemoglega na strmi poti dolžnosti, dvigniti mu iznova pogum, izpremeniti že začeto kletev v klic vdanosti, vzbuditi mu zopet v duši srečno hrepenenje po višjih ciljih, — to, pravi pisatelj sam v uvodu, je namen te knjige. Pisana je s tistim francoskim lehkotnim in duhovitim jezikom, ki brez vsiljive učenosti duha tako osvoji in srce tako zavzame. Ne dvomimo, da bo našla tudi pri nas dosti vdanih čitateljev in čitateljic.

—n—

ZAPISKI.

Peter Preradović. 19. marca je bilo 100 let, kar se je rodil največji hrvatski pesnik Petar Preradović (1818). Rodil se je v Grabovnici (sedanji belovarski županiji). Oče mu je bil vojak. Tudi Petra je dala mati po zgodnji očetovi smrti v vojaško šolo v Belovaru, potem so ga pa sprejeli v vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu. Tu je bil osem let, vedno prvi. Vzgoja je bila nemška, vendar so se učili tudi češko. Profesor Burian je predaval češki jezik in književnost in dal mlademu učencu prvo pobudo za slovansko čutje. Vendar je Preradović skladal nemške pesmi in ko se je vrnil domov, je z žalostjo opazil, da je celo materinski jezik nekoliko pozabil. L. 1838 je šel k polku v Milan. Dve leti za njim je prišel tja tudi Ivan Kuljević, navdušen narodnjak. Ta mu je čital odlomke iz dubrovniških pesnikov, narodne pesmi in tudi svoje in ga je toliko vnel, da je začel pre-

vajati iz hrvaščine (tako je prevlel Osmana) in jemati za svoje nemške pesmi narodne predmete (n. pr. Das Uskokenmädchen). L. 1843 so ga predstavili v Dalmacijo. Na potu je spoznal v Benetkah nekaj hrvatskih tovarišev, med njimi Špira Dimitrovića. Ta je zložil na njegov polk pesem in prisilil Preradovića, da mu mora odpeti v narodnem jeziku. Tako je zložil Preradović, ko je prišel v Zader, prvo hrvatsko pesem »Poslanico Špiri Dimitroviću«. L. 1844 je začela izhajati »Zora dalmatinska«. Preradović je zložil za prvo številko pesem »Zora puca, bit će dana«. Ko je spoznal, da se dá tudi po hrvatsko lepo peti, je začel marljivo zlagati hrvatske pesmi in je res spesnil za »Zoro« lepo število svojih najlepših pesmi. (Že v 3. številki »Zore« je izšla njegova tako poznana pesem »Putnik«.) V Dalmaciji se je tudi zaročil. Kmalu je pa moral proč (na potu se je v Zagrebu se-

znanil s Stankom Vrazom), bil je 1847 zopet v Italiji, 1848 se v Dubrovniku oženil, 1849 v Zagrebu, potem nekaj časa pobočnik Jelačića bana, pa zopet v Italiji, kjer mu umrje žena, l. 1856 v Glini, kjer je napisal avtobiografijo; l. 1859 med laško vojsko je bil prideljen generalnemu štabu v Trstu in Postojni; l. 1865 se je na Dunaju vdružil oženil, z Nemko; l. 1866 zopet v Italiji; potem general na Dunaju. Dne 18. avgusta 1872 je v Vöslau umrl in bil na Dunaju pokopan. L. 1879 so prenesli njegove kosti v Zagreb, kjer sedaj počivajo v arkadi na Mirogoju. Njegova dela so: Prvenci (1846), Nove pjesme (1851), Lopudska siratica (odlomke). L. 1873 so izšla njegova »Pjesnička djela« na stroške naroda. Najnovejša izdaja je: Izabrane pjesme. II. izd. Priredio dr. B. Vodnik. Izdala Matica Hrvatska, Zagreb 1918. Literatura o Preradoviću navaja »Hrvatska Njiva« (1918, br. 11, str. 193—196).

Peter Preradović je predvsem pesnik narodnega edinstva. To mu daje prav v naši dobi poseben pomen. Vzgojen med tuji in po tuje, se je pozneje s toliko večjo ljubeznijo oklenil slovanstva. V tisti dobi se je bila slovanska ideja mogočno razplamenila. Sam Herder je napovedaval slovanstvu veliko bodočnost. Kollár je zamislil besedo o »slovanski vzajemnosti« in spel slovanstvu navdušeno pesnitev »Slávy Dceri« (1824). Zlasti pod vplivom Kollára so tudi Preradovićeve prve pesmi vse prožete s slovanskim čustvovanjem. L. 1844 je zamislil večjo pesem »Vilin san«, ki je, kakor pravi B. Vodnik, odgovor vile Hrvatice, hčerke »Slave, sviju vilá vile«, posestrimi vilí Češkinji. Ko je Bachova doba s krutim absolutizmom raztrgala slovanske narodne ideale, je tudi Preradović umolknil. Počasi se je pa vmisli v novo misijo slovanstva, ki je vsa v bodočnosti. Drugi narodi imajo svoje vrline, Slovana označuje pred vsem srce. Slovan bodi rešitelj svetu — z ljubeznijo! V odi »Ljubav« je z žarkim ognjem opeval to dobo, ko bo zavladalo na zemlji božje kraljestvo. »Ti, slavenski rode — ti mi spasi svijet na zemlji!« (Zvanje Slavjanstva; prim. pri nas Stritarja! Zbr. spisi V., 441.) Zdziechowski pravi, da je bil Preradović »mesijanist«, a v najplemenitejšem značenju te besede.

A Preradović je bil tudi za praktično edinstvo. Že pri »Zori Dalmatinski« se je trudil, da bi se poprijeli Jugoslovani (Hrvati in Srbi) enotnega jezika in enotne pisave. Srbi, je mislil, naj bi opustili cirilico in se oprijeli latnice. Prepri, ali Srb ali Hrvat, se mu je zdel neumen. Če se dva o tem prepirata, vsemu svetu dokazujeta, »da su do dva brata bili dvije ludi«. »Oj na nebo uprite oči, ne na bijednu zemlju, juga slavjanskog djeco! ... Od Stambula grada do Kotora, od Crnoga do Jadranskog mora! ... Kad svi jednog Boga molite, kad svi jednom glasom Slavu pjevate, kad svi jednog tiela uda ste, bud'te i svi duha jednog!«

V verskem oziru je bil Preradović otrok tedanje dobe, ko je po Evropi zavel duh Rousseaua, Herderja, Hegela. Ideja o pozemeljskem raji brez trohle zapadne kulture, ideje humanizma in evolucije so pač tudi nanj zelo vplivale. Ni bil brez religioznosti, nasprotno, njegovo versko čustvo je globoko, toda brez določnega izraza. Sanja le o dobi, ko ne bo »ne topov, ne kadila in gorečih sveč« (jer topova više biti ne će, ne tamjanom uz goruče svijee), ko bo vsa liturgija, »sredstvo izvanjske sjajnosti«, »pomoč slabosti«, samo še v spominu, ko bo vladala na zemlji le ljubezen in »bratska sloga« spajala vse ljudi. Z doma pravoslaven, se je moral Preradović v vojaški akademiji pokatolicaniti, zato je bil nasproti Cerkvi indiferenten, vsled predsodkov tedanjega liberalizma pa tej in oni napravi celo sovražen. Zašel je tudi med spiritiste, in spiritizem ga je še bolj odtujil pozitivnemu krščanstvu in Cerkvi. V pesmi »Dubrovniku« je udaril po jezuitih: »ono crno sjeme Lojolovo i po tvojoj zemljici se rasu i rodi ti jadom i čemerom«.

Dr. Prohaska pravi v »Hrvatski Njivi«, da je Preradović tudi v ljubezni filozof. Njegova ljubavna lirika ima »dantovski značaj«, je metafizična, platonska, zato pa moderni tuja. Ljubezen mu je vrecel misli.

Še nekaj drobtin. Preradović je prevedel tudi nekaj odlomkov iz Dantove Divine Komedije (Ljubezen Francške pa smrt Ugolina in njegovih otrok, V. in XXXII, 125—139, XXXIII, 1—87). »Ponašil« je pa te odlomke v narodnem desetercu (brez tercin in rim), kar se mu je zdelo bolj v duhu slovanskih

jezikov. (Škof Uccellini je prevedel Divino Komedijo tudi v trohejskem desetercu, a s tercinskimi rimami, naš dr. Debevec jo pa prevaja popolnoma v Dantovih verzih.) »Hrvatska Njiva« (br. 11, 191) je objavila iz rokopisa Preradovićeve razprave o »merilih v naši pesmi«. Preradović misli, da se »sroki« (rime) manj prilegajo slovenskim jezikom. Naša narodna pesem, pravi, sroka ne pozna. Sploh je ustroj našega jezika različen, n. pr. od romanskih jezikov. Dubrovčani so »oponašali« italijanske forme, »natezali in kvarili« jezik, zato je njih pesništvo »nenaravno bilje s tujih tal«, ki ima za nas le ta pomen, da lahko pravimo: ko sta pela slavni Tasso in Ariosto onkraj Jadranskega morja, se je pelo tokraj morja na naši strani v našem jeziku na isti način. Sicer je pa »en zvezek Vukovih narodnih pesmi več vreden kot vse starodubrovniško pesništvo«. Vendar Preradović ne zameta nobenih form in ne rim. Srednja pot je prava. Naš krasni gibčni jezik, pravi, je zmožen novih in starih likov. Splošno pravilo naj bi bilo, da bi se rabila stara grška merila za vznesene pesmi, ode, himne, ditirambe, narodni deseterc za epe in drame, zapadne forme s stiki pa v liriki, zlasti za ljubavne pesmi. Kako tenek jezikovni čut je imel Preradović, se vidi iz opombe o srokah. Dobrih srokov, pravi, v našem jeziku ni mnogo. »Vila« in »sila« n. pr. ni nobena prava rima. Kateri naših pesnikov loči take tencine? Šele po Brezniku se zopet učimo domačega jezika in spominjamo, da drugače naglašamo »zlomila«, drugače »sila«, da se torej to dvojje res ne ujema lepo. Da se je učil jezika, je Preradović pridno preučeval Vukov »rječnik«, kar dokazujejo nekatere njegove pripombe. (Prim. o vsem tem: »Hrvatska Njiva«, 1918, br. 11 pa »Književni jug«, 1918, br. 6)

Letošnji jubilej Preradovićev praznujejo Jugoslovani v duhu tistega edinstva, ki si ga je on tako želel.

Že davno smo tudi Slovenci vsaj nekoliko poznali Preradovića. (O tem piše dr. Ilešič v »Književ. jug«, br. 6, str. 228—232: Peter Preradović v Slovincih.) Po Marnovi hrvatski slovnici smo se že dijaki učili na pamet »Putnika«. Še bolj znana nam je pa bila tista pesem, ki je zadobila v ta čas nov, še bolj vzvišen pomen:

Polnoč prodje — još u tmini
Nebo, zemlja jest i voda,
Ali sieva od istoka
Sjajna vila slavskega roda,
Glasi amo iz tihana:
Zora puca, bit će dana! —n—

Vladimir Solovjev — katoličan. A. S. Pankratov je v knjigi »Iščušče Boga« (Moskva 1911) med drugimi božiskatelji opisal čudaškega ruskega duhovnika grofa Nikolaja Tolstoja (Il. zv., str. 110—131), čigar zedinjenje s katoliško Cerkvijo je pred leti zbudilo mnogo pozornosti. V tem opisu, sestavljenem na podlagi pripovedovanja N. Tolstoja, se nahaja nekoliko zanimivih podatkov iz zadnjih let Vl. Solovjeva. N. Tolstoj je leta 1910 v francoskem dnevniku »Univers« (9. septembra) objavil, da je bil Solovjev 18. februarja 1896 v katoliški kapeli v Moskvi formalno sprejet v katoliško Cerkev (gl. »Čas« 1917, str. 260). Isto je pripovedoval Pankratovu (str. 120). Solovjev je pri sprejemu molil tridentinsko veroizpoved. Naslednjega dne je bil N. Tolstoj aretiran, a Solovjev mu je pomagal, da je ubežal. L. 1898 je bil N. Tolstoj zopet aretiran in odpeljan v Tver, kjer je bival osem mesecev pod policijskim nadzorstvom. Solovjev ga je večkrat obiskal. V Tveri so se v tej dobi šli tudi drugi ruski uniati in so se med drugim posvetovali tudi o grško-katoliškem ruskem škofu. To čast so ponudili Solovjevu. On je odgovoril: »Ne hrepenim po škofstvu, a če je Bogu dopadljivo in če spoznajo v Rimu za potrebno, se ne bom branil.« Iz Tveri je Tolstoj potoval v Nižnij Novgorod, kjer se je vršil shod pristašev Solovjeva in cerkvenega zedinjenja. Solovjev se shoda ni mogel udeležiti, ker so mu prijatelji povedali, da ni varno tja hoditi. Na shodu je bil Solovjev soglasno izbran za škofa. Pappež je to izvolitev sicer potrdil, a Solovjeva vendar ni mogel imenovati za škofa, ker ruska uniatska občina ni bila javno priznana, marveč preganjana (str. 126/127).

V. Tolstoj je bil duhovni voditelj in izpovednik Vl. Solovjeva. Ko je Solovjev umiral, je bil Tolstoj v inozemstvu. Solovjev je na smrtni postelji dal poklicati pravoslavnega duhovnika, ker ni bilo v bližini nobenega katoliškega duhovnika. Tolstoj mu je bil to za slu-

čaj sile dovolil (str. 127). Morebiti so čudaški in ne popolnoma pravilni nazori N. Tolstoja nekoliko neugodno vplivali na Solovjeva.

Dr. F. Grivec.

Psihologija Martina Lutra. Ob 400-letnici Lutrovega odpada je označil dr. Fr. Ks. Kiefl v »Hochlandu« (XV., 1917/18, 7—28) duševnost Martina Lutra v verskem oziru (Martin Luthers religiöse Psyche). Misli, da je izpopolnil sliko, kakor so jo naslikali s katoliške strani Denifle, Weiss in Grisar. Moderni imajo Lutra za predstavnika »krščanstva brez dogem«. Pravijo, da mu je bilo versko čuvstvovanje vse, dogme nič. Kiefl dokazuje, da je prav nasprotno resnično. Ključ do Lutrove duše podaja dogmatična ideja, ki je vsemogočno prevzela vso njegovo notranjost. Iz dogmatične ideje je šele priklopila tista plameneča verska strast, ki se je s strašno, orjaško silo dvignila zoper papeštvo in Cerkev. Ta osrednja dogmatična ideja je ideja o izvirnem grehu in o zveličavni veri. Izvirni greh je po Lutrovi misli iztrebil iz duše zadnjo kal svojega dejstvovanja. Že zato je moderna misel o Lutrovem »osebnem verskem mišljenju« popolnoma zmotna. Kako naj bi imel človek svoje versko mišljenje, če sploh po grehu verskega mišljenja zmožen ni? Po izvirnem grehu je človek zmožen le še greha. Vse življenje je greh. Svobodna volja za dobro je docela uničena. Človek mora obupati sam nad seboj. Tu je najgloblja skrivnost vsega lutrovstva. »Človek ima pač svobodno voljo, da krave molze, hiše zida« in dr., za kaj boljšega je pa kakor štor ali kamen. Če ga zajaha hudič, mora s hudičem. Tu pa Bog poseže vmes. Kristus je ljudi odrešil in kogar je odrešil, v tem Bog vzbudi »zveličavno vero«, to je, živo zavest, da je opravičen, trdno izvestnost zveličanja. Ta vera je božje dejanje in samo božje dejanje. Zato je popolnoma neodvisna od človeške volje. Saj človek ne more drugega kakor grešiti, kako bi mogel pri veri sodelovati? Zato pa tudi noben greh človeka ne more pogubiti, dokler je v človeku vera. »Ko bi človek v veri prešustvoval, prešustvo ne bi bilo greh!« Če verujemo, »nas ne more noben greh od jagnjeta (božjega) odtrgati, tudi ne,

če bi izvršili na dan tisoč prešustev in umorov!« Ta misel o samobožji delavnosti v zveličavni veri nam šele prav raztolmači Lutrovo razmerje do Cerkve. Kiefl se ne ujema z Deniflejem, ki misli, da se je lutrovstvo začelo z odporom proti cerkveni avtoriteti. Luter izpočetka ni nameraval Cerkve zavreči. Saj je celo menil, da je znamenje za konec sveta, ko ni bilo več upanja na edinstvo Cerkve. Luter se ni nikdar prav zavedal, da se z njegovim pojmovanjem zveličavne vere ne more strniti noben pojem o cerkvi. Če v zveličavni veri samo Bog deluje, tedaj je vsaka misel, da bi kdo drugi ali celo družabni ustroj milost in zveličanje posredoval, nemogoča in nezmiselna. Po katoliškem pojmovanju je polnost Sv. Duha v Cerkvi; po Kristusu, po njegovi človeški naravi in po njegovem mističnem telesu, Cerkvi, se človeštvu deli božja milost in božje zveličanje. Luter se tega ni docela zavedal, a kakor logičen nagon ga je gnala njegova osrednja verska misel zoper Cerkev. Ko je videl, da Cerkev njegovo osnovno dogmo odločno zavrača, se je obrnil z divjo strastjo zoper papeštvo in Cerkev. Ko so ga že obhajale smrtne slutnje, je napisal tisto razpravo »Wider das Bapstum zu Rom vom Teufel gestiftet«, ki se ji more primerjati v temno plamenečem sovraštvu le še Nietzschejev »Antichrist«. A na Nietzscheja je legala že blaznost, ko je pisal Antikrista, Luter je pa pisal svoje delo z računajočim premiselkom. In še mu ni bila beseda zadosti. Zamislil je grdilne slike na papeštvo in jih imenoval svojo oporoko, češ da bo pri množicah, ki ne znajo brati, vsaka taka podoba zalegla za celo knjigo. Izdelal mu jih je Luka Cranich. So take, da jih dandanes ni mogoče opisavati, a Luter je dejal, da so le še malo premalo »hudičeve«. Luter je pač videl, da je Cerkev neizprosna nasprotnica njegove osrednje dogmatične ideje, zato se je v svoji veri, da mu je Bog navdihnil to idejo in da ga božji duh žene, z vso silo obrnil zoper Cerkev in zoper papeštvo, ki je srčna korenina cerkvenega edinstva. Tu, misli Kiefl, da je psihološki razlog za Lutrovo strašno sovraštvo zoper papeža. »Jaz sem papežu odgriznil srčno korenino in mislim, da papež ne bo več rasel.« Papež, na-

sproten njegovi verski ideji, mu je bil antikrist. Ta demonična misel se mu je tako utrdila, da se tudi ni ustrašil, ko je zrl usodne posledice svojega nauka v tedanji nemški državi. »Satan mi dopoveduje v vesti, da sem s svojim naukom zmedo napravil v javnem življenju. A jaz mu odgovarjam, da nauk ni moj, ampak Sinu božjega. Bogu pa ni nič za en svet in če bi jih še deset propalo!... Moja reč je božja reč, zato kljubujem. Zastavil sem svoje življenje in umrem za to. Zato mora, kdor se meni upira, pasti, če je le Bog!«

Te misli, da je človek sam iz sebe za vse popolnoma nezmožen, da je zveličanje samo po veri in da je vera zgolj božje dejanje, kakor tudi misel o bližnjem koncu sveta, so bile vzrok, da Luter tudi za apostolstvo in misijonstvo ni imel nobenega zmisla. O tem razpravlja prof. dr. Schmidlin v »Zeitschrift für Missionswissenschaft« (VII., 1917, 257—269: Reformation und Gegenreformation in ihrem Verhältnis zur Mission). Na to je opozoril že Grisar (Luther, III., 1022 sl.), a tudi protestantje sami ne morejo tega tajiti. Zato moderni protestantizem misijonske misli ni iz svoje duše zajel, ampak nelogično in v nasprotju s prvotnim luterstvom iz Katoliške Cerkve A. U.

Iz revij. »Dom in Svet« (zv. 1 do 2): Prof. dr. Ivan Grafenauer v razpravi »Med 'Glasnikom' in 'Zvonom'« (str. 5—9) opisuje, kako se je dr. Janežič trudil, da bi se književni listi času primerno in smotreno razločili. Na koncu svojega življenja je prišel do jasnega spoznanja, da bi nam bili potrebni trije listi: eden strogo znanstven, drugi strogo literaren, prvi književni list, tretji pa leposlovno-poučen list za ljudstvo. Sam te delitve ni doživel. Njegov »Glasnik« je bil leposlovno-znanstven list, namenjen izobražencem in doraščajoči izobraženi mladini, ki ga je izpopolnjeval s »Cvetjem« za obširnejša literarna dela, »Koledar« družbe sv. Mohorja z »Večernicami« je pa urejeval kot nekaj »Glasnik« s »Cvetjem« za preprosto ljudstvo. Ravnatelj dr. Jos. Mantuani podaja moderno umevano razpravo »o umetniških slogih« (15 do 19); Marij Kogej pa razpravlja »o umetnosti, posebno glasbeni« (26 do

28). — »Časopis za zgodovino in narodopisje« je izšel radi vojnih težkoč za l. 1918 v enem samem zvezku (snopci 1—4). Razprave: Dr. J. R. Razlag (dr., Fr. Mohorič); K zgodovini trga Žalca (dr. Fr. Kos); Areh in druga svetniška lastna imena v mariborskem okraju (dr. Fr. Ilesič); Grad Ojstrica v Savinjski dolini (Milica Štrekelj). — »Ljubljanski Zvon« izhaja od letos v povečanem obsegu in z dosedanjjo smerjo. V 1. zv. objavlja Abditus nekaj »spominov na dr. J. Ev. Kreka« (14—21), zlasti glede njegovega razmerja do socialistov. A. Loboda razklada svoje »misli o slovanskih narodnostnih problemih« (64 do 73), namreč o slovanskem narodnem separatizmu, pa zopet o zedinjevalni narodnostni tendenci, ki se sedaj pri nas imenuje jugoslovanstvo. V 2. zv. (125—136) je zanimiv članek »Rusija v nemški luči« (napisal ga je N. T. Preobraženskij večinoma po Nötzlovem delu: Das heutige Rußland. Eine Einführung in das heutige Rußland an der Hand von Tolstoj: Leben und Werke, I. 1915). V 3. zv. pa razpravlja dr. G. Cremošnik o slovenski narodni pesmi »Pegam in Lambergar« (190—194). Pravi, da je ta pesem (bržčas iz konca XV. st.) »ostanek iz dobe, v kateri so bile aventiure v navadi«, tip takega »klativiteza«, da je Pegam, v slovenski pesmi najbrž ne zgodovinska osebnost, Vitovec ali kdo drugi, temveč Čeh (spomin na »grozne Čeh« iz husitskih vojsk). Dr. Ivan Prijatelj podaja svoje »misli in nasvete« o »naših časopisih« (201 do 216). Dr. Prijatelj loči časnik in časopis. Časnik je list, »posvečen v prvi vrsti politiki« in »se piše iz dneva v dan in za dan«. Njegovo delo je anonimno, silne važnosti in ogromnega vpliva na »politično in socialno zavvednost občinstva«. Časopisi se pa dele po namenu v leposlovne ali književne in umetniške, v družinske ali zabavniške, v publicistične ali revije in v strokovne časopise. Časopis je stalen in trajen dokument literature in kulture naroda. Časopis vedno bolj izpodriva knjigo. Zato je silnega pomena smotrna organizacija časopisja. Potem podaja dr. Prijatelj zgodovinski pregled in karakteristiko naših časopisov, ter svoje nasvete. Zanimive so nekatere sodbe. O »Zvonu«

pravi, naj bi bil strogo književni list, drugače bo v vednih zagatah. Zgled: Kraigherjev roman. »Svobodno, dasi umetniško dragoceno razpravljanje seksualnega vprašanja ne sodi v družine.« O »Dom in Svetu« misli, naj bi ostal, za kar je bil ustanovljen, družinski list, ker smo sedaj Slovenci edini izobraženejši narod v srednji Evropi, ki nima družinskega lista, in vendar je tak list največjega socialnega in narodnega pomena. Za slovensko katoliško moderno pa naj bi dr. Izidor Cankar osnoval manjši, čisto književni list. Podarja pa, da bi moral dati svojim umetniškim nazorom jasnejšo podlago, kakor jo je dal doslej. Misli, da so Mahničevi »moralistični in apologetični« nazori o nalogi umetnosti neplodoviti, da pa še ni postavil noben katoliški »mladin« enakovrednega nazora nasproti (če je s strogo katoliškega stališča sploh mogoče, o čemer, pravi, da skoraj dvomi). O naših katoliških revijah pravi dr. Prijatelj: »Kakor je bila katoliška triimenska revija (Rimski katolik, Katoliški Obzorik, Čas) neplodovita ali naravnost ovirajoča v umetnosti, tako velik in še večji vpliv je imela na naziranjso, politično, versko in socialno poglobitev svojih pristašev. Vsa sedanja katoliška inteligenca je zajemala svojo duševno hrano iz tega vira. Tudi še danes je »Čas« vzorno urejevana revija, katere članki in prispevki se odlikujejo po temeljitosti, aktualnosti, raznovrstnosti...« — Slovenski socialisti-intelektualci so se večinoma ločili od dosedanje socialne demokracije in osnovali svojo revijo »Demokracija«, ki izhaja od letos po enkrat na mesec v dvojnih snopiščih. Ločijo se od nemškega socializma v marsikaterem oziru, kakor je razvidno že iz dosedanjih dveh zvezkov. Nemški socialisti hočejo najprej zmago proletariata, še le zmagaja socializma naj bi osamosvojila tudi narode; slovenska socialistična omladina pa hoče najprej narodne države, suverene narodne države naj bi tvorile temelj za svobodno federacijo narodov, »ki bo izključevala izrabljanje slabejših narodov s strani močnejših« (str. 1); »politična demokracija je kategorični imperativ kulture, ki se naravno in polno more razvijati le na podlagi svobodne narod-

nosti, a kultura je bistven pogoj socialne svobode« (15). Zato ji je samoodločevanje narodov »prva in temeljna zahteva demokratizma in socializma« (str. 1). Nemški marksistični socializem skoraj popolnoma prezira duševno stran človeka, ti slovenski socialisti zavračajo enostranski zgodovinski materializem, prepričani, da imajo v socialnem življenju tudi duševni činitelji odločilno vlogo. Zlasti poudarjajo tudi srčno, нравno kulturo. Tudi versko čustvovanje je dejansko bistven del duševnega življenja pretežne večine »naših ljudi«, zato zahtevajo versko strpnost; — Abditus celo izrecno poudarja potrebo religije (49); — da bodo pa mogle verske družbe in država vršiti neodvisno vsaka svojo nalogo, zato stoje »na stališču ločitve cerkve in države« (2). Tudi razrednega boja ne pojmujejo tako, da bi proletariat druge premagal in podjarmil, ampak samo kot sredstvo demokrati-zacije, to je, razredni boj naj sploh uniči gospodarstvo nekaterih nad drugimi in naj izruje razlike v človeški družbi (4). Vodilna ideja tega socializma je нравni princip, naj kdor ne dela, tudi ne je. Socializem hoče iz tega нравnega principa izvedeni gospodarski red (5). Seveda je ta princip le ideal, ki ga ne bo mogoče nikdar popolnoma doseči, ker bodo »ovire deloma vedno obstojale in tirale gospodarski razvoj proč od ideala« (9). Vendar treba širiti praktično prepričanje, da je le tisto plačilo prav naše, ki je v sorazmerju z našim delom, vse drugo je upravljano imetje« (9). Z нравnim pritiskom vzpored mora iti vnani, pravni pritisk (9). — Hrvatska Straža« prinaša celo vrsto zanimivih člankov; (zv. 1—2): Parlament (dr. A. Alfrević), Auktoritet filozofa i božji obstanak (F. S.), Luter, otac moderne misli (dr. F. Binički), Dr. J. Krek — in memoriam (dr. A. Alfrević), Krščanstvo i lijepa umjetnost (dr. A. Mahnič), Prirodne znanosti i nazor o svijetu (dr. R. Vuković), Trilogija Merežkovskega u hrv. prevodu (L. Katić); (zv. 3): Samoodredjenje naroda (dr. A. Alfrević), K metafizici umjetnosti (O. F. Schüth D. J.), Svijesno stanje, sanjarenje i sanje u psihološkom i pedagoškom pogledu (Fr. Ign. Radić). V članku o samoodločbi narodov pravi Alfrević: »Revolucija proti zakoniti oblasti ni do-

voljena, kadar se protivi pravu ali pravični pogodbi. Zato ni mogoče govoriti o absolutni samoodločbi, če je narod zakonito vezan, to se pravi, narod ne more samovoljno odvreči svojih obvez... Narodi imajo v sebi večno oblast samoodločbe, toda ne morejo te oblasti vršiti, če so to vršitev vezali s pogodbo. Radi teh po naravnih etičnih načelih čisto jasnih opomenj je Hrvatska Njiva (br. 15, str. 261—262) »furtimaško Hrvatsko Stražo« in dr. Alfireviča napadla. Zametati demokratično načelo samoodločbe narodov, kakor so ga umevali italijanski revolucionarji, boreči se za zedinjenje Italije, ali ruski revolucionarji, ko so na podlagi tega načela hoteli ustvariti splošni demokratični mir, to se pravi po »Hrvatski Njivi« uganjati »klerikalno politiko«. — »Hrvatska Njiva« je tednik, ki izhaja drugo leto. Prinaša članke iz vseh kulturnih panog (iz politike, sociologije, narodnega gospodarstva, prirodoslovja, literature in umetnosti itd.). List je izvrstno urejevan, a po svoji smeri skrajno svobodomiseln. V 14. br. (str. 229—231) je H. N. napovedala odločen boj za svobodomiselnost proti Cerkvi. Treba reči »bobu bob, a popu pop«. Vera, pravi, ne edini, edini le narodnost. Glede vere je toliko raznolikosti na svetu, kolikor je duš. Vera je reč svobodne vesti. Katoliška doba, ki je snovala edinstvo na vero, je bila »doba duhovnega suženjstva«, in »svet je bil tedaj pekel«. Iz tega gorja nas je rešila ideja prosvete, a z njo se je rodila ideja narodnosti. Vsem početnikom jugoslovanskega edinstva je bila vera osebn in zasebna reč, a javna in skupna jim je bila vera - narod. Antiklerikalec in liberelec je bil tudi Strossmayer: slovanstvo in jugoslovanstvo mu je bilo višje in več kot Cerkev. Če torej hočemo edinstvo, moramo prav cerkveno mišljenje oslabiti! Liberalizem je tisti nevtralni pas, kjer se bomo najprej in najtrajneje našli v močnem nerazrušnem narodnem edinstvu. Klerikalizem drži ljudi v suženjstvu, ker oznanja, da je vsaka oblast od Boga. Zato more širiti pravo misel o jugoslovanskem edinstvu le tisti, ki se more osvoboditi cerkvenih in konfesionalnih predsodkov. Mi ne priznavamo cerkvene avtoritete v nobenem vprašanju, a v rečeh religije

zahtevamo svobodo vesti. Če se pridružijo našemu delu za narodno edinstvo tudi klerikalci, naj se pridružijo kot skesani spokorniki, prosti jezuitskih intrig in tujinskega zvanja, ki so ga stoletja vršili. To je minimum, ki ga narod od njih zahteva. »Hrvatska Straža« (1918, 166) sodi o »Hrvatski Njivi«: »Preko H. N. cvili — zagrebčka loža.« V Splitu je 309 gospa in gospic vstalo na obrambo krščanstva, ki ga grde »Hrvatska Njiva«, »Koprive« in »Ženski svet«. »Hrvatska Njiva« (broj 8, str. 135) imenuje to »intolerantno furtimaštvo« in »dokumenat furtimaške nekulture«. Naravno pa je, pravi na drugem mestu (br. 9, str. 149), da so klerikalno - reakcionarni elementi proti »Hrvatski Njivi« in »Ženskemu Svetu«, ker ta dva lista vzgajata »aktivne borce v borbi za oživotvorenje nacionalnih in naprednih idej«. Sicer pa prinaša »Hrvatska Njiva« brez dvoma raznovrstne in aktualne razprave. Vsa 11. št. (str. 173—196) je pa posvečena pesniku-prvaku Petru Preradoviću. — Kot skupen književni list Slovencev, Hrvatov in Srbov je začel izhajati v Zagrebu po dvakrat na mesec »Književni jug«. Prinaša sestavke vseh treh, srbske v cirilici. V 1. zvezku je slovenska razprava dr. Glonarja o novi orientaciji »Dom in Svet«: »Po tridesetih letih.« »Efekt te revizije (umetniškega programa), pravi Glonar, je bila integracija našega literarnega delovanja, ki je močno zblížala obe naši literarni stranki... Odkar se je leta 1888 ustanovil »Dom in Svet«, smo imeli dvoje literarnih listov z jako ostro izraženo in nasprotujočo si tendenco: »Ljubljanski Zvon« (od l. 1881 naprej), ki je ves čas bil glasnik »svobodne« umetnosti, na eni strani, na drugi pa »Dom in Svet«, ki je bil glasilo literarne struje, ki se je trudila, da bi med nami ustvarila posebno »katoliško« umetnost... Umetnost ni sama sebi namen, ampak je hčerka božja v službi pri ljudeh, da jih vodi k Bogu. S temi besedami (A. Kalana) ... je bila principijalno formulirana in jasno izrečena diferencijacija našega literarnega delovanja.« V 2. zvezku sta dve razpravi Slovencev: hrvatska »Jezik u nacionalnom razvoju Slovenaca« (dr. Fr. Ilešič) pa slovenska Janka Glaserja »Nekaj misli o Otonu Župančiču«, poleg tega pa leposlovna

črtica »Na novini« (Ivo Šorli). »Hrvatska Njiva« pravi k temu zvezku, da ima uredništvo s Slovenci »slabo srečo«. Novela Šorlija, pravi, ni ne nova, ne zanimiva; članek o župančiču je slaba »profesorščina«, Ilešičev članek je »abstrakcija«, ki so je polni vsi časniki. V 5. zv. je črtica Ivana Cankarja »Brlinčkov Miha in Tičkov Grega«, pa »Pesmi ponosnih« Ksaverja Meška. V tem zvezku je tudi Glonarjevo poro-

čilo o družbi sv. Mohorja. V 6. zv. je slovenska črtica o »Petru Preradoviću v Slovencih« (dr. Fr. Ilešič). Ta zvezek je ves posvečen Petru Preradoviću. — Češka revija »Vychovatelské listy« prinaša v 1. letošnjem zvezku dr. F. Grivčev članek »Vladimir Sergejevič Solovjev« (»Čas« XI, 1917, 241 do 263), ki ga je na češko preložil Alois Jašek-Studýnský.

GLASNIK »LEONOVE DRUŽBE«.

Novi ustanovni člani:

Cajnko Valentin, zač. konzistorijalac i katehet, Varaždin (I. in II. obrok 100 K);
 Čarf Miloš, kaplan, Št. Jakob v Rožu (200 K);
 Gabrovšek Andrej, kaplan, Hrušica, Istra (200 K);
 Kardinar Jožef, gimn. profesor, Celje (III. in IV. obrok 100 K);
 Knjižnica c. kr. učit. okolice ljubljanske (III. obrok 50 K);
 Kogovšek Ivan, vojni kurat (200 K);
 Kokelj Alojzij, župnik, Vurberg pri Ptuj (200 K);
 Kokol dr. Franc, c. in kr. vojni kurat (200 K);
 Konvent nemškega vit. reda, Ljubljana (I. in II. obrok 100 K);
 Munda Vinko, kaplan, Ptujška gora (I. in II. obrok 100 K);
 Pečjak dr. Gregorij, c. kr. profesor, Ljubljana (IV. obrok 50 K);
 Poljak Martin, župnik, Sostro pri Ljubljani (200 K);
 Premrl Stanko, regens chori, Ljubljana (200 K);
 Rostohar Dragotin, nadučitelj, Cerklje ob Krki (I. obrok 50 K);
 Savec P. Bonaventura, c. in kr. vojni kurat (40 K);
 Steska Viktor, ravnatelj kn. šk. pisarne, Ljubljana (200 K);
 Šalamun o. Bernardin, kaplan, Podlehnik-Ptuj (200 K);
 Šubelj dr. Ivo, Dunaj (200 K);
 Vovko Franc, župnik, Št. Peter pri Novem mestu (200 K);
 Vrhovec Ivan, knjigovodja Gospodarske zveze v Ljubljani (200 K);
 Zabret Valentin, župnik, Št. Vid nad Ljubljano (III. obrok 50 K);
 Zdolšek Franc, župnik, Št. Jurij ob Taboru (200 K);
 Zelnik Josip, župnik, Čemšenik (200 K);
 Zorè Ivan, kaplan, Št. Vid pri Zatični (I. in II. obrok 100 K);
 Žnidaršič Anton, Stari Log pri Kočevju (200 K).

Darovi:

Lampe dr. Evgen, msgr., stolni kanonik, deželni odbornik, že ustanovnik, 200 K;
 Oblak Anton, župnik, Št. Lovrenc ob Temenici, že ustanovnik, 200 K.

»Leonova družba« je izdala in priporoča naslednja dela:

Dr. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku:

I. knjiga (l. 501—800) str. LXXX + 416. 1903. 8 K.

II. knjiga (l. 801—1000) str. LXXXIV + 516. 1906. 10 K.

III. knjiga (l. 1001—1100) str. LXXXVII + 330. 1911. 6 K.

Dr. Jos. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije. Str. 148 in 19 slik. Ljubljana 1908. 5 K, vezana 6 K.

Dr. Al. Ušeničnik, Sociologija. Str. XV + 840. Ljubljana 1910. K 8'50, vezana K 10'80.

P. L. Coloma, Malenkosti. Roman v štirih delih. Ljubljana 1915. 3'80 K; za nove člane L. D. 2'50 K.

Dr. Jos. Gruden, Slovenski župani v preteklosti. Donesek k starejši socialni zgodovini. Ljubljana 1915. 1'40 K; za nove člane L. D. —'80 K.

Dr. Mihael Opeka, Rimski verzi. 1916. 2'40 K; za nove člane L. D. 1'80 K.

Ksaver Meško, Dve sliki. 1916. 1'60 K; za nove člane L. D. 1 K.

A. Ušeničnik, Knjiga o življenju. 1916. 2'40 K; za nove člane L. D. 1'80 K.

P. St. Škrabec, Jezikoslovni spisi I, 1. snopič 1916, 1'80 K, za nove člane L. D. 1'20 K; — I, 2. snopič, 1917, 3 K; za nove člane 2'40 K.

Rene Bazin, Gruda umira. 1917. 4 K; za nove člane 3 K.

V zalogi so tudi še:

»Katoliški Obzornik« l. 1902 in 1906 po 7 K; posamezne številke letnikov 1903 do 1905 po 1'20 K.

»Čas« 1908—1917 po 7 K; posamezne številke po 1'20 K.

Vsa ta dela se dobe v Katoliški Bukvarni v Ljubljani.